

Katja Huovinen

KIVISET KULISSIT

Menneisyyden ja nykyhetken vuoropuhelu eteläitalialaisessa agrokaupungissa



TEKNILLINEN KORKEAKOULU

Teknillinen Korkeakoulu
Insinööritieteiden ja arkkitehtuurin tiedekunta
Arkkitehtuurin historia

KATJA HUOVINEN

KIVISET KULISSIT

MENNEISYYDEN JA NYKYHETKEN VUOROPUHELU ETELÄITALIALAISESSA AGROKAUPUNGISSA

Lisensiaatintutkimus esitetään tarkastettavaksi Espoossa 26. toukokuuta 2009

Valvoja: Prof. TKT Aino Niskanen
Ohjaaja: VTT Anna-Maria Tapaninen
Tarkastajat: FT Kirsi Saarikangas, VTT Laura Assmuth

Julkaisumyynti:
Teknillinen korkeakoulu
Arkkitehtiosaston kirjasto
PL 1300
02015 TKK
Puh. (09) 451 4418
E-mail: a-kirjasto@tkk.fi
<http://www.tkk.fi/yksikot>

© 2009 Katja Huovinen
ISBN 978-951-22-9883-9
ISBN 978-951-22-9884-6 (PDF)
ISSN 1797-3511
ISSN 1797-8343 (PDF)

Kannen kuva: Katja Huovinen
Kannen suunnittelu: Giovanni De Cupertinis/asign.it
Graafinen suunnittelu: Katja Huovinen/asign.it
Täitto: Ettore Ronzino

Painolaitos: Grafiche Panico, Galatina, 2009

Tämä teos on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Epäkaupallinen-Ei muutettuja teoksia 1.0 Suomi lisenssillä. Nähdäksesi lisenssin vieraile <http://creativecommons.org/licenses/by-nd-nc/1.0/fi/> sivulla tai lähetä kirje Creative Commons, 171 Second Street, Suite 300, San Francisco,

ABSTRACT OF LICENTIATE THESIS

SCENES OF STONE. A DIALOGUE BETWEEN TODAY AND THE PAST IN A SOUTHERN ITALIAN AGRO-TOWN

Katja Huovinen

In the first part of this study, The History Written in Stone, the viewpoint and methodology are similar to traditional research of the History of Architecture. It gives a background to the region and the target city of the study. After describing my arrival onto the research field and my first impressions, I characterize the southern identity, as seen by the inhabitants of the region themselves. I shortly describe the long history of the southern Italy, and the position of the Salento Region in the periphery of a migrating focus. In the first chapter I give examples about the appearance of the history and economy of the region in several cities in the southern Italy. Special attention is paid to a similarity with other towns in the Islamic World. After a broad contextualization, I focus on the actual object of my research work in the second chapter.

In the second part, The Rules of the Game, I describe and explain those rules of social life that are repeated in the discourse: the public and the private, the honor and the lack of it. Without knowing them, it is difficult to understand the construction of space. I describe the organization (and division) of the urban space into public, semipublic, semiprivate and private parts. The boundary between private and public space is not clear and it is redefined in the discourse. The ability to make a judgement between them is seen as civility, civiltà; the lack of civility represents a backward lifestyle. The requirements that the growing need of privacy puts on habitation are reflected in the urban space. In the public space of the city as well as in their private homes, the inhabitants maintain a "social mask"; noting that it is real life instead of a play, one could criticize this theater metaphor, though the actors take it seriously.

The third part, On the Stage and Behind describes how the interaction rules of the game are realized in the built environment. The key elements are the organization of the space based on kinship, such as the policy adopted on dowries and inheritance, as well as the spatial division by sex. Here I describe on a detail level a typical Mediterranean townhouse with an inner courtyard in the southern Italy. The rules of the social life are reflected in the symbolic order of the dwelling.

The fourth part, Changing City, contains an analysis of the changes that have taken place in the recent past and still are going on, showing the underlying ideals and values. The urban structure conserves memories, with a resistance to changes, but major transformations and discontinuities of the cities make it difficult – if not impossible – the return to the past when time passes. In the southern Italy, these changes appear as movements into opposite directions: In the end of the 19th century, a centrifugal force was driving urbanization onto the fields outside the city walls, and later during the last decades of 20th century – at least in the discourse – a reappraisal of the historical built environment has gained power. The conclusion of my study contains a brief contemplation on the future of the old town center.

Keywords: Urban culture, agrotown, Southern Italy, Mediterranean, history and change

Supervisor: D.S.c. prof. Aino Niskanen
Instructor: Ph.D. Anna-Maria Tapaninen
Research Field: History of Architecture
Code of the Research Field: A004Z
Pages: 160
Language: Finnish

TEKNILLINEN KORKEAKOULU

Insinöörیتieteiden ja arkkitehtuurin tiedekunta

LISENSIAATINTUTKIMUKSEN TIIVISTELMÄ

KIVISET KULISSIT. MENNEISYYDEN JA NYKYHETKEN VUOROPUHELU ETELÄITALIALAISISSA AGROKAUPUNGISSA.

Katja Huovinen

Tutkimuksen ensimmäinen osa, Kiveen kirjoitettu historia, on lähestymistavaltaan ja metodiltaan lähinnä perinteistä arkkitehtuurin historiaa. Se taustoittaa alueen historiaa ja tutkimuskohteena olevaa kaupunkia. Kuvattuani tutkimuskentälle saapumista ja ensivaikutelmia luonnostelen asukkaiden identiteettiä ja sitä mitä heille itselleen merkitsee olla Etelästä. Esitän lyhyesti Etelä-Italian pitkän historian, ja Salenton alueen aseman siirtyvän keskipisteen periferiassa. Luvussa annan esimerkkejä siitä miten Etelä-Italian kaupungeissa näkyy alueen historia ja elinkeinorakenne. Erityisen huomion ansaitsee kaupunkirakenteen samankaltaisuus islamilaisen maailman kaupunkien kanssa. Laajemman kontekstin esittelyn jälkeen keskityn tutkimuksen toisessa luvussa varsinaiseen tutkimuskohteeseeni.

Tutkimuksen toisessa osassa Pelin säännöt selvitan ja selitän diskurssissa toistuvia sosiaalisen elämän pelisääntöjä, julkista ja yksityistä, kunniaa ja sen puutetta, joita tuntematta tilan sosiaalista tuottamista on vaikea ymmärtää. Kuvaan kaupunkitilan jäsentymistä ja jakaantumista julkiseen, puolijulkiseen, puoliyksityiseen ja yksityiseen. Yksityisen ja julkisen raja on diskurssissa häilyvä. Kyky rajanvetoon nähdään sivistyksenä, civilta; sen vastakohtana on sivistyksen puute, takapajuinen elämäntapa. Yksityistymisen asumiselle asettamat vaatimukset heijastuvat muutospaineena kaupunkitilassa. Sekä kaupunkitilassa että kodeissaan asukkaat ylläpitävät sosiaalista julkisivua; teatterimetaforaa voisi kritikoida kysymällä onko kyseessä elämä vai näytelmä, mutta näytelmän henkilöhahmot ottavat roolinsa tosissaan.

Kolmas osa Näyttämöllä ja kulisseissa kuvailee edellisessä osassa esiin tuotujen pelisääntöjen toteutumista rakennetussa ympäristössä. Keskeisiä käsitteitä ovat tilan järjestyminen sukulaisuuden, myötäjais- ja perintöstrategioiden mukaan sekä sukupuolitettu tila. Palaan detaljitasolla tarkastelemaan jo ensimmäisessä luvussa esitettyä Etelän kaupunkirakennetta alueelle luonteenomaisen sisäpihallisen kaupunkitalon muodossa. Sosiaalisen elämän pelisäännöt heijastuvat asunnon symbolisessa järjestyksessä.

Neljäs osa Muuttuva kaupunki käsittelee lähimenneisyydessä tapahtunutta, yhä käynnissä olevaa muutosta ja sen takana vaikuttaneita ihanteita ja arvotuksia. Kaupungin rakenne säilyttää muistoja ja vastustaa muutosta, mutta samanaikaisesti epäjatkuvuuden tai murroksen jäljiltä muuttunut kaupunki tekee vaikeaksi ellei peräti mahdottomaksi paluun entiseen. Muutos näyttäytyy kaksisuuntaisena liikkeenä: ensin 1800-luvun lopulta alkaen kaupunkirakenteen muureja ympäröivälle maaseudulle levittävänä keskipakoisena voimana, myöhemmin 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ainakin diskurssin tasolla ilmenneenä vanhan rakennuskannan uutena arvostuksena. Päätän tutkimuksen lyhyeen pohdintaan vanhankaupungin tulevaisuudesta.

Avainsanat: kaupunkikulttuuri, agrokaupunki, Etelä-Italia, Välimeri, historia ja muutos

Työn valvoja: TkT prof. Aino Niskanen
Työn ohjaaja: VTT Anna-Maria Tapaninen
Tutkimusala: Arkkitehtuurin historia
Tutkimusalan koodi: A004Z
Sivumäärä: 160 s.
Kieli: suomi

KIVISET KULISSIT

Menneisyyden ja nykyhetken vuoropuhelu
eteläitalialaisessa agrokaupungissa

ESIPUHE	9	6. PIHAT JA KODIT	
		<i>Casa a corte</i>	95
JOHDANTO	11	Asunnon symbolinen järjestys	102
I KIVEEN KIRJOITETTU HISTORIA		IV MUUTTUVA KAUPUNKI	
1. FINIBUSTERRAE		7. KOHTI MODERNIA	
Kenttä	23	Muurin ulkopuolelle	111
Lyhyt pitkä historia	27	<i>Function Follows Form</i>	114
Etelän kaupungit, Salenton kaupungit	37	<i>Learning from Las Vegas</i>	121
		Kutistuva maailma ja kentän huokoiset rajat	122
2. NARDÒ		8. KADONNUTTA AIKAA ETSIMÄSSÄ	
Historia	47	Modernismin kritiikki	125
Kaupunginmuurin sisällä	50	Paluumuuttajat	127
Kaupunginmuurin ulkopuolella	56	Loppusanat	128
II PELIN SÄÄNNÖT		JOHTOPÄÄTÖKSET	132
3. JULKINEN JA YKSITYINEN		<i>liitteet</i>	
Julkisesta yksityiseen	61	Rakennustekniikka	139
Yksityistyminen	66	Viitteet	148
4. KUNNIA JA HÄPEÄ		Kirjallisuusluettelo	156
Kunnian ja häpeän käsitepari Välimeren antropologiassa	71	Sanasto	158
Vastavuoroisuus	76		
Sosiaaliset julkisivut	77		
III NÄYTTÄMÖLLÄ JA KULISSEISSA			
5. TILAN SOSIAALINEN TUOTTAMINEN			
Sosiaalista kutomassa	81		
Naisten kaupunki	83		
Miesten kaupunki	92		



*Tämä tutkimus on omistettu Rinan ja Totòn muistolle
sekä heidän sukupolvensa unelmille*

ESIPUHE

Tämä tutkimus on jatkoa diplomityölleni *Corfinio – keskiaikainen kyläkeskusta kaksituhattaluvulla*, jossa tarkasteltiin abruzzolaisen pikkukaupungin historiaa, nykytilaa ja muu-
tosta.

Jatkotutkimukseni aihe alkoi hahmottua lyhyillä juhla-
pyhiin ajoittuvilla vierailuilla mieheni kotikaupunkiin Lec-
cen maakunnassa. Silloisesta oleskelupaikastani Toscanasta
käsin Salenton kaupunkikuva näyttäytyi kiehtovana toiseu-
dessaan ja eksoottisuudessaan. Tutkimuskohde muuttui ko-
tikaupungiksi syksyllä 1998, ja eksoottisen kaupungin
pinnan alta paljastui miltei kotoisa jatkumo latinalaisen Eu-
roopan ja Bysantin kosketuspinnassa. Kaupunkirakenteen
erityisluonne ja oma haluni ymmärtää sitä kannusti minua
hakemaan jatko-opiskelijaksi.

TKK:n tutkijankoulutusstipendi lukuvuosina 1999-2000
ja 2000-2001 mahdollisti kokopäiväisen tutkimustyölle
omistautumisen. Sen turvin suoritin lukuvuonna 1999-2000
sosiaalianthropologian sivuainekokonaisuuden Valtiotieteelli-
sessä tiedekunnassa. Villa Lanten ystävien stipendi tarjosi mi-
nulle mahdollisuuden lyhyeen oleskeluun Suomen
Rooman-instituutissa joulukuussa 2000. Vietin käytettäväs-
äni olevan ajan konsultoimalla pääkaupungin kirjastoja.

Pitkäksi venyneiden jatko-opintojen aikana työn valvoja
ehdi vaihtua: lujan perustan kysymyksenasettelulle vaati pro-
fessori Vilhelm Helander. Paikoin rönsyilevän työn viimeis-
telyyn sai kannustaa hänen seuraajansa professori Aino
Niskanen. Molemmat ohjaajani ovat luotsanneet Arkkiteh-
tuurin historian oppituolia opintomatkoille Tuntematto-
maan Italiaan. Sosiaalianthropologian kiehtovassa maailmassa
minua on ohjannut VTT Anna-Maria Tapaninen, jolle ete-
läitalialaisen kaupungin moraalinen topografia on hyvinkin
tuttu.

Kokopäiväisenä tutkimustyö eteni ripeästi. Leipätyö on
venyttänyt aikataulua, mutta korvaukseksi tarjonnut minulle
mahdollisuuden tutustua syvemmin kivisen kulissin materi-
aaliin ominaisuuksiin: huokoiseen kalkkihiekkakiveen, joka
imee kapillaarisesti vettä perustuksista, näennäisen banaalei-
hin ongelmiin, joita ei voi sivuuttaa vanhankaupungin hyl-
käämistä ja uudelleenasuttamisen mahdollisuutta pohtiessa.
Olen vieraillut terasseilla ja kellareissa, mitannut edellisten

omistajien kiireessä hylkäämiä huoneistoja, joista vain ar-
vokkaimmat huonekalut on kelpuutettu muuttokuormaan,
kurkistellut kaivoihin ja vesisäiliöihin, silittänyt likaa ja epä-
järjestystä vastaan liittoutuneiden veden, saippuan ja naiskä-
sien kuluttamaa kiveä.

Erityisen kiitoksen ansaitsee tutkija, arkkitehti ja nyt-
temmin myös kaupunkimme varapormestari Donato Gian-
carlo De Pascalis, joka on auliisti antanut minun konsultoida
henkilökohtaista kirjastoaan ja lukuisia kertoja keskustellut
kanssani kaupungista ja sen historiasta. Yksityisen kuvako-
koelmansa on antanut käyttöön Massimo Siciliano. Mate-
riaalin etsimisessä minua on auttanut myös graafikko Alfredo
Ronzino. Monien informanttien keittöpöydän ääreen olen
päässyt ystäväni geologi Elena Inguscion ja Mariangela Vag-
lion suosituksilla.

Haluan lisäksi kiittää lukuisia peitenimillä esiintyviä in-
formantteja: ystäviä, sukulaisia, naapureita ja perhetuttuja
jotka jakoivat kanssani muistonsa ja ihanteensa. Moni, jota
haluaisin kiittää, on jo poistunut näyttämöltä ja kulisseista.
Heistä erityisen kiitoksen ansaitsevat appivanhempani, jotka
päästivät minut mukaan kaupungin pahvisen matkalaukun
kanssa jättäneen – ja avoautolla palanneen – sukupolven
unelmaan. Osallistuvan havainnoinnin tutkimusmetodi on
usein käytännössä tarkoittanut kahden ääripään välillä häi-
lyvää olotilaa.

Suomesta käsin minua on terävällä argumentoinnillaan,
lähdekriittisyydellään ja pikkukaupungin piazzan juoruista
tieteelliseen keskusteluun palauttavilla valokopioituilla ar-
tikkeleilla evästänyt ystäväni tekstiilitaiteilija Viivi Pietikäi-
nen. Äitiäni saan kiittää rakentavasta kritiikistä,
kannustuksesta ja konkreettisesta avusta, jonka kirjo ylettyy
tiedekuntakirjastoissa asioimisesta hiekkalaatikkoelämän ero-
tuomaroimiseen. Mieheni on jakanut kanssani työn ja arjen;
hän on luottanut sokeasti tutkimustyöhöni, jonka kirjalli-
sesta arvosta hänellä on vain toisen käden tietoa.

Viimeisen kiitoksen ja anteeksipyyntöni säästän lapsilleni,
jotka tarvitsevat minua tässä ja nyt, ja joille olen välillä koh-
tuuttomasti tiuskinut paperivuoren alta. Tutkimuksen aika
on pidempi, kaupungin ajasta puhumattakaan.

Nardossa Joosefinpäivänä 2009

Katja Huovinen

JOHDANTO

”Pieni pingviini, joka odotti majassani, oli kuin kuka tahan-sa näistä rannalla olevista. Pelkästään väärään paikkaan jou-tuminen oli saanut hänet ymmärtämään tosiasian, joka sai katsomaan maailmaa aivan toisesta näkökulmasta. En voinut tietää, oliko tuo erehdys, jonka olin tehnyt, hänen onnensa vai epäonnensa.”

-Alexis Kouros, *Gondwanan lapset* (s.97)-

Tutkimuksen tausta

Kiinnostukseni italialaisen kaupunkielämän tarkasteluun sai alkunsa arkkitehtuurin historian syventävän kurssin *Kaupunkikulttuuri ja Italia* opintomatalla keväällä 1994. Kurssista poiki diplomityöni aihe *Corfinio – keskiaikainen kyläkeskusta kaksituhattaluvulla*, jossa tarkasteltiin abruzzolaisen pikkukaupungin historiaa, nykytilaa ja muutosta.

Jatkotutkimukseni aihe löytyi tutustuessani mieheni kotikaupunkiin Leccen maakunnassa, aluksi lyhyillä vierailuilla juhlapyhien aikaan. Muutimme asumaan Nardòn syksyllä 1998. Kaupunkirakenteen erityisluonne ja oma haluni ymmärtää sitä kannusti minua hakemaan jatko-opiskelijaksi. Tutkimusaiheen luonnos syntyi jo ollessani kentällä. Teoreettista työkalupakkia olen täydentänyt luku-vuonna 1999-2000 sosiaaliantropologian opinnoilla Val-tiotieteellisessä tiedekunnassa. Samalla olen pystynyt hiomaan tutkimukseni kysymyksenasettelua.

Työni on jatkoa suomalaisten arkkitehtien jo perinteeksi muodostuneisiin Italian-matkoihin ja -tutkimukseen, mutta toisaalta se avaa uusia näkymiä valitsemani maantieteellisen alueen, Salenton, ollessa entuudestaan melko tuntematon. Suomessa arkkitehtien Italian-tutkimus on perinteisesti keskittynyt Keski- ja Pohjois-Italiaan, Roomaan, Firenzeen ja Venetsiaan, mutta viime vuosina on TKK:n arkkitehtiosastolla arkkitehtuurin historian oppituolissa osoitettu kiinnostusta myös Etelää kohtaan, mm. kurssien

Kaupunkikulttuuri ja Italia (1993-94) ja *Tuntematon Italia* (1998-99) suunnatessa opintomatkinsa Abruzzoon ja Apuliaan.

Tutkimukseni pohjaa laajempaan tieteelliseen keskusteluun rakennetun ympäristön, kulttuurisen ja sosiaalisen ta-son keskinäisestä riippuvuudesta ja kuuluu osana arkkitehtuuritutkimukseen, jossa kaupunkiympäristöä tarkastellaan sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta. Hyödyn-nän aiheeni lähestymisessä tieteidenvälistä näkökulmaa. Se sitoo osaltaan tutkimustyöni urbaanin antropologian ja Vä-limeren antropologian nykytutkimukseen.

Tutkimusaihe

Tutkimukseni aihe on eteläitalialainen agrokaupunki (*agro-town*: kaupunki, jonka pääasiallinen elinkeino on maatalo-us), sen historia ja muuttuminen. Rakennettua ympäristöä luetaan kiveen kirjoitettuna historiana ja sosiaalisten mal-lien kuvajaisena, sekä urbaanin konfliktin kenttänä silloin kun rakennettu ympäristö ei enää vastaakaan sosiaalista to-dellisuutta.

Maantieteellisesti olen rajannut tutkimusalueen Apuli-aan ja erityisesti sen eteläkärkeen Salentoon, jonka rajat ei-vät täysin osu yksin hallinnollisten maakunta(*provincia*)-tai aluerajojen (*regione*) kanssa. Lähinnä kielitieteessä rele-vantti käsite on kuitenkin yleisessä käytössä sekä maantie-teellisenä että kulttuurisena käsitteenä (esim. salentolainen musiikki, identiteetti, *salentinità*). Yleisemmin tarkasteltu-jen kaupunkien joukosta olen valinnut kenttätyökohteek-si maakunnan pääkaupungista noin 25 kilometrin päässä sijaitsevan Nardòn kaupungin ja erityisesti sen historiallisen keskustan.

Miksi Salento? Salenton alueen suurehkot maatalous-kaupungit tarjoavat tutkittavaksi rikkaan ja kompleksisen kaupunkiympäristön. Kaupunkien historiallisen keskustan asemakaava on epäsäännöllinen ja monet pikkukadut päät-tyvät umpikuijiin, ilmiö, jota pidetään tyypillisenä mm. is-lamilaiselle kaupunkirakenteelle. Julkisen ja yksityisen tilan

jäsentyminen, miesten kansoittama piazza ja naisten pihapiirit, heijastavat Välimerta ympäröivien kulttuurien keskuudessa yleistä sukupuolten tilallista segregatiota. Kohteen tekee kiinnostavaksi myös kaupungin ja maaseudun suhde. Pääasiallisesti suurmaanomisajalle päivätyöläisinä työskennelleet maanviljelijät ovat asuneet kaupungeissa, ja haja-asutus on puuttunut lähes täysin. Tilanne on muuttunut huomattavasti vasta toisen maailmansodan jälkeisten maanjakolakien synnyttäessä pienviljelijöiden luokan. Salenton aluetta on tutkittu huomattavasti vähemmän kuin esim. Sisiliä, josta saatavissa oleva runsas tutkimusaineisto tarjoaa mielenkiintoisia vertailukohtia samankaltaisuudessaan ja eroavaisuudessaan.

Julkisen ja yksityisen sfäärin vastakkainasettelua tarkastellessa olen kiinnittänyt huomiota alueelle tyypilliseen sisäpihan ympärille keskittyneeseen kaupunkitaloon - *casa a corte* - joka on yleinen koko Salentossa ja erityisesti sen kreikkalaiskylissä (*Grecia salentina*). Portti erottaa pihapiirin kujasta. Sisäpihalla, vastakohtana piazzan ja katujen julkiselle elämälle, on ollut naisten ja arkisen uusintamisen maailma; pihassa on kaivo ja kivinen allas, jossa pyykki pestiin, talon takana väljemmin rakennetuissa kaupungeissa keittiöpuutarha. Suurimmissa pihapiirissä saattoi asua toistakymmentä perhettä. Julkisen ja yksityisen tilan vuoropuhelu kiteytyy portin yläpuolella olevaan avoimeen, koristeelliseen parvekkeeseen, josta perheen neidoilla oli mahdollisuus seurata ohikulkevaa uskonnollista kulkuetta astumatta "vaaralliseen" julkiseen tilaan. Sisäpihallinen kaupunkitalo typologiana on löydettävissä sekä antiikin että nykyisen Kreikan rakennuskulttuurissa, Albaniassa, Etelä-Espanjassa, Lähi-Idässä ja Pohjois-Afrikassa.

Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni tavoitteena on oppia lukemaan yhden rajatun maantieteellisen alueen kaupunkirakennetta ja ymmärtää historiallis-kulttuurinen konteksti, jonka pohjalta kaupunki on rakentunut. Pyrkimyksenäni on ollut kirjoit-

taa erityisesti rakennettuun ympäristöön huomiota kiinnittävää etnografiaa, arkkitehtuurietnografiaa, ja toisaalta arkkitehtuuritutkimusta, joka olisi erityisen herkkä kulttuurin aineettomille aspekteille. Vaikka rakennukset ovat arkkitehtuuritutkimukselle tärkeitä, olen pyrkinyt vuoropuhelussa kivisen historian kanssa tuomaan esille kaupungin asukkaiden äänen. Historiallista kaupunkiympäristöä tarkastellaan, paitsi oman historiansa valossa yrittäen selvittää mitkä historian prosessit ovat vaikuttaneet kaupunkiympäristön muodostumiseen sellaiseksi kuin sen nyt on, myös preesensissä pyrkimyksenä ymmärtää miten kaupunkia asutaan. Nykyhetken tarkasteluun kuuluu myös niiden yhteiskunnallisten muutosprosessien kartoittaminen, jotka vaikuttavat kaupunkiin tällä hetkellä.

Tutkimuskysymykset voidaan jakaa neljään ryhmään, joista ensimmäisessä tarkastellaan historiaa, toisessa muutosta ja kolmannessa tapaa jolla kaupunkia käytetään. Neljännen ryhmän muodostaa teoreettinen pohdiskelu rakennetun ympäristön ja kulttuurin välisestä vuorovaikutuksesta.

Minkälaiset historialliset tekijät ovat vaikuttaneet Salenton kaupunkirakenteeseen sekä kaupungin ja maaseudun suhteeseen? Millainen yhteisö, kulttuuri, talous ja elämäntapa on synnyttänyt kaupunkirakenteen? Miten historian vaiheet näkyvät olemassaolevassa kaupungissa ja maisemassa? Pyrin kuvaamaan kaupunkia neliulotteisena kokonaisuutena jossa tilan lisäksi neljäntenä ulottuvuutena on aika. Olen yrittänyt välttää ajattoman, pysähtyneen ja romanttisen *olipa kerran* -ajan vastakkainasettelua modernin muutoksen kanssa.

Miten kaupungit muuttuvat? Tämänhetkisten kaupunkien muutokseen vaikuttavien prosessien tarkastelu on suora jatkumoa historialle, sillä erotuksella että nykyhetken ja lähimenneisyyden muutoksessa elävien ääni on kuultavissa. Nyt kyllä tuntuisi siltä, että kaupunkitila on kaoottisesti hajoamassa liikennealueen ympäröimiksi kotien saarekkeiksi. Vai tuntuuko aina siltä että juuri nyt elämme staattisen menneisyyden ja epävarman tulevaisuuden mur-

roskohdassa? Merkittävä lähimenneisyyden muutos Salenton kaupungeissa on niiden kasvu muurien ulkopuolelle. Kartoitan muutoksen takana vaikuttavia voimia. Kuvailen muutosprosessia kaupunkitilaan sijoittuvien elämäkertojen kautta: kuinka ihmiset ovat jättäneet vanhan keskustan tai muuttaneet sinne takaisin.

Miten kaupunkia käytetään? Nardòn vanhalle keskustalle on tyypillistä kaupunkitilan hierarkisuus ja asteittainen siirtymä julkisesta tilasta puolijulkisen ja puoliyksityisen sfäärin kautta yksityiseen. Kaupungin asukkaiden omaa käsitystä julkisesta ja yksityisestä olen etsinyt puheissa tilalle annetuista merkityksistä. Toinen johtoteema Salenton kaupungeissa on sukupuolten tilallinen segregatio ja sukupuolitettu tila¹.

Kuka kaupunkiteatterissa astuu näyttämölle, missä ja milloin? Esitän kulttuuria kaupungin kautta, ennenkin tilaan sijoittuvina elämäkäärinä kuin luettelemalla tapoja ja perinteitä. Mukana on myös kysymyksiä, jotka käsittelevät sosiaalista rakennetta ja prosesseja. Kuinka rakennettu ympäristö ja yhteiskunnan sosiaalinen rakenne, perhe, sukulaisuus ja yhteiskuntaluokat, vastaavat toisiaan? Heijastuvatko yhteiskunnalliset muutokset, kuten yksityistyminen, naisen roolin oletettu muuttuminen sekä eräänlaisen yleisitalialaisen tai globaalin kulttuurin omaksuminen, ainakin kuluttamisen kautta, myös murroksena julkisen tilan käyttökulttuurissa? Kuinka suuri ero on sosiaalisen todellisuuden ja vanhan kaupunkirakenteen välillä? Millainen voi olla vanhan keskustan tulevaisuus?

Tutkimuksen teoreettinen osuus koostuu rakennetun ympäristön ja kulttuurin vuorovaikutteisen suhteen pohdiskelusta, jota kuljetan koko tutkimuksen läpi punaisena lankana. Kulttuuri säätelee sitä millaiseksi kaupunki rakennetaan, rakennettu ympäristö vaikuttaa siihen miten kaupunkia eletään, ylläpitää jatkuvuutta, jäsentää elämistämme, vastustaa muutosta – tai saa uusia merkityksiä. Sosiaalinen elämä, tekemisemme ja liikkumisemme on tuottanut tilan ja urbanistiikan, ja kivinen kehys on muistia tukevana kaaviona auttanut uusintamaan sosiaalista elämää – tiettyyn pisteeseen asti. Yleiskielessä monenkirjavia

merkityksiä saava sana *kulttuuri* on vaikea. Olen käyttänyt käsitettä amerikkalaisen antropologin Clifford Geertzin määritelmän mukaisesti; voimme kutsua kulttuuriksi niitä biologian, vaistojen ja ruumiin ulkopuolisia säätelymekanismeja, joiden avulla osaamme käyttäytyä ”oikein”. Geertzin sanoja mukaillen: emme edes voi toimia ilman ”käyttöjärjestelmää”². ”Arkkitehtuurietnografiassa” tarkasteltu kulttuuri, edelleen Geertziä lainaten, ”on julkista, eikä sitä tule etsiä kenenkään pään sisältä”³. Olen etsinyt asukkaiden julkiseksi tuomaa kulttuuria haastatteluista, keskusteluista ja kaupunkitilassa tapahtuvaa sosiaalista vuorovaikutusta havainnoimalla.

Tutkimuksen jäsentelystä

Tutkimus jakautuu neljään osaan, joista jokainen taas puolestaan jakautuu lukuihin. Ensimmäinen osa painottuu arkkitehtuuri- ja kulttuurihistoriaan taustoittaen alueen historiaa sekä tutkimuskohteena olevaa kaupunkia. Luvussa Finibusterrae maantieteellisen alueen, sen historian ja taloudellisten lähtökohtien kuvaus antaa lukijalle taustatietoa valitusta tutkimuskohteesta. Laajemman kuvauksen jälkeen esitellään toisessa luvussa itse tutkimuskohteena oleva kaupunki.

Tutkimuksen toinen osa on painotukseltaan sosiaalinen ja kulttuurinen; se kuvaa asukkaiden kertomuksista esiin nousevia sosiaalisen elämän pelisääntöjä, joiden mukaan teatterimetaphoran näytelmää esitetään. Luvussa Julkinen ja yksityinen palataan kaupunkitilan analyysiin, tilan, teitten ja aukioitten havainnointiin julkisen ja yksityisen, julkisuuden ja yksityisyyden käsitteiden kautta. Toinen oman lukunsa ansaitseva käsitepari on Välimeren antropologiasa joskus liikaakin käytetty mutta silti tuskin tarpeettomaksi tullut käsitepari, kunnia ja häpeä.

Tutkimuksen kolmas osa painottuu ”arkkitehtuurietnografiaan” ja havainnollistaa pelisääntöjen toteutumista rakennetussa ympäristössä. Luku Tilan sosiaalinen tuottaminen kuvaa kuinka kaupunkia eletään, miten tila otetaan haltuun, miten sitä käytetään ja miten tila käytännöis-

sä konkreettisesti ja sosiaalisesti tuotetaan. Fokus siirtyy taloista talojen väliseen elämään, tekemiseen, sanomiseen ja sanottavaan, tapaan asua. Luvussa Pihat ja kodit tarkastelen rakennettua ympäristöä ja sen käyttötapoja sekä tilan nimeämistä, järjestelyä ja muuntelua, jossa paitsi kiinteillä elementeillä, myös merkityksillä ladatuilla esineillä on roolinsa.

Neljännän osan aiheena on tutkitun kaupungin muuttuminen ja muutoksen dynamiikka. Muutosprosessi on jatkuvaa, mutta kaupunkirakenteen nykytilanteen kannalta erityisen merkityksellisiä ovat olleet tapahtumat toisaalta 1800-luvun lopussa, toisaalta 1900-luvulla ja erityisesti 1960-luvulta lähtien. Muutosprosessia tarkastellaan yhden kaupungin kautta, moniäänisesti, kaupungin asukkaiden omin sanoin.

Tutkimusmenetelmät

Tutkimukseni jakautuu yksinkertaistaen kolmelle eri tasolle, materiaaliselle, sosiaaliselle ja symboliselle, joista jokaiselle on olemassa omat tutkimusmenetelmänsä. Kulttuuriseen ja sosiaaliseen tasoon sekä arkkitehtuuriin ja kauduva tutkimusaihe edellyttää monitieteistä tarkastelua. Tutkimusalat saattavat usein leikata toisiaan; huonejako on arkkitehtuuria mutta asukkaan tavoittelema ihanne, tyhjiin huoneiden nimeäminen, täyttäminen merkityksillä, sisustuksella, symboliikasta latautuneilla esineillä, kuuluu jo antropologian piiriin. Jokaisella tieteenalalla on tietysti omat kompetenssinsa ja tutkimusmetodinsa.

Materiaalisen tason muodostaa kaupunki tilana ja materiaana. Parhaat tutkimusvälineet arkkitehtuuriin ja kaupunkirakenteen sekä esineitten maailman tarkasteluun löytyvät arkkitehtuuriin historian tutkimus- ja aineistonhankintamenetelmistä, kirjallisuus- ja arkistotutkimuksesta. Rakennettua ympäristöä kuvataan kartoilla, pohjapiirustuksilla ja runsaalla kuvallisella dokumentoinnilla. Taloutta ja elinkeinoelämää lähestytään tilastojen kautta. Historiaa käsit-

televä osuus on suurimmalta osaltaan kirjallisuuden varassa. Muita lähteitä ovat vanhat kartat, kiinteistörekisteri *catasto*, sekä historiallisten rakennus- ja järjestyssääntöjen osalta valtionarkisto Leccessä.

Tutkimuksen *sosiaalisen tason* muodostaa sosiaalisten ryhmien ja tapahtumisen tarkastelu sosiaalisten tilanteiden näyttämönä toimivassa kaupunkitilassa. Tutkimusmenetelmänä on antropologisiin kenttätutkimuksiin kuuluva osallistuva havainnointi, jonka edellytyksenä on ollut pitkäaikainen oleskelu tutkimuksen kohteena olevassa kaupungissa.

Symbolinen taso muodostuu ideoiden maailmasta, sanomisesta ja sanottavasta: mitä ihmiset sanovat ja miten? Tutkimusmenetelminä olen käyttänyt vapaamuotoisia keskusteluita, haastatteluja sekä – milloin mahdollista – puheen dokumentointia nauhottamalla. Haastattelun runkona olen käyttänyt lomaketta, jossa selviää haastattelutavan henkilön ikä, sukupuoli ja perhesuhteet, asuinpaikka sekä liikkuminen kaupungilla ennen ja nyt. Lisäksi olen pyytänyt assosioimaan muutamia avainsanoja: *strada, vicolo, corte, casa, città, campagna*. Lomakehaastattelua mahdollisesti seuranneessa vapaamuotoisessa haastattelussa olen pyytänyt ihmisiä kuvailemaan kaupunkia, kertomaan heille henkilökohtaisesti tärkeistä paikoista, puhumaan kaupungin muuttumisesta sekä toiveistaan, millä lailla he itse haluaisivat kaupungin muuttuvan. Toisen aihepiirin muodostavat elämäkertomukset, joista olen poiminut viittaukset tilaan. Haastatteleamalla olen kartoittanut kulttuuristen ihanteiden maailmaa ja lähimenneisyyden muutoksen kokemista. Keskusteluissa ei nouse esille yhtä ainoaa totuutta, vaan jokainen informantti kuvailee maailman omasta näkökulmastaan: seurakunnan aktiivisena jäsenenä, vasemmistoälykkönä... En ole pyrkinyt haastateltavien valinnalla tilastollisesti pätevään otantaan; kuitenkin olen tietoisesti yrittänyt saada eri ikäluokkien sekä kummankin sukupuolen äänet kuulumaan.

Tutkimukseen kuuluu olennaisena eettinen vastuu tutkitavaa kohtaan. Olen harkinnut tapaa, jolla voisin suojella

luottamuksellisesti omasta elämästään kertoneiden yksityisyyttä. Joissakin tutkimuksissa kaupungista on käytetty pseudonymiä, mutta omassani se tuntui tuntui järjettömältä, karttojen ja mittauspiirustusten muodostaessa osan tutkimuksen julkaistusta materiaalista. Missä keskusteluja siteerataan sanataarkasti, on henkilöiden nimiä muutettu. Paikoitellen olen myös yhdistellyt kertomuksia.

Tutkijan rooli

Viime vuosikymmeninä antropologian kritiikissä on nousut esille vaatimus ”anthropologists go home” – *toisen* tutkimista pidetään mahdottomana, koska tutkija tulkitsee kaikkea oman kulttuurinsa värittämänä. Syytetty osapuoli on puolustanut klassista, usein eksoottisissa paikoissa tapahtunutta kenttätutkimusta oman kulttuurinsa tutkimisen vaikeudella: tutkija jättää helposti kiinnittämättä huomiota ”sanomattakin selviin” asioihin, itsestäänselvyyksiin. Klassisen antropologisen kenttätutkimuksen voi jakaa kolmeen vaiheeseen: tutkija saapuu kentälle, hankkii informaatiota ja kentältä palattuaan esittää ymmärrettävään muotoon muokatun informaation tieteelliselle yhteisölle. Peli muuttuu vakavammaksi jos tutkija tietää joutuvansa jäämään kentälle pysyvästi. Omassa tutkimuksessani kenttä ja koti yhdistyvät, eivätkä täysin ongelmitta: määritelmä *toisen* tutkimisesta ulkopuolisena täytyy, mutta olen ajoittain huomannut tieteellisen objektiivisuuteni, mikäli sellainen on ylipäättänsä mahdollista, hämärtyminen koska *kyse on kuitenkin omasta elämästäni*. Olen tasapainoillut erilaisten sosiaalisten roolien välillä: toisaalta olen tutkija, ulkopuolinen ja ulkomaalainen, toisaalta ystävä, vaimo, miniä, arkkitehti, vasemmistovihreä... Ulkopuolisena pysyttäytyminen ja puuttumattomuus natiivien elämäntapaan on tuntunut ajoittain ylivoimaiselta. Syylistynkö ”tasa-arvon saarnaamiseen kolmannen maailman naisille”? Riittääkö että myönteilen keskustelua, vai pitääkö minunkin loppuelämäkseni hyväksyä kodin hoitamisen elämänrakseen valinneiden – saaneiden tai siihen kasvaneiden –

naisten *casalinga* (kokopäiväisesti kotia hoitava) -eetos, jonka mukaan ”vaikka maailma kaatuisi, *täytyy* minun joka päivä pestä olohuoneen lattia”? Olen tiedostanut oman vastahakoisuuteni ottaa sitä paikkaa, joka sukupuolen perusteella minulle kuuluisi.

Tutkimuksen hyödynnettävyys

Arkkitehtuurissa hyödynnettävää tietoa ovat mittaustyön ja omakohtaisen kokemuksen kautta saadut havainnot kaupunkitilan mittakaavasta ja *patterneista* ympäristössä jota luonnehtii ”ihmisen mitta”. Pohjoismaiset kaupunkisuunnittelijat ovat perinteisesti lähteneet pyhiinvaellukselle Etelän kaupunkeihin opiskelemaan ihmisen mittaista historiallista kaupunkiympäristöä, joka on syntynyt ennen autoistumista. Kävelykeskustatrendi on paikoin palannut kotiinsa Italiaan, osittain pakon sanelemana kaupungeissa, joissa liikenteen melu ja pakokaasut uhkaavat viihtyisyyden lisäksi jo asukkaiden terveyttä. Mahdollisesti uudelleen jalankulkijoille vallatuista kaupunkikeskustoista tulee pohjoisia ”esikuviaan” parempia; uudistuvan urbanismin lastentaudit pystytään välttämään historian ollessa läsnä ja lähellä. Nardòn vanhan keskustan piazza on mahdollisesti Etelä-Italian kaunein parkkipaikka. Leccessä vanhankaupungin elävöittämiseen riitti, että autot hädettiin keskustasta, olemassaolevat puitteet ovat jo upeat!

Myös paikalliset rakennusviranomaiset ja poliitikot pyrkivät ainakin puheissaan vanhojen kaupunkikeskustojen pelastamiseen tyhjilleen jäämiseltä tai slummiutumislta, jos ei asukkaiden, niin ainakin turismin ja kaupan vuoksi, mahdollisuuksien mukaan EU-rahoituksella. Pelastusoperaatiossa muutoksen dynamiikan, ihmisten arvojen ja toiveiden tunteminen on tärkeää. Yhteiskunnallisen muutoksen dynamiikasta saatavaa tutkimustietoa voidaan (ja tulisi) käyttää hyväksi pohdittaessa historiallisten keskustojen restaurointi- ja elävöittämismahdollisuuksia. En ota kantaa kaupunkirakenteen hajoamiseen tuomittavana, väistämättömänä tai myönteisenä ilmiönä, enkä siihen *mi-*

ten kaupunkia tulisi restauroida. Tutkimus tuo ilmiöitä näkyviin toisten hyödynnettäväksi ja valottaa, kuinka suuri rako on syntynyt rakennetun ympäristön ja sosiaalisen todellisuuden väliin.

Tieteellisestä kontekstista

Arkkitehtuurihistoriaa on pitkään kirjoitettu puhtaan esteettisenä tai henkilöhistoriallisena, yksittäisistä neroista lähtevänä; tämä lähestymistapa oli yleinen erityisesti ”suuresta” arkkitehtuurista puhuttaessa. Kansanrakentamista, *architettura minore*, tutkittaessa kohtaamme usein diffusionistisen näkemyksen, joka tarkastelee arkkitehtuuria jostakin ulkopuolelta tulevana ”kulttuurivaikutteena”. Deterministinen, materialistinen näkemys puolestaan selittää paikallisarkkitehtuurin erityispiirteet aineellisella ympäristöllä, kuten ilmastolla tai käytettävissä olevilla materiaaleilla. Irtisanouduttuani näistä lähestymistavoista katson aiheelliseksi selvittää omaa näkökulmaani. Haluan myös esitellä arkkitehtuurin, antropologian ja psykologian rajamailla liikkuvia tutkimuksia, joille omassa työssäni olen kiitoksen velkaa.

Olen tarkastellut rakennetun ympäristön ja kulttuurin suhdetta vuorovaikutteisena suhteena, jossa rakennettu ympäristö muotoutuu kulttuurin ja sosiaalisen elämän tarpeita vastaavaksi, mutta toisaalta ylläpitää elämäntapaa, säilyttää yhteisön muistoja ja tulee käytänteiden kautta osaksi yksilön tapaa olla. Funktionalistien manifesti *Form follows function* toimii myös toiseen suuntaan: *function follows form*. Kirsi Saarikangas (1998, 247) kirjoittaa saman asian seuraavasti: *Rakennuksen ja käyttäjien suhde on vastavuoroinen: rakennettu tila jäsentää elämistämme samalla kun luomme tilan tekemisessämme ja liikkumisessamme*. Ranskalaisen sosiologin Pierre Bourdieun käytänteisiin perustuvan teorian avainkäsite on *habitus* historian tuotteena ja tuottajana.⁴ Hänen tunnettu Kabyle -esimerkinsä on strukturalistinen analyysi Algerian berberien asumisen järjestymisestä, jossa

koti toimii metaforana universumin organisoitumisesta sukupuoliprinsippien mukaan. Talossa jokainen asukas oppii, ei omaksumalla mielen rakenteita, vaan matkimalla toisten toimia. Ruumiin kautta oppiminen ei ole vähäpätöinen asia; Bourdieun mukaan ruumiin kautta opittu ei ole jotakin mitä ihmisellä on, vaan jotakin mitä ihminen itsessään on, siitä tulee osa habitusta. Bourdieun sanoin: ruumiit ottavat metaforat tosissaan (1990:71-2).

Rakennetun ympäristön ja kulttuurin suhteen tutkimuksessa voidaan käyttää erilaisia lähestymistapoja. Sosiaalisen organisaation tarkastelu kiinnittää huomiota siihen, millä lailla rakennettu muoto pitää sisällään inhimillisen käyttäytymisen ja sopeutuu ihmisen tarpeisiin, sekä pyrkii selvittämään sosiaalisen ryhmän ja sen asuttaman muodon yhteensopivuuden. Arkkitehtuuria tarkastellaan sosiaalisen rakenteen kivistä muurattuna kuvajaisena. Varhaisen antropologian isä L.H. Morgan (1881) kirjoittaa ”primitiivisen asumuksen muodon olevan suora ilmaisu siinä asuvan yhteistyössä toimivan sukulaisryhmän organisaatiosta”⁵. Perheyksiköiden sosiaaliset rajat ja rakennusten fyysiset rajat eivät kuitenkaan välttämättä käy yksiin, eikä sukulaisuus kaikissa tapauksissa ole yhteistyön ja sosiaalisuuden määräävä tekijä. Yhteistyön verkostot laajenevat sukurajojen yli, tosin niitä voidaan vahvistaa avioliitoilla ja hengellisellä sukulaisuudella. Tutkimassani kaupungissa miehet luovat suku- ja luokkarajojen ylittäviä yhteistyön ja sosiaalisuuden verkostoja piazzalla, naiset naapurustossa, joka toki usein osaltaan muodostuu omista tai hankituista sukulaisista. Myös kirkolla ja uskonnollisilla veljeskunnilla on oma merkittävä roolinsa sosiaalisen piirin muodostamisessa.

Kylä tai kaupunki muuttaa muotoaan jatkuvassa tasapainottelussa sosiaalisen organisaation, elinkeinojen, elämäntapojen ja rakennusten muodon välillä. Taatusti beduiinien teltat mukautuvat muuttuvaan sosiaaliseen organisaatioon kivistä rakennettuja kaupunkia jouhevammin. Antropologisessa tutkimuksessa voidaan tarkastella kuinka sosiaaliset systeemit prosesseina vaikuttavat asuminen muotoon. Sukulaisuutta tarkastellessa kiinnitetään tuol-

loin huomiota siihen, kuka kenenkin kanssa asuu. Muita avainkysymyksiä ovat perheen elämänkierto ja avioliittojärjestelmä, sekä miten uuden pariskunnan asuinpaikka määräytyy. Sukulaisuuden ohella huomion ansaitsevat yhteisön sisäiset taloudelliset suhteet, rakennusten omistus sekä omaisuudensiirrot esimerkiksi perinnön kautta tai avioliiton yhteydessä. Kirjassa *Women and Space* Renée Hirschon kuvaa 1920-luvulla rakennettua Yeranian asuin- aluetta Pireuksen satamakaupungin lähellä.⁶ Aukkaat ovat pilkkoneet alkuperäiset asunnot pienemmiksi, jotta pystyisivät takaamaan asunnon myötäjäisiksi avioituville tyttärilleen. Usein rakennusta on myös laajennettu kellarikerrokseen tai puutarhaan. Naapureina asuvat keskenään sukua olevat naiset ja heidän vanhempansa; jokaisella emännällä on kuitenkin oma keittiö, eikä perhettä itsenäisenä yksikkönä aseteta kyseenalaiseksi. Etelä-Italiaa on usein tarkasteltu juuri sukulaisuuden ja omaisuuden-siirtojen valossa. Lukemistani teoksista voin mainita Gerard Delillen (1988) kirjoittaman *Famiglia e proprietà nel Regno di Napoli*. Muutos omaisuudensiirron strategioissa on keskeinen aihe J. Davisin kirjoittaessa Pisticcistä⁷. Tullio Tentori puolestaan analysoi sukulaisuutta, perheen merkitystä ja perimistä vertaillen eri yhteiskuntaluokkia Materassa⁸. Anthony Galt (1991) kuvaa Locorotondoon sijoittuvassa tutkimuksessaan *Far from the Church Bells: Settlement and Society in an Apulian Town* mallia, jossa tyttärille annetaan perinnöksi perheen markkinoille tullessa käyttämä kaupunkitalo, pojille maaomaisuutta ja viljelymaan yhteyteen, kauas kirkonkelloista, rakennettu *trullo*.

Sukupuoli sosiaalisen prosessin ja sosiaalistamisen tuotteenä ei ole merkityksetön tutkimukseni kannalta. Sukupuolten tilallinen segregaatio on luonnehtinut Salenton alueen kaupunkeja, joiden vanhoissa keskustoissa *oikos* ja *polis*, kodin piiri ja julkinen elämä, on pidetty selvästi erillään. Samoin ovat olleet erillisiä miesten ja naisten tehtävät yhteisössä. Välimeren antropologia on yleisesti lähestynyt sukupuolittunutta tilaa käsitteiden kunnia ja häpeä kautta.

Symbolisessa lähestymistavassa etsitään muodon merkitystä sekä pohditaan, kuinka rakennetut muodot ilmaisevat ja esittävät kulttuurin aspekteja. Ympäristö tukee yksilön tai kollektiivin muistia sekä ilmaisee ja vahvistaa symbolisten assosiaatioiden kautta ryhmien välistä suhdetta tai yksilöiden asemaa kulttuurin puitteissa. Symbolista lähestymistapaa edustavat Claude Lévi-Strauss ja strukturalistien ajatustapaa edelleen kehittänyt Pierre Bourdieu.

Rakennettua ympäristöä tarkasteleva psykologinen lähestymistapa tutkii käyttäytymisen tilallista ulottuvuutta, sen yhteyttä mielen prosesseihin ja käsitykseen itsestä. Suuri osa tutkimuksesta on psykologien tekemää, ja vaikka se aiheeltaan sivuaakin antropologian valtavirtaa, se on pääsääntöisesti kiinnittänyt enemmän huomiota yksilöihin kuin yhteisöihin. Tarkastelun kohteena ovat mielen prosessit ja mekanismit. Psykosymbolinen lähestymistapa nojaa Freudin ja Jungin tuotantoon. Freud on esittänyt symbolit seksuaalisina ja latenttien ajatusten ilmaisuna, Jungin tuotannon keskeisiä käsitteitä ovat kollektiivinen piilota-junta ja arkkityypit. Jungilaiseen tulkintaan kuuluu myös talo minän symbolina. Psykokulttuurinen tutkimus on tarkastellut tilantajua ja orientoitumista eri kulttuureissa. Tähän piiriin kuuluvat vertailevat tutkimukset geometrysten optisten illuusoiden ja perspektiivipiirustuksissa esitetyn kolmiulotteisen tilan havaitsemisen kulttuurisidonnaisuudesta.

Käytännöllisimmillään psykologinen lähestymistapa perustuu usein suoriin tilakokemuksiin ja aisteihin. Arkkitehdit toivovat, että tutkittu rakennettu ympäristö kuvataan mittakaavassa ja pohjoisnuoli osoittaa oikeaan suuntaan. Tanskalainen arkkitehti, professori Jan Gehl on teoksessaan *Livet mellem husene* (2. painos 1980) kuvannut yhteisöllisyyttä edistävää ja erillisyyttä luovaa rakentamista, sekä etäisyyksien – ja näinollen mittakaavan – vaikutuksia aistihavainnoissamme. Gehlin havainnoimat yksityisyyttä ja sosiaalista kontaktia luovat elementit ovat yhteneväisiä Edward T. Hallin kuvaamien sosiaalihakusten ja sosiaalipakosten tilojen kanssa.

Edward T. Hallin (1969) teos *The Hidden Dimension* käsittelee kulttuurin vaikutusta tilan havaitsemiseen ja tilalliseen käyttäytymiseen. Tätä tutkimusta ihmisten tilankäytöstä kulttuurisena aspektina kutsutaan nimellä *proxemics*. Hall esittää neljä eri kokoista tilanteen vaatimaa reiviä intiimistä julkiseen; koska tilanteeseen sopiva etäisyys on *sanomattakin selvää*, tulee ihminen säännöstä tietoisiksi vain kun sitä rikotaan. Hän osoittaa teoksessa esimerkeillä yksilön vaatiman henkilökohtaisen tilan kulttuurisidonnaisuuden. Hallin mukaan henkilökohtaisen tilan kulttuuriset ilmaukset ovat löydettävissä rakennuksessa tilassa sekä puolikiinteän kalustuksen, kuten huonekalujen, siirrettävien väliseinien ja verhojen käytössä – toisin sanoen: *space speaks*. Puolikiinteiden elementtien merkitys kasvaa erityisesti silloin kun yhteisö ei itse tuota rakennuksiaan, kuten sosiaalisen rakentamisen projekteissa, joissa asuinympäristö on ”ylhäältä annettua”.

Hallin kuvaama tapa, jolla ihmiset manipuloivat tilallista käyttäytymistään osana sanatonta kommunikaatiota, on jo lähellä Irving Goffmanin dramaturgista lähestymistapaa. Metafora kaupungista teatterina on osuva eteläitalalaisessa kaupungissa, jonka asukkaat ovat hyvin tietoisia julkisen esiintymisensä antamasta vaikutelmasta.

Lähellä omaa kysymyksenasetteluani on näkökulma, jossa tarkastellaan rakennetun muodon sosiaalista tuottamista, tapaa jolla yhteiskunta tuottaa muodot ja jolla muodot uusintavat yhteiskuntaa. Kysymyksiä historian ja sosiaalisten instituutioiden roolista rakennetun ympäristön synnyssä sekä tilan ja vallan välisestä suhteesta ovat erityisesti esittäneet marxilainen tutkimus, poliittinen taloustiede ja kulttuurimaantiede. Lisäksi on kiinnitetty huomiota siihen kuinka luokka-, sukupuoli-, rotu- ja kulttuurisuhteet uusinnetaan rakennetussa ympäristössä.

Sosiaalisiin ryhmiin kohdistuva vallankäyttö ilmenee kaupunkisuunnittelussa. Italiassa on pyritty saamaan rahvas, *popolino*,⁹ hylkäämään vanhat tapansa; tämä ilmenee kaupunkien historiallisten keskustojen ”hyvää tarkoittava-

na *sventramentona*”¹⁰, jota on perusteltu moraalishygienisillä syillä. Suurmaanomistajien ja päivätyöläisten yhteiskunnassa herrat ja *popolino* ovat tarvinneet toisiaan. Salenton vanhoissa kaupungeissa herrastalot ja kansansunnnot ovat sijainneet viere vieressä, ja erottumisen keinoina on käytetty vallan, vaurauden ja prestiisin symboleja rakentamisessa. Yhteiskuntaluokkien tilallinen eriytyminen tulee esille vasta 1800- ja 1900-luvun kaupunkisuunnitteluhanteissa.

Valtaa pitävän eliitin kontrolli on menneisyydessä vaikuttanut enimmäkseen kaupunkisuunnittelun suuriin linjoihin ja julkiseen rakentamiseen. Rakennusvalvonnan myötä kontrolli on kasvanut. Ihanteiden ”evoluutiossa” eliitti neuvottelee siitä mikä on minäkin ajanjaksona hyvää ja kaunista: suorat kadut, puistot, monumentit, asuinalueiden erottaminen tuotantoalueista... Ihanteet ovat peräisin nytemmin globalisoituneesta arkkitehtuurikeskustelusta. Toisaalta yläluokan, porvariston ja papiston liikkuvuus on mahdollistanut aikaisemminkin yleiseurooppalaiset vaikutteet.

Modernismin demonisoiman vanhankaupungin nostaminen uuteen arvoonsa ei myöskään ole arvotuksista vapaata: sitä, kenen historiaa kirjoitetaan, kunnostetaan ja suojellaan, sivuaa Michael Herzfeld teoksessaan *A Place in History. Social and Monumental Time in a Cretan Town* (1991). Arkkitehtuurista ja vallasta ovat kirjoittaneet Kirsi Saarikangas ja Henri Lefebvre.

Onko Salenton vanhojen kaupunkien arkkitehtuuri sitten kansanrakentamista? Kirjassaan *House Form and Culture* (1969) Amos Rapoport jakaa rakentamisen kolmeen kategoriaan: primitiiviseen, jossa kuka tahansa yhteisöstä pystyy itse rakentamaan majansa, esiteolliseen kansanrakentamiseen, jossa rakentamisesta vastaa oma eriytynyt ammattiryhmänsä, sekä moderniin, jolle on tunnusomaista, että rakennukset ovat specialistien suunnittelempia ja toteuttamia. Salenton kaupungit ovat siirtyneet vielä elossa olevien sukupolvien aikana esiteollisesta kansanrakentamisesta moderniin. Häilyvä olotila näiden kahden välillä on jatkunut

pitkään. Merkittävät rakennukset, kuten kirkot, ovat muurimestarien toteuttamia ja mahdollisesti myös suunnitelmia. Nimike arkkitehti mainitaan jo 1700-luvulla, mutta vasta 1800-luvun lopulla arkkitehdin, insinöörin tai opistotason rakennussuunnittelija-maanmittarin, *geometran*, rooli yleistyy. Suuri osa tavallisista asuinrakennuksista on kuitenkin rakennettu ilman erityistä suunnitelmaa, työn teettäjän ja työn toteuttajan välisellä sopimuksella; talon omistaja tie-

tää mitä tarvitsee ja muurari tietää miten se pitää tehdä. Esi-teollinen kansanrakentaminen saattaa spontaanimminkin heijastella sosiaalisen ryhmän tarpeita ja ihanteita. Ilman rakennuslupaa toteutetut muutokset ja lisärakentaminen eivät ole vielä kukaan kadonnutta kansanperinnettä. Konkreettisiin kysymyksiin rakennetun muodon tuottamisesta, kuten siitä kuka talon rakentaa ja mistä materiaalit ovat peräisin, vastaan liitteessä *Rakennustekniikka*.

I KIVEEN KIRJOITETTU HISTORIA



1. Terra d'Otranto vuonna 1703.

1. FINIBUSTERRAE

The landscape is heavy with time, the Ionian Sea curls over in the little rocky bays with immemorial murmurs, and in the silence of the olive trees and the stir and movement of the towns it is possible to feel that the past is deceptively near.

(H.V. Morton: *A Traveller in Southern Italy*, s. 180)

KENTTÄ

Saavun Salentoon ensimmäistä kertaa helmikuussa 1997. Koko yön Agrigentosta matkustanut juna poimii minut Firrenzen S. Maria Novellan asemalta ja jättää Bolognaan, jossa länsi- ja itärannikon radat kohtaavat. Sieltä jatkan Milanosta saapuvalla Adrianmeren rannikkoa seuraavalla junalla, jossa minua odottaa armeijasta lomille päässyt tuleva puolisoni. Saavumme auringon jo laskettua maan loppuun, Italian valtionrautateiden pääteasemalle Lecceen, jossa meitä vastassa on miehen isä. Muualla Italiassa ehkä *autostradaksi* kutsuttava, mutta täällä vain ruhtinaallisesti ylimitoitettu *strada statale* halkoo pimeää maaseutua, jossa tyhjiä kilometrien välissä vilahtelee kreikkalaisilta kuulostavia tienviittoja: Galatina, Galatone, Gallipoli... Nukkuvan kaupungin kadut ovat moneen kertaan paikkaillusta asfaltista kuoppaiset, kellertävä katulamppu valaisee kylki kyljessä kyhjäyttävien matalien talojen julkisivuja. Seuraavana aamuna kattoterassilta aukeaa terassien maailma, tasakattojen ylle kurottelevat antennit, palmut sekä kirkkontornit jotka voitaisiin vaihtaa minareetteihin ilman että maisema siitä kärsisi. Maaseudulla kukkivat manteli-puut.

Saavun kentälle monta kertaa; jouluna ja pääsiäisinä, juhlapyhien alla täpötäydet lisämaksuttomat yöjunat Adrianmeren rantaradalla kuljettavat opiskelijoita ja pohjoiseen työn perässä lähteneitä kotiseudulle. Istumme käytävänlattialla, kämppekaverin koira pelkää kuljetuskopassa ja oksentaa. Italia on pitkä ja kapea, toisessa päässä ovat kodit,



2. Kaakkoisrautateiden rata Salentossa. Valokuva Marco Skacco.

toisessa työpaikat ja yliopistot. Juhlapyhien jälkeen täpötäydet paluujunat kiipeävät vaivalloisesti ylös pohjoiseen mukanaan juustot, viinit, öljyt, *frise*, *friselle*, kuivattua täysjyväleipää ja kapealehtistä, voimakastuoksuista rucolaa. Vanhempien mielestä on turvallisempaa antaa mukaan kymmenen kiloa pastaa kuin kevyt lompakkoon taitettava seteli. Autolla ”nousevia” ja ”laskeutuvia” mobilisoidaan: *kun nouset, veisitkö myös tyttärelleni talvivaatteita yliopisto-kaupunkiin?* Välillä vaihdan reittiä ja kulkuvälinettä, saavun Helsingistä ja jatkan matkaa Roomasta yöjunalla, päiväpendolinolla ja tutkijankoulutusstipendin turvin jopa lentokoneella Brindisin pikkuruiselle lentokentälle. Italia säilyttää silti itsepintaisesti pitkän ja kapean muotonsa.

Nurinkurisella tavalla kaupunki, jossa oleskelen sattuman saattamana muuttuu *kentäksi* uteliaisuuden ottaessa tutkimuksen muodon. Työn tärkein innoittaja on epäilemättä oma kokemukseni ulkopuolisena sekä halu ymmärtää. Yhtä lailla kannustajina ovat uuden kotikaupungin elämän kielteiset puolet: akateemisesti koulutettu ulkomaalainen nainen on ehkä huonoin mahdollinen yhdistelmä eteläitalialaisen pikkukaupungin työmarkkinoilla. En kykene mieltämään kokopäiväistä kodinhoitoa mielekkääksi tekemiseksi koska äitini ei kasvattanut minua *casalingaksi* –



3. Kansi elokuvasta *Sangue Vivo* (ohjaaja Edoardo Winspeare, 2000).

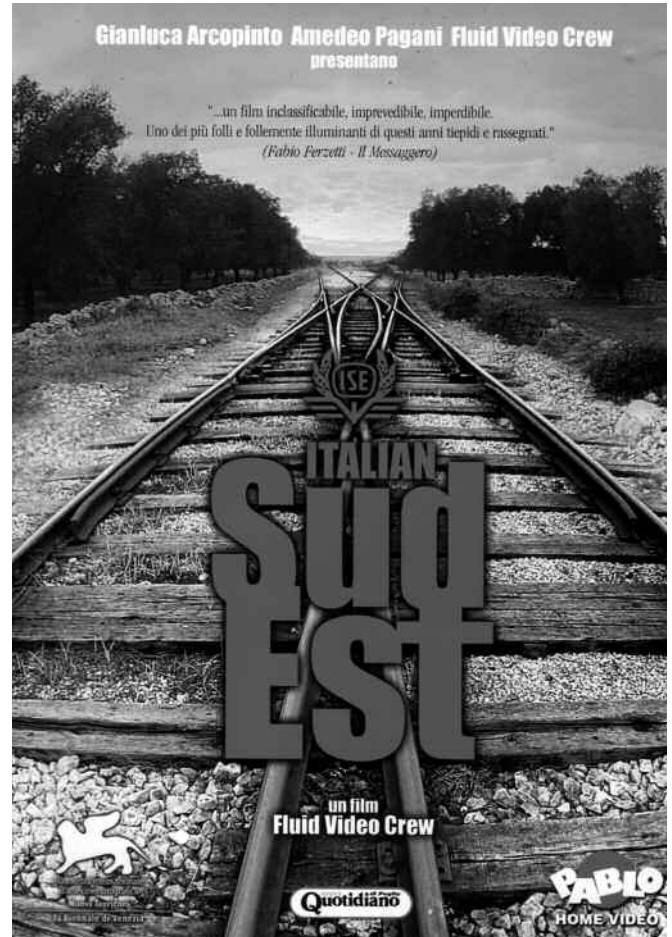
kulttuurinen rasite sekin. Uteliaisuuteni kohdistuu ensin kaupunkirakenteeseen ja arkkitehtuuriin, jota vyyhdin keriytyessä auki seuraa sosiaalinen puoli. Työvälineet sen tarkasteluun löytyvät välivuotena Suomessa; sosiaaliantropologian sivuaineopinnoilla vahvistettuna palaan kentälle pyrkimyksenäni tehdä ”oikeaa kenttätöitä”.

Yleensä antropologisen tutkimuksen kohde on muualla ja kentältä palataan kenttätöön loputtua kotiin. Yhä suurempi osallistuminen ja sitoutuminen yhteisön elämään johtaa kuitenkin kohdallani kentän ja kodin sekoittumiseen.

Henkilökohtaisena kannanottona historiallisten keskustojen elävöittämiseen kiertelemme vanhassakaupungissa paahtavassa helteessä etsimässä myytäviä asuntoja. Yhteisön osajäsenyys kasvaa avioliiton ja lasten myötä mutta ulkopuolinen näkökulma salentolaisen elämän sanomattakin selviin asioihin säilyy; appivanhempien luona asuessa kulttuurishokista, oman identiteetin rajanvedosta ja ”oikeiden” tapojen puolustamisesta tulee henkilökohtaista, tutkimuskysymyksiin tahmeasti sekoittuvaa. Alitajuisesti välttelemäni naisten maailma raottaa oveaan yllättävältä taholta, kun tuttavaruouva tarjoutuu opettamaan minulle kirjontaa.

Salenton kapea niemimaa, nykyisistä Leccen, Brindisin ja Taranton provinsseista muodostunut historiallinen Terra d’Otranto, kurottuu kahden meren väliin, eikä yksikään maan kolkka sijaitse koskaan kaukana rannikosta. Murgian mäkinen maasto vaihtuu Ostunin eteläpuolella tasamaaksi, joka taas nousee aivan niemimaan kärkeen saavuttaessa. Adrianmeren puolinen rantalinja tippuu mereen pystysuorana, Joonianmeren rannikko on matalaa kalliota, jonka paikoin katkaisevat satunnaiset hiekkarannat. Rantojen mäntymetsät vuorottelevat *macchia mediterranean* kanssa, kun taas siellä missä luonto on myöntänyt paksumman kerroksen punaista multaa, on maa rajattu huolellisesti matalilla kivimuureilla viljelyspalstoiksi. Samasta kivisestä pellosta on saatu rakennusaine talonpoikien työkaluvarastoiksi ilman laastia kekoamiin kivimajoihin, *furnieddhu*. Viljelymaita halkovia teitä reunustavat oleanterit ja viikunaopuntiat. Käkkyräiset oliivipuut muodostavat matalan hopeanharmahtavan metsän, joka vuorottelee viinin ja yhä harvinaisemmaksi käyvän tupakan kanssa, uudempia tulokkaita pelloilla ovat kiivi ja vesimeloni. Maisema elää maatalouden rytmeissä, samoin kaupungit Lecceä ehkä lukuun ottamatta; kaupunkiin kantautuu peltojen kuoltamisen savunhaju, viininkorjuuajana liikenne ruuhkautuu rypäleitä kukkuroillaan olevista kolmipyöräisistä kuorma-automoottoripyöräistä. Työmiehilaisten parveilua – *ape* on kolmipyöräisen nimi – seuraa käyneen rypälemäskin tuoksu kellareista ja autotalleista.

Asukkaiden oma käsitys itsestä vaihtelee kielteisestä itse-syytelystä myönteiseen paikallisidentiteetin etsintään. Vertailussa ulkopuoliseen todellisuuteen etelän pikkukaupungin mentaliteettia kuvataan tekopyhänä ja jälkeenjääneenä¹¹. Myönteistä identiteettiä, perinteitä ja kulttuuria¹² etsittäessä on esille nostettu pakanallinen *tarantismi*. Alkuperäisessä merkityksessään sanalla tarkoitetaan tarantella-hämähäkin pureman rituaalis-terapeuttista hoitamista musiikilla, *pizzica-pizzicalla*, ja tanssilla. Tarantismien marginalisoituminen alkoi jo 1700-luvun valistuksen myötä, jolloin se katosi ylemmistä yhteiskuntaluokista; Ernesto de Martinon dokumentoimissa ilmiötä vuonna 1959 koostuivat ”potilaat” lähinnä lukutaidottomasta maataloustyöväestöstä. Edistystä julistavina vuosikymmeninä tarantismia häpeiltiin, se vaiettiin kuoliaaksi tai leimattiin kurjuuden ja tietämättömyyden ilmentymäksi. Merkitysjärjestelmistään irrotettuna se on usein yksinkertaistettu folkloristiseksi ilmiöksi tai mielenterveydelliseksi ongelmaksi. Tarantismi musiikkina ja tanssina on hypännyt kokonaisen sukupolven yli alkuperäisessä yhteydessä tanssiterapiana soittaneilta vanhoilta äijiltä ruohoa polttaville Rifondazione comunistan kannattajille. Se on saanut uusia korkea- ja populaarikulttuurisia merkityksiä: kansanmusiikki on saavuttanut salonkikelpoisuuden jopa Leccen sinfoniaorkesterin soittaessa *pizzica-pizzicaa*. Lukemattomat paikallista musiikkia soittavat ja levyttävät ryhmät esiintyvät kotiseutuyhdistyksien järjestämissä juhlissa. Musiikki näyttelee tärkeää roolia salentolaisen elokuvaohjaajan Edoardo Winsporean elokuvissa *Pizzicata* ja *Sangue vivo*. Jopa Leccen jalkapallojoukkueen kannustajat soittavat *pizzican* rytmiä tamburiineineen. Identiteetin etsimistä laajemmasta piiristä kuvaa laajemminkin Italiassa vallitseva megatrendi, jossa paikallista perinnettä elvyttävien lisäksi lukematon määrä yhtyeitä soittaa koko Välimeren alueelta vaikutteita kerännyttä maailmanmusiikkia etsien uusia merkityksiä sanoille *meridionale*, *mediterranea*. Salenton luonnollinen ”ulkopuolinen liittolainen” ja vertailukohde on Kreikka, ja paikallinen intelligentsia, kotiseutuyhdistykset ja matkailunedistämiskeskukset ovatkin osoittaneet kiinnostuksensa kreikkalaisuuteen sekä valtakulttuurin tieltä väistyneeseen kreikkalaiseen murteeseen.



4. Kansi elokuvasta *Italian Sud Est* (ohjaaja Fluid Video Crew, 2003).

Muiden käsitystä Salenton asukkaista leimaa Italiaa jakava pohjoisen ja etelän vastakkainasettelu. Etelän asukkaat haukkuvat pohjoisitalialaisia polentansyöjiksi, *polentoni*, kun taas pohjoisessa eteläitalialaisia kutsutaan nimikkeellä *terroni* ja kerrotaan, että Garibaldi Italian yhdistämisen sijaan jakoi Afrikan. Joustava ja suhteellinen pohjoisen ja etelän välinen rajanveto saa varsin huvittavia piirteitä jokoisen jo Rooman korkeudelta – Pohjois-Italian separatistisen puolueen keulamiehen Umberto Bossin skaalassa Afrikan sydänmailta – tulevan ymmärtäessä varoittaa mi-



5. Maantietä reunustavia vanhoja oliivipuita. Valokuva Paolo Margari.

nua etten vain menisi arabin kanssa naimisiin, *tiedäthän, etelässä on aivan toisenlainen mentaliteetti*. Milano-Rooma-akselilla sijaitseva media esittää syyttäjänpenkistä stereotyyppisiä väitteitä: kaikki etelän nuoret menevät yliopistoon lykätäkseen työnhakua – monet menevätkin, motiivina on usein työnsaannin vaikeus etelässä ja akateemista loppututkintoa arvostavien vanhempien aulius maksaa lysti uhrauksista välittämättä. Opiskelijaelämän hohtoa lisäävät itsenäisyys ja vapaus, sillä kotikaupungissa vanhempien luona asuttaisiin avioliittoon asti. Samaan hengenvetoon julistetaan ettei 80% eteläitalialaisista nuorista osaisi käyttää internetiä. Poliittisten keskusteluohjelmien mielipideautomaatit irrottavat todellisuudesta helpoiksi selityksiksi järjestäytyneen rikollisuuden: *mafian, camorran, ndranghetan ja sacra corona unitan*, sekä etelän assistentialismin ja klientismin pohjoisen yritteliäisyyden vastakohtana.

LYHYT PITKÄ HISTORIA

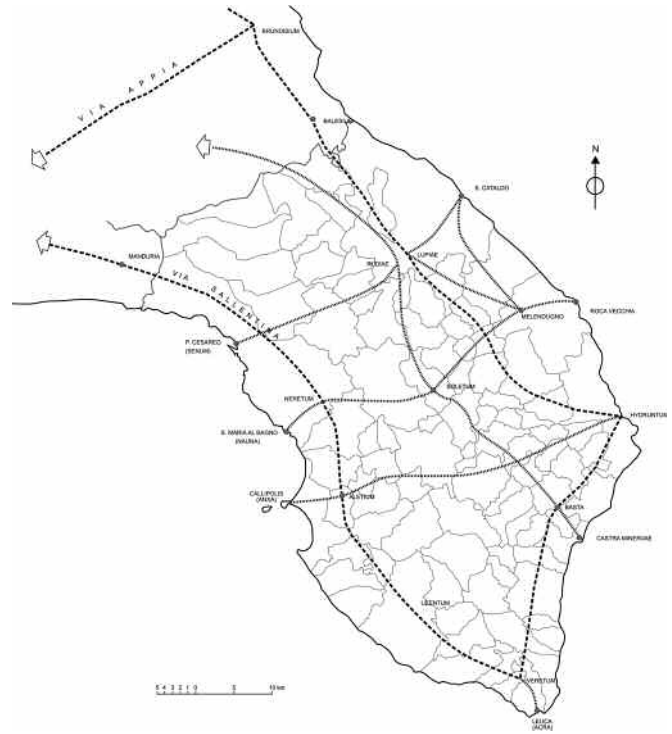
Merelle avoimen, monien hallitsijoiden alaisen Etelä-Italian pitkä historia on paikoin läsnä maisemassa ja monumenteissa, ennen kaikkea kaupunkien kivimassassa mutta myös murteessa, sanonnoissa ja talouden rakenteissa. Salenton niemimaan läsnäoleva historia näkyy vilahduksena auton ikkunasta matkalla diskosta diskoon: messapialaisia muureja, neoliittisia menhireitä, jotka ovat paikoin säilyttäneet sakraalin luonteensa, bysanttilaiseen tyyliin maalattu tietä näyttävä Jumalansynnyttäjä tienristeyksen alttarissa. Ikiaikaisuus on matkakirjoittajien keskuudessa vakiintunut tyyliilaji; vuonna 1818 matkaansa Napolista Lecceen kuvaillut markiisi Giuseppe Ceva Grimaldi sijoittaa maan loppuun, Santa Maria di Leucaan seuraavat Aeneaan tarun värssyt¹³:

*Aamun rusko kun nousi ja sammui tähtien tuike,
himmeän kukkulan näimme me kaukana, laakean
rannan Italian, niemen ITALIAN huus Akhates,
ITALIAA toverit ilohuudoin toistivat kaikki.
[...]*

*Kaarteisen sataman idän myrsky on uurtanut sinne;
kallionkielekkeet meren vaahtoa pärskivät ilmaan,
poukama piiloon jää, käsivarsina kallion keilat
kaksoismuurin muovaavat, jää temppeli kauas.*

Salenton antiikkia luonnehtii kolmen kulttuurin rinnakkaiselo, kohtaaminen ja sekoittuminen: alkuperäisten messapialaisten lisäksi aluetta asuttivat kreikkalaiset siirtokunnat ja myöhemmin koko Italian niemimaan valloittaneet roomalaiset.

Antiikin jättämistä jäljistä Salenton maisemassa ja maantieteessä voidaan mainita roomalaisaikainen tieverkko, joita nykyiset tiet yhä paikoin seuraavat. Via Appian päätepiste oli Brindisin satamakaupunki, josta meritie kulki imperiumin itäisiin osiin. Myöhemmin tietä jatkettiin Lecceen. Toinen päätie oli Via Traiana Salentina, joka johti Nereetumista Manduriaen kautta Tarantoon. Antiikin teitä käytettiin vielä keskiajalla. Normanniaikana vanhat tiet me-



6. Salenton niemimaan antiikinaikaiset tiet. KH.

nettivät kuitenkin merkitystään Napolin syrjäyttäessä Rooman eteläisen Italian pääkaupunkina. Pääteiden lisäksi merkittäviä olivat paikallishistorioitsija Mario Mennonnan mukaan jo esiroomalaiselta ajalta peräisin olevat poikittaiset, joita hän kutsuu nimellä *camini*: Adrian- ja Joonianmerta yhdistävä tie kulki Rocasta Soleton kautta oletettavasti nykyisen S. Maria al Bagnon paikalla sijainneeseen Naunan satamapaikkaan. Toinen tärkeä poikittais-tie kulkee Lecestä Copertinon kautta Narddön. Vasta 1700-luvulla rakennettiin suora yhteys Lecceen ja Gallipolin välille. Tänä aikana yhteydet Taranton suuntaan olivat olemattomat; vanha, lähes hylätty tie kulki Arneon soisten, malarian ja maantierosvojen vaivaamien maiden läpi.¹⁴



7. Antiikinaikaisen maanjaon jälkiä Leccen ympärillä. Lecce, 15.

Merkittäviä antiikin kaupunkeja olivat kreikkalaisten Taranto, messapialaisten ja myöhemmin roomalaisten kaksokaupungit Lupiae (Lecce) ja myöhemmin Lecceen sulautunut Rudiae. Joidenkin tutkijoiden mukaan ainoastaan Rudiae olisi alkuperältään messapialainen kaupunki, ja Lupiae olisi ollut vain Rudiaen nekropoli. Tätä ovat antaneet aihetta olettaa nykyisen kaupunginmuurin ympäröimältä alueelta löytyneet lukuisat messapialaishaudat. Lecestä on löydetty kuitenkin myös messapialaista kaupunginmuuria. Rudiaen ja Lupiaen yhdistävä akseli poikkeaa pohjois-eteläakselista 41° , ja ilmakuvista voidaan vieläkin nähdä jälkiä, joita vinksautanut koordinaatisto on jättänyt maanjakoon ja tieverkostoon. Keisariajan alkaessa Salentossa oli seitsemän kaupunkia, joilla oli *municipium*¹⁵ status: Rudiaen ja Lupiaen lisäksi mainitaan niemimaan kärjessä, lähellä S. Maria di Leucan sijainnut Veretum, sekä nykyisten Ugenton, Gallipolin, Nardòn ja Otranton edeltäjät Uzentum, Callipolis, Neretum ja Hydruntum.

Rooman valtakunnan kukistuminen alkoi ketjureaktiona imperiumin jakautumisesta Länsi- ja Itä-Roomaan. Siirtyminen antiikista keskiaikaan tapahtui läntisen imperiumin kukistumisen ja kansainvaellusten myötä. Barbaarikansat levittäytyivät Italian niemimaalle sen eteläisimpiä ääripäitä

lukuunottamatta; Bysantti vakiinnutti valtansa Salentossa ja Calabriassa.

Keskiajalla niemimaan uskonnolliseen elämään ja taiteeseen vaikuttivat läntisen maailman basiliaaneiksi nimeämät, alkuperäisillä asuinsijoillaan järjestäytymättömässä askeesissa eläneet munkit (*monaci basiliani*), jotka pakenivat 700-luvun puolessavälissä Kreikasta ikonoklastien vainoja. Basiliaanien maan alle kaivamia ja freskoin koristeltuja luolakirkkoja löytyy pitkin Salenton maaseutua. Nykyiset tutkijat pitävät yleisesti Salenton kreikkalaisia vaikutteita keskiaikaisina, ei Magna Greciasta juuriaan johtavana. Kreikkalaisasuksesta on jäljennä *Grecia salentina*, Otrantoa ja Gallipolia yhdistänyt nyttemmin yhdeksään kuntaan pienentynyt saareke jossa vanhempi väki puhuu yhä *gricoa*, kreikkaan pohjautuvaa murretta.¹⁶ Kreikan läheisyydestä kertoo myös se, että koko Apulian alueella yleisin sukunimi on Greco. Bysantin ja latinalaisten raja jakoi Salenton, kun Beneventon langobardit ulottivat valtansa suureen osaan Apuliasta. Arabien keskiaikaisissa karttateoksissa Apuliaa ja osaa Basilicatasta kutsutaan nimellä Ankubardia langobardiruhtinaskuntien mukaan: luoteinen Salento oli latinalaista kun taas Otrantoon oli vakiintunut bysanttilainen hallinto. Antiikin aikana merkittävä Lecce rapistui bysanttilaisten suosiessa Otrantoa.

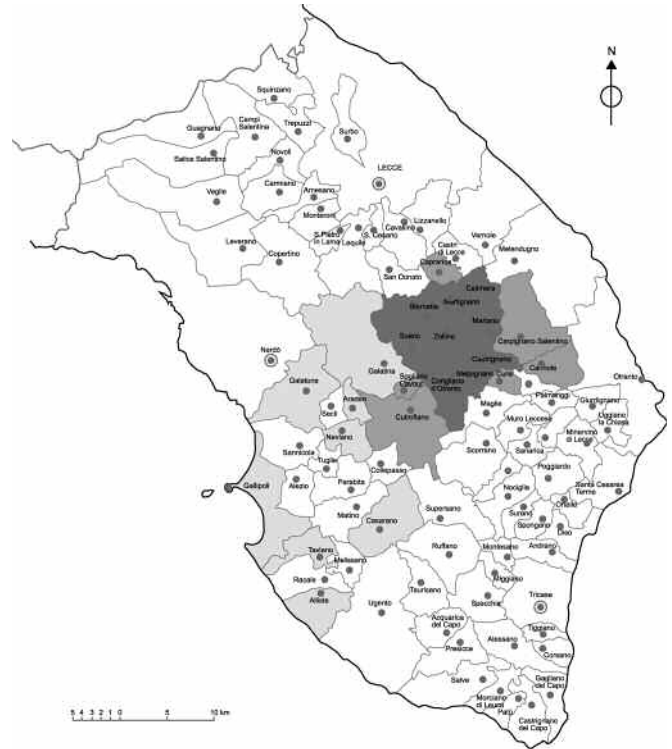
Monien eteläitalialaisten vanhojen kaupunkikeskustojen ainakin muodon tasolla oleva samankaltaisuus islamilaisen kaupunkiarkkitehtuurin kanssa tekee saraseenivalloituksista kiehtovan osan historiaa. Sisiliaa vuodesta 827 normannivalloitukseen saakka hallinneet saraseenit saapuivat nykyisestä Tunisiasta. Kahden ja puolen vuosisadan vakiintuneen vallan aikana Sisilia nautti arabin sivistyksen parhaimmista hedelmistä. Manner-Italian osana oli jäädä epävakaa taistelulentäksi; Bysantti ei ollut riittävän vahva puolustamaan sitä, eivätkä saraseenit puolestaan tarpeeksi voimakkaita ylläpitämään pysyvää valtaa.¹⁷ Manner-Italiassa saraseenit olivat vakiinnuttaneet asemansa Agropolisissa ja Gariglianossa, jonne he olivat saapuneet kutsuttuina liittolaisina ja palkkasotureina Na-

polin ja Beneventon langobardiruhtinaskuntien kilpaillessa keskenään vallasta. 800-luvun jälkipuoliskolta voidaan mainita Barin ja Taranton emiraatit, joista kumpikin kesti noin kolmekymmentä vuotta. Barin emiraatista tiedetään sen olleen itsenäinen Sisilian emiraatista ja Bagdadin kalifin vasalli. Abbatantuonon (1931) mukaan Barin valloittajat, toisin kuin Sisilian saraseenit, tulivat idästä Bagdadin suunnasta.¹⁸ Bysantti voimistui Basilio

Makedonialaisen hallintoaikana. Yhdessä langobardien kanssa bysanttilaiset kukistivat Barin emiirikunnan 871, ja vuonna 876 kaupunki siirtyi Bysantin vallan alaiseksi. Apulian emiraateista tiedetään vähän. Arabien vaiheita Italian historiassa jo 1800-luvulla tutkineen Michele Amarin käytössä olleiden muutamien latinalaisten ja arabiankielisten käsikirjoitusten lisäksi ei ole noussut esille uutta materiaalia.

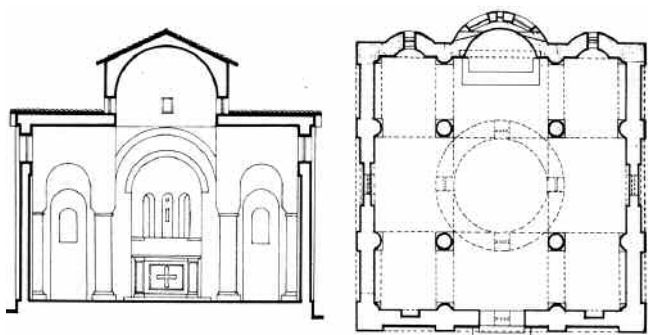
Etelä-Italian *Regnum Siciliaen* kruunun alle yhdistäneet normannit saapuivat palkkasotureina¹⁹, mutta ryhtyivät pian vaatimaan palkkioksi rahan sijasta läänityksiä. Vuonna 1027 Napolin herttua julisti Rainulfin Aversan kreiviksi. Kaupunki toimi sillanpääasemana uusille palkkasotureiksi mieliville normanneille. Epävakaassa, keskenään kilpaileviin ruhtinaskuntiin jakautuneessa Etelässä palkkasotureille oli kysyntää, ja normannit hyötyivät tilanteesta taistellen sekä langobardien että Bysantin palveluksessa. 1000-luvun loppuun mennessä he olivat vakiinnuttaneet läänityslaitoksen, valloittaneet Sisilian saraseeneilta ja karkottaneet bysanttilaiset pysyvästi Italian maaperältä. Normannien aikana saavutettiin rauha saraseenirintamalla, tai tarkemmin ottaen hyökkäysten suunta vaihtui: ristiretket alkoivat vuonna 1096, Apulian rannikkokaupunkien toimiessa lähtösatamana.

Vuonna 1130 Roger II kruunattiin Sisilian kuninkaaksi. Normannien politiikka saraseenien ja kreikkalaisten suhteen oli suvaitseva ja sulattava. Saarella jo olleen älymystön integroiminen normannihovin palvelukseen johti merkittäviin saavutuksiin tieteissä ja taiteissa; tästä voidaan pitää esimerkkinä aikakauden tunnettua maailmaa kuvaava arabialais-normannilaista karttateosta, joka tunnetaan nimel-



8. Kreikkalaismurteen levinneisyys 1) 1500-luvulla 2) 1800-luvulla 3) nykyään. Antonacci 1992 pohjalta KH.

lä *Edrisi*. Uskonnollinen suvaitsevaisuus mahdollisti basilikaanien ja benediktiinien pitkään jatkuneen rinnakkaiselon. Kreikkalaista perua ovat kupolin kattamat ristikirkot kuten Otranton San Pietro. Benediktiinit rakensivat jo luolakirkoista pohjapiirustuksensa kopioineita kolmilaivaisia yhteen tai kolmeen puolipyöreään apsikseen päättyviä basilikakirkkoja, joiden päälaivaa kattoivat kupolit. Tämän kirkkotyyppin varhaisimpana edustajana pidetään Conversanon S. Benedettoa, jota kuitenkin muokattiin huomattavasti 1600-luvulla. Tärkeimpiin kaupunkeihin nousivat suuret basilikakirkot, joista merkittävimpiä esimerkkejä ovat Barin Duomo ja San Nicola, Troian ja Tranin katedraalit sekä Taranton Duomo.²⁰ Normannit eivät perustaneet uusia kaupunkeja.



9. San Pietro, Otranto. Puglia – Terra dei Normanni e degli Svevi.
10. San Pietro, Otranto. Pohja ja leikkaus arkkitehti B. Grassin mittauspiirroksessa. Otranto, 205.

Etelä-Italia, vuoroin Sisilia mukaan luettuna, vuoroin ilman, säilytti keskiaikana piirretyt rajansa Italian yhdistymiseen saakka. Sama maaraja erottaa edelleen Campanian maakunnan Laziosta ja Abruzzon Marchesta, ja tätä rajaa noudattelee yhä Etelä- ja Keski-Italian erottaminen esimerkiksi tilastoissa.

Valta siirtyi normanneilta Hohenstaufeille rauhanomaisesti, kun lapsettomana kuollut Vilhelm II luovutti kruunun tädilleen Konstantialle, Roger II:n tyttäreille, ja naittoi tämän Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsijan Fredrik I Barbarossan pojalle Henrik IV:lle. Apulian kanalta kiinnostava hallitsija oli Fredrik II (1197-1250), joka kuitenkin ei suosinut Lecceä, vaan rakensi myöhempien tulkintojen mukaan metsästysmajaksi tarkoitetun linnansa Castel del Monten Andriaan Barin maakuntaan.

Hohenstaufien hallitsijasuvun ja paavin välillä vallitsi epäsopu: Urbanus IV:n kehotuksesta Kaarle I Anjoulainen, Ranskan Ludvig IX:n veli, valloitti Napolin kuningaskunnan ja kruunattiin sen hallitsijaksi vuonna 1266 Pietarinkirkossa. Ranskalaisten valtaa vastustanut Sisilia tarjosi kruunun aragonialaisille jo vuonna 1282²¹. Mantereelle Aragonia ulotti valtansa vuonna 1442. Lecce kasvoi anjoulaisten aikana. Koko Terra d'Otranton taloudelle oli tärkeää merikauppa Adrianmeren kauppamahdin, Venetsian tasavallan kanssa.

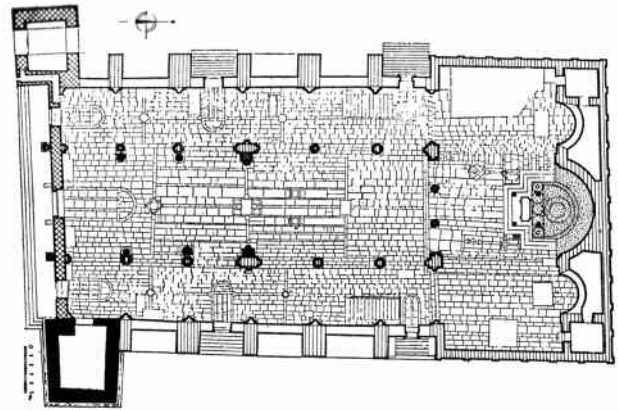
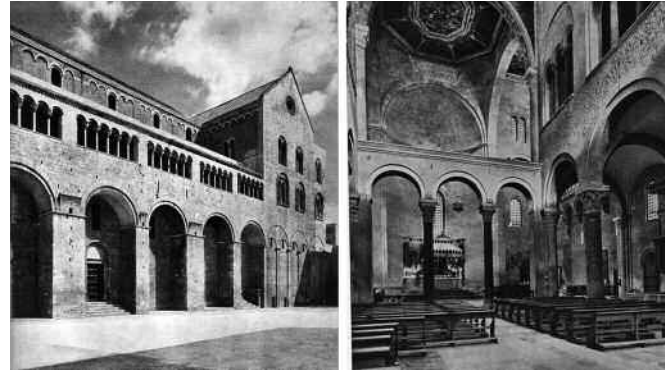
Salentoa 1300- ja 1400-luvuilla hallinneista aatelissuvuista merkittävin oli Orsini del Balzo. Heidän jäljistään voidaan mainita kreikkalaiseen Galatinaan rakennettu S. Caterina d'Alessandrian latinalainen kirkko, sekä Leccen tuomiokirkon barokkiaikaisen kellotornin esikuvana pidetty torni Soletossa. Viimeisen Taranton ruhtinaan Antonio Orsini del Balzon kuoltua vuonna 1463 ruhtinaskunta hajosi useampiin läänityksiin, jotka olivat Aragonian kruunun alaisia.

1400-luvun jälkipuoliskolla Adrianmeren valtatasapainoon vaikutti osmanien valtakunnan nopea laajeneminen. Turkilaiset valloittivat Kostantinopolin 1453 ja jatkoivat etenemistään Balkanilla. Salenton vuosisatainen trauma, vuoden 1480 elokuussa tapahtunut hyökkäys Otrantoon tehtiin salmen kapeimmalta kohdalta, Albanian rannikolta käsin. Hyökkäyksen takana oli valloittajasulttaani Muhammed II, mutta toteuttajana Valonan pasha Ahmet Ghedik Pascià. Poliittisena taustatekijänä vaikutti Napolin kuningaskunnan ja Venetsian keskinäinen kilpailu; venet-

sialaiset, jos eivät suorastaan tilanneet turkkilaisten hyökkäystä niin ainakin pysyttelivät puolueettomina hyökkäyksen aattona, 10 heinäkuuta 1480, tehdyn sopimuksen varjolla.²² Venetsialaisten puolueettomuus palkittiin etukäteen ratkaisemalla maakiistat Adrian- ja Aigeianmerellä Serenissiman hyväksi. Valloitetusta Otrantosta turkkilaiset ulottivat hyökkäyksiä muualle Salentoon, mm. Nardòon. Turkki-laisten miehitys heikkeni Muhammed II:n kuoltua toukokuussa 1481 ja Ahmet Pasciàn joutuessa huonoihin väleihin seuraaja Bayazid II:n kanssa. Italian valtiot koven-sivat otteitaan osmaneja vastaan, ja myös Venetsia luopui puolueettomuuspolitiikastaan.²³ Ferdinando ja Alfonso D'Aragona kukistivat Otranton miehittäjät syyskuussa 1481. Takaisinvaltauksen jälkeen alkoivat uudet linnoitus-työt, joista mainittakoon kaupunginmuurin Torre Alfonsi-na, kaksi länsimuurin tornia, sekä linnan lounaistorni.

Otranton miehityksessä surmansa saaneet 800 marttyyriä, jotka kieltäytyivät luopumasta kristinuskosta, jäivät elämään suullisessa kansanperinteessä: marttyyrien pääkal-lot on pinottu lasivitriineihin Otranton tuomiokirkon kap-pelissa. Laulut ja kertomukset turkkilaisten väkivallasta herättivät pelloilla työskentelevien talonpoikien keskuu-udessa kauhua vuosisatojen ajan. Historiaan jääneiden suur-ten hyökkäysten lisäksi elämän rannikolla tekivät turvattomaksi yksittäiset mereltä päin suuntautuneet ryös-töretket. Piraatteja nimitettiin kansan suussa turkkilaisiksi, vaikkei näillä turkkilaisten kanssa ollut usein muuta yh-teistä kuin uskonto, eikä välttämättä aina sekään.

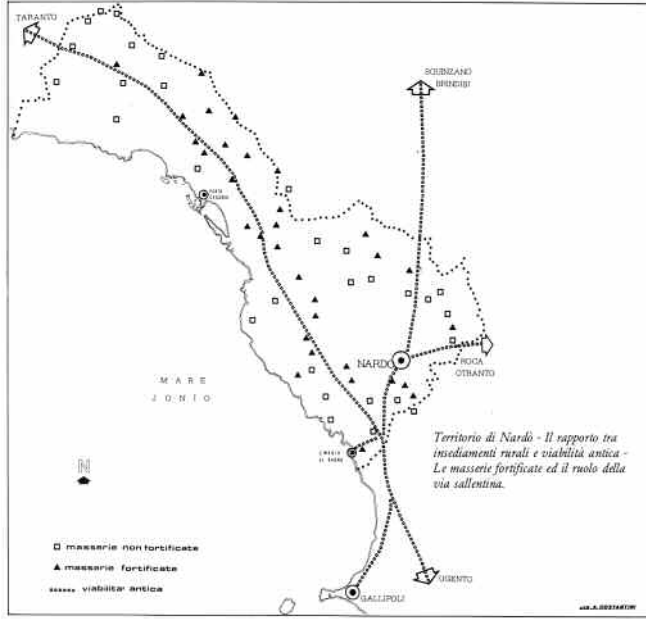
Adrianmeren poliittinen tilanne ja Etelä-Italian haavoittu-vaisuus mereltä tulevien hyökkäysten edessä johtivat ran-nikon linnoittamiseen. Napolin kuningaskunnan pitkää rannikkoa suojaamaan rakennettu tähytystornien ketju muodosti viestintäjärjestelmän yhdessä sisämaan linnoitet-tujen maatilojen, *masseria fortificata*, ja kaupunkien kans-sa. Tornit viestittivät keskenään savu- ja tulimerkein; tärkeimmillä linnoituspaikoilla oli myös ratsumies, joka vi-hollisen uhatessa lähti viemään sanaa sisämaahan. Paikoin linnoitetut masseriat säilyttivät bysantinaikaisten maaseu-



11. ja 12. San Nicola, Bari. Puglia – Terra dei Normanni e degli Svevi.

tukylien (italiankielisissä lähteissä käytetään sanaa *casale*, joka pikemminkin kuin kylää, tarkoittaa talorypästä) ni-men ja sijainnin antiikin teiden reiteillä.

Aragonialaisten aikana alkanut kiihkeä linnoitusraken-tamisen kausi jatkui keskeytyksettä Napolin kuningas-kunnan siirtyessä 1500-luvun alussa varakuninkaiden hallitsemana suoraan Espanjan kruunun alaiseksi. Turkki-laisuhkaa kesti aina vuoteen 1571, jolloin osmanien ete-neminen pysäytettiin Lepanton taistelussa. Tältä ajanjaksolta ovat peräisin rannikon tähytystornien lisäksi useiden kaupunkien linnat ja kaupunginmuurit nykyises-sä asussaan. Nardòn linnan rakentaminen oli oletettavasti aloitettu jo 1460-luvulla, ja rakennustöitä jatkettiin vuo-



13. Nardò, masseria Carignano grande.

14. Nardòn kaupunkia ympäröivä maaseutu, antiikin tieverkosto, linnoittamattomat (neliö) ja linnoitetut masseriat. Le masserie fortificate del Salento meridionale.

15. Nardò, torre dell'Uluzzo.

den 1480 tapahtumien johdosta.²⁴ Otranton linnaa uudistettiin jälleen vuonna 1535 varakuningas Toledon ja Espanjan hallitsija Kaarle V:n tahdosta. Samaa aikakautta ovat Gallipolin, Brindisin ja Castron linnoitukset, kuten

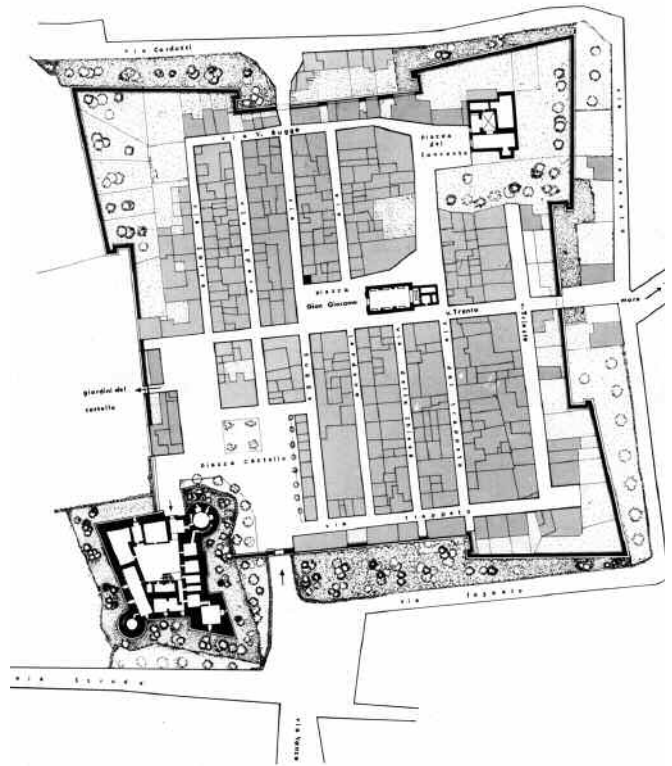
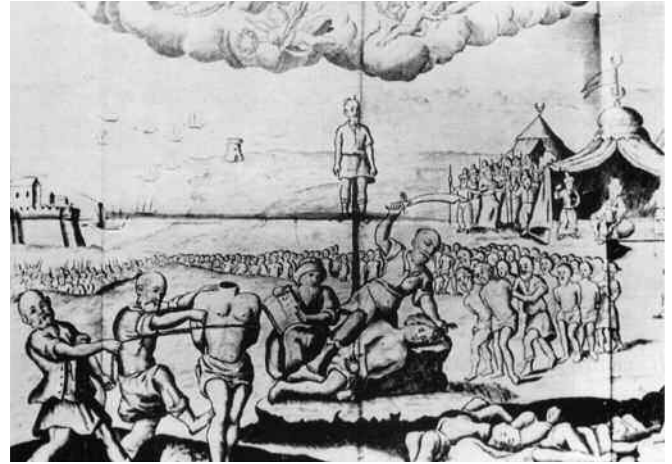
myös Leccen kaupunginmuuri, jonka rakennustyöt aloitettiin vuonna 1539 linnoitusarkkitehtina toimineen paroni Gian Giacomo Acayan suunnitelmien mukaan. Samanaikainen on vuonna 1535 toteutettu ideaalikaupunkiprojekti, jossa Gian Giacomo Acaya linnoitti suksunsa läänityksiin kuuluvan Seginen maanviljelyskylän ja nimesi tämän Acayaksi.

Aikalaiset luonnehtivat 1500-luvun Lecceä ”katolisen uskon vahvaksi linnakkeeksi”, sekä sotilaallisesti rajaseudun linnoitettuna kaupunkina joka puolusti kristikuntaa osmanien laajenemisyrittystä vastaan, että hengellisesti viitaten kirkkojen ja luostarien suureen määrään väkilukuun nähden. Kirkollinen ura oli käypä vaihtoehto aatelisten perimysstrategiassa, jossa vanhin pojista peri kaiken ja vanhimmalle tyttärelle pyrittiin järjestämään suvun liittolaissuhteita vahvistava avioliitto. 1540-luvun uskonnollista ilmapiiriä kuvaa Espanjan kuninkaan määräys juutalaisten karkottamisesta Napolin kuningaskunnasta. Jesuiittojen kirkko rakennettiin Lecceen keskeiselle paikalle, ja paikalla aiemmin sijainnut kreikkalaisten ja albaanien pyhättö siirrettiin syrjemmälle. Vastauskonpuhdistuksen arkkitehtuurin ja paikallisen tyylin kohtaamisesta syntyi lecceläiseksi barokiksi kutsuttu tyyliisuunta, jonka kukoistuskautta oli 1600-luku.

1500-luvun lopulla Espanjan kruunun painopiste siirtyi Atlantille Välimeren jäädessä vähemmälle huomiolle. Terra d'Otranton, kuten koko Napolin kuningaskunnan taloudellinen kriisi syveni 1570-luvulta alkaen. 1600-luvun alkuvuosikymmeninä väestö väheni kulkutautiepideemioiden seurauksena. Espanjan kruunu tarvitsi rahaa muualla käymiinsä sotiin, ja seurauksena tästä Napolin kuningaskunnassa määrättiin maksettavaksi uusia veroja. Napolissa syttyivät Masaniellon johtamat espanjalaisvastaiset kapinat. Myös Nardò nousi feodaaliherraansa Conversanon kreivi Giangirolamo Acquaviva vastaan, mutta kapina tukahdutettiin verisesti. Taloudellisista vaikeuksista huolimatta Leccessä toteutettiin suuria rakennusprojekteja, kuten normanniaikaisen katedraalin uudistaminen piispa Pappacodan toimeksiannosta.

Perimyssodan vuoksi Napolin kuningaskunta siirtyi vuonna 1713 Itävallan Habsburgeille ja lyhyen itävaltalaisjakson jälkeen vuonna 1734 Ranskan Bourboneille, joiden hallitsemana se pysyi kuuden kuukauden mittaista tasavaltalaisepisodia (Partenopeen tasavalta 1799) sekä kymmenvuotista Joseph Bonaparten ja Joachim Murat'n hallintoa lukuun ottamatta aina Italian yhdistymiseen saakka. Aikakauden kirjoituksista paistaa pyrkimys modernisoida valtakuntaa, taloutta, tuotantoa ja infrastruktuureja. Kuningaskunnan tieverkosto oli Napoli-keskeinen ja matkustamisen teki vaaralliseksi maantierosvovus, jota asevoimat turhaan yrittivät pistemäisesti kitkeä. Valtion hyvät aiomukset tyrehtyivät usein varojen vähyteen ja paikallisten mahtisukujen valtaan. Feodalismi lakkautettiin vuonna 1806, mutta palautettiin uudelleen 1817 Bourbonien valtaan palauttamisen jälkeen. Joidenkin suurten läänitysten pilkkomisesta ja luostareiden maiden myymisestä huolimatta todellista maareformia ei kymmenessä vuodessa saatu aikaan, vaan usein aateliset saivat haalittua itselleen lisää maata. Myös uusi maatalousporvaristo pyrki mahdollisuuksiensa mukaan samaistumaan ja sulautumaan vanhaan eliittiin.

1800-lukua Salentossa luonnehti eurooppalaisissa kaupungeissa yleisesti vallalla oleva prosessi, jossa kaupunki muuttui kompleksisemmaksi. Kun keskiaikainen ja aragonialainen kaupunki muodostui pääasiallisesti asuintaloista, kirkkoista ja luostareista, feodaalilinnouksesta ja siviilihallinnosta, niin 1800-luvulta alkaen uusien rakennustypologioiden määrä kasvoi eksponentiaalisesti, ja myös Salenton kaupungeissa nousivat kirjastot, rautatieasemat, teatterit, museot ja tupakkatehtaat. Kaikki rakentaminen ei ollut suinkaan uudisrakentamista, vaan kymmenvuotisen ranskalaiskauden maallistumiskehityksen johdosta lakkautettuja luostareita otettiin käyttöön maakuntahallinnon rakennuksina, sairaaloina ja vankiloina. Prosessi jatkui johdonmukaisesti samansuuntaisena Bourbonien valtaan palauttamisen aikana sekä vielä Italian yhdistymisen jälkeen. Itse kaupunkia lähestyttiin abstraktimmin, kaksiu-



16. Otranton marttyyrin teloitus. Otranto, 459.

17. Acayan linnoitettu kylä, toteutunut ideaalikaupunkiprojekti vuodelta 1535.



18. *Lecce 1600-luvun näkymäpiirroksessa. Lecce: elegia del Barocco*, 48.

19. Pyhimyskulkue Leccen Piazza Duomolla. Jean Louis Desprezin lave-
rattu piirros 1700-luvulta. Lecce: elegia del Barocco, 94.

lotteisena paperilla olevana suunnitelmien kohteena. Esimerkkinä voidaan tarkastella Leccen kaupunkia, joka varhaisemmissa karttateoksissa oltiin esitetty aksonometrisenä näkymäkuvana. Vuonna 1882 kaupungista laadittiin kartta joka, jos varhaisen kiinteistörekisterin mittauspiirustuksia ei lasketa lukuun, on ensimmäinen jossa esitettiin muurin sisäpuolisen kaupungin katustruktuuri ja muurin ulkopuolella vallitseva tilanne. Uutta oli myös kartan suuntaus niin että pohjoinen on ylhäällä.

Vuosiluvut Salenton suurimmista kaupunkeista Lecces-
tā ja Nardòsta antavat kuvan modernisoitumisprosessista,

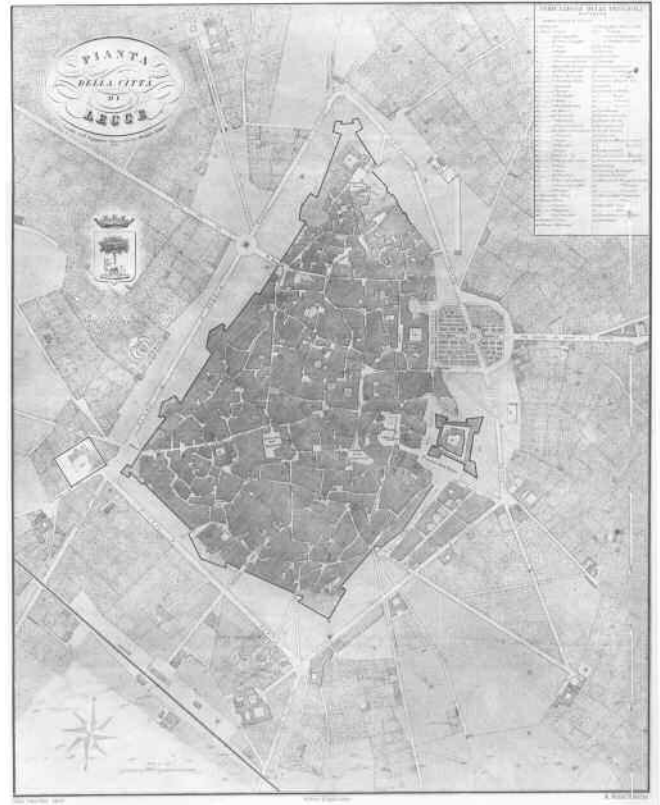
joka kulki pitkälti saman kaavan mukaan alueen muissakin kaupungeissa, joskin pienellä viiveellä keskuksesta periferiaan siirryttäessä. Leccen vanhan kaupungin ulkopuolelle rakennettiin vuonna 1866 rautatieasema, jota keskustaan yhdistää leveä puistokatu. Katuakselin päähän avattiin uusi portti kaupunginmuuriin. Entisen kaltaiset puolustusrakennelmat olivat muuttuneet muutenkin tarpeettomiksi, jos kohta vaarallisiksikin kaupungin hygienian kannalta. Napolin kuningaskunnassa 1830-luvulla puhjennut kole-raepidemia herätti Leccessä keskustelua uusien kaupunginporttien välttämättömyydestä ”ilman” saamiseksi, sekä vallihautojen seisovan veden vaarallisuudesta. Suunnitelma vallihaudan täyttämisestä tehtiin 1830-luvun lopulla, ja samalla kaupunginmuuria kiertänyttä tietä levennettiin. Sama tapahtui Nardòssa vuonna 1865. Vuosisadan loppuilla syntyivät ensimmäiset laajennuskorttelit kaupunginmuurin ulkopuolelle. Leccen kaupungin lounaislaidan viehättävät huvilat rakennettiin vuonna 1883. Vielä ennen vuosisadan loppua sai kaupunki sähkövalaistuksen ja raitiotien (*ferrovia tramviaria*) joka yhdisti sen merenrantaan San Cataldoon.

Leccen historiallisen keskustan säännönmukaistamiseksi tehtiin vuonna 1897 suunnitelma, joka jäi kuitenkin toteuttamatta. Vanhassa keskustassa oli tehty sekä Bourbonien aikana 1840-luvulta lähtien että Italian yhdistymisen jälkeen enimmäkseen pieniä *parsi ja paikkaa* -toimenpiteitä. Aikalaiskritiikki kohdistui voimavarojen tuhlaamiseen keskustassa kun sen sijaan Tarantossa ja Barrassa oltiin jo lähdetty rakentamaan uutta uljasta kaupunkia entisen rinnalle. Jälkiviisaasti voisi todeta, että molemmissa lecceläisten aikanaan kadehtimissa kaupungeissa historiallisen keskustan heitteillejättö uudistuksia ajettaessa on mahdollisesti osaltaan johtanut slummiutumiseen ja pienrikollisuuden syntyyn. Kadunpätkien oikominen sinänsä tuskin riittää saamaan aikaan hyvää ympäristöä, ennemminkin voimien keskittäminen uuteen kaupunkiin on johtanut vanhojen keskustojen henkiseen laiminlyömiseen. Tommaso Fiore luonnehtii teokseen *Un popolo di formiche* kootuissa kirjeissään 20-luvun Lecceä

kaupunkina, jossa vaatimattomistakin asumuksista henkii tyyliä ja eleganssia; Taranton vanhaa keskustaa kuvataan sen sijaan kurjuuden ja sairauden pesänä. Leccessä kaupungin laajentumispainetta vähensivät osaltaan aikalaikirjoittajien ihmettelemä ja kritikoima väkiluvun alaisuus muurien ympäröimän keskustan alaan nähden sekä kaupungin taloudellisen kasvun pysähtyneisyys Bariin ja Tarantoon verrattuna.

1800-luvulla voitiin havaita vapaista ammatinharjoittajista muodostuvan porvariston voimakkaampi nousu ja identiteetin profiloituminen. Uuden uljaan yhteiskuntaluokan hyveitä kuvaili vuosisadan vaihteessa lecceläinen lääkäri ja oppinut Cosimo De Giorgi, joka näki yrittäjäporvariston avainasemassa Italian modernisaatiossa, kykenevänä muutokseen ilman 'pysyvien arvojen', kuten perheen ja isänmaan, vaarantamista. Porvaristo esitettiin vastakohtana vanhalle aristokratialle ja tietämättömille talonpojille. Otteita Cosimo De Giorgin kirjoittamista kirjeistä on julkaistu kirjassa *La provincia di Lecce. Disegni illustrativi* (s.40):

On myös toinen yhteiskuntaluokka, edistyksellinen, vapaa, joka uuden ajan vaatimusten mukaan on tuntenut uudet tarpeet eikä potkinut vuosisataa vastaan, sen sijaan että olisi noussut toista (aristokratiaa) kohti, on valinnut mielummin kansan tasolla olemisen; ja menettämättä mitään sosiaalisesta luonteestaan jakaa opetusta tai rahaa, työskentelee ja teettää työtä. Tottunut lempeyden ja hyväntekeväisyyden töihin, jakaa rahvaalle hyvän siemeniä; tempelissä, kateederilla tai verstaassa aina itsensä kaltainen, tyytyväinen tehdessään hyvää ja hyvin; aktiivinen ja älykäs, on ymmärtänyt ettei uuden ajan edistyksellinen henki ole pelkästään keksinnöissä tai vallankumouksissa (kuten eräs väitelläkseen minulle sanoi) vaan koko sosiaalisessa menossa ja keskeisten ideoiden toteutumisessa jotka toisaalta löytävät perusteensa vapaudessa, toisaalta perheessä ja isänmaassa. Työskentelee pitämättä elämää, ja määrätietoisesti jatkaa kasvatustavoitteessaan; elää kodissa puolet elämästään aja-



20. Lecce vuonna 1882. Lecce, 167.

*tellen sen hygieniää, ja sen sisustuksessa osoittaa hyvää makua ja eleganssia, ilman keikarointia.*²⁵

Muutosta vastustavia talonpoikia De Giorgi sen sijaan kuvaa seuraavasti (s.38-40):

Vähän suopea, ihmeiden ja uutuuksien rakastaja; patriarkaallinen niin kasvatuksessa kuin peltajensa hoidossa: työteliäs, mutta ilman edistystä, ilman aloitteellisuutta, ilman koulutusta: tyytyväinen – näin tekivät isäni, näin täytyy myös minun tehdä - ; sielultaan fatalisti, uskonnollinen taikaukoon saakka, pitää tiukasti kiinni ennakkoluuloistaan, ajatusmaailmansa Herakleen pylväistä! Tietämätön kirjaimista



21. Näkymä via XXV Luglion ja via Marconin risteyksestä Leccessä 1900-luvun alussa. *Arte e lavoro*, 63.

22. Uusmaurilainen villa Sticchi, Santa Cesarea Terme. *Arte e lavoro*, 75.

ja numeroista, niissä hän näkee syntyvän myrkyn joka vilkastuttaa älyn ja kangistaa lihassäikeet. 'Että lukemaan ja kirjoittamaan', sanoi minulle eräänä päivänä taitava käsityöläinen; 'jos poikani oppivat sen, eivät he käytä enää höylää tai sahaa, ja minä jään puille paljaille. Eivät järkipuusteet, eivät suostuttelut, eivät esimerkit auttaneet liikuttamaan häntä tuumaakaan: niin ovat juurtuneet ennakkokäsitykset heidän sydämeensä ja mieleensä [...] On niin että talonpojallamme ei ole oikeaa sosiaalista elämää, ja vielä vähemmän poliittista. 'Ken antaa minulle leipää, hän-

tä kutsun kuninkaaksi', kas tässä hänen kansallinen evankeliuminsa: 'se mitä minulla on taskussa (lantti) on minulla myös sydämessä', tässä hänen tunnuksensa. 'Olen isännän työjuhta, minun osani on tehdä työtä ja saada keppiä, yhden tai toisen isännän komennuksessa, väliäkö hällä', tässä muuttumattomuuden tilansa josta häntä ei voi erottaa.'²⁶

1900-luvun alkuvuosikymmeninä väestö kasvoi koko Italiassa. Kaupungit laajenivat ilman kaavoittamistakin; esimerkiksi Leccestä laadittu vuoden 1914 kartta lähinnä rekisteröi jo tapahtuneen kaupungin kasvun muurien ulkopuolelle. Spontaanisti syntyneet uudet kaupunginosat olivat erillään vanhasta keskustasta ja toisistaan. Kasvun hallitsemiseksi laadittiin asemakaava, jonka lähtöperiaatteena oli kaupungin jakaminen vyöhykkeisiin sekä rakennustypologioiden että yhteiskuntaluokkien mukaan: lisää huviloita ja herrasasumuksia kaavailtiin kaupungin lounaislaidalle, jossa sijaitsivat jo 1880-luvun huvilat.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeistä aikaa Salentossa luonnehtivat talonpoikaiskapinat vuosina 1919-20. Nardossa kapinalliset julistivat yhden päivän tasavallan mutta kapina kukistettiin väkivalloin. Tommaso Fioren tulkinnan mukaan tyytymättömyyden katalysaattorina toimi sota, joka oli pakottanut Etelän talonpojan jättämään kivisen peltonsa ja kohtaamaan toisenlaisen – jos ei paremman, niin ainakin politisoituneemman – todellisuuden pohjoisessa.²⁷

Fasistien valtaannousun myötä Italian maakuntajakoa uudistettiin. Terra d'Otrantosta erotettiin omiksi maakunnikseen Taranto vuonna 1923 ja Brindisi 1926. Fasistien investoinnista infrastruktuureihin mainittakoon useiden kaupunkien viemäriointi ja Leccen viemäriverkon laajentaminen. Maatalouden mahdollisuuksia paransi vesijohto, joka edelleenkin tuo Basilicatan joista vettä toistuvasta kuivuudesta kärsivään Salentoon.

1800-luvun lopulla nuoren kansallisvaltion ohjelmaan oli kuulunut kunniakkaan historian etsiminen, ei tosin liian systemaattisesti tai yksityisiä intressejä uhaten, vaan pikemminkin yksittäisten harrastelija-arkeologien toimesta.

Fasistien kaupunkisuunnittelu historian näytteilletuomiseksi oli vähemmän hienovaraista, ja noudatti Leccessäkin Rooman kaupunkikuvaa tunteville tuttuja linjoja. Banca d'Italian perustuksia kaivettaessa vuonna 1900 oli Leccen piazza Sant'Oronzon alta onneksaasti "löytynyt" amfiteatteri, jonka osittainen esiinkaivu aloitettiin vuonna 1938²⁸. Talojen purkaminen piazzan länsi- ja pohjoispuolelta muutti radikaalisti vuosisatojen aikana hitaasti muokkautunutta kaupunkitilaa.

Sodan jälkeisen Italian Tasavallan maanjakolait osuivat paradoksaalisesti yhteen maatalouden rakennemuutoksen kanssa; Salenton talonpojat saivat viimeinkin maata mutta maatalous yksin ei enää riittänyt takaamaan ansiota kaikille. Mahdottomaan yhtälöön vaikuttivat osaltaan fasismin ja sodan aikana tapahtunut väestönkasvu sekä maanviljelysmenetelmien tehostuminen ja koneistuminen. Fasistien väestöpolitiikan päälinjoja olivat olleet maassa- ja maastamuuton jarruttaminen, syntyvyyden kannustaminen ja naisten pitäminen pois työelämästä. Koska alueen talous oli sodan jälkeen edelleen suurelta osalta sitoutunut maatalouteen, toimi varaventiilinä siirtolaisuus.

ETELÄN KAUPUNGIT, SALENTON KAUPUNGIT

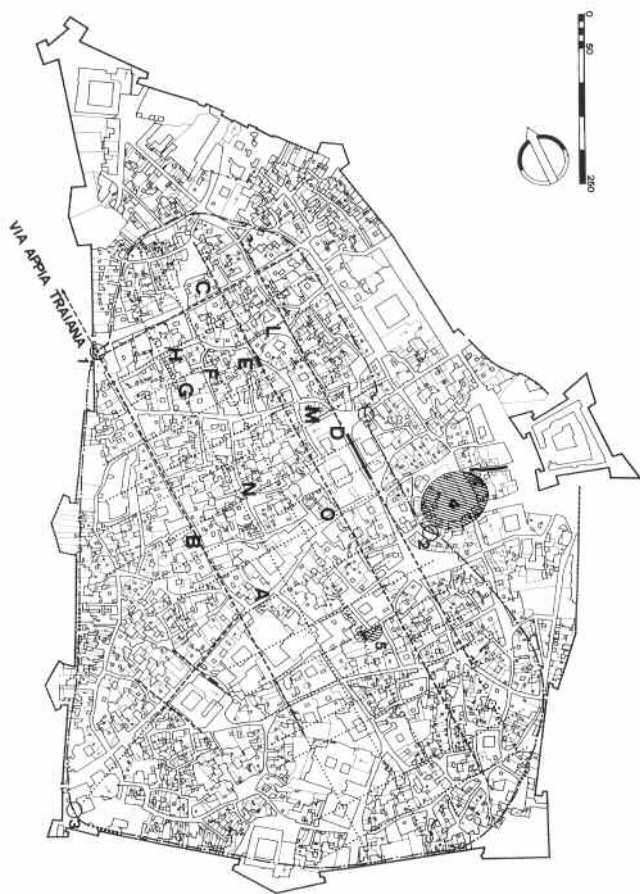
Historiallisen kerrostuman paksuus Salenton kaupungeissa johtaa kiehtovaan ajatukseen: tässä paikassa on aina asunut ihmisiä. Monet kaupungeista ovat syntyneet esiroomalaisen edeltäjänsä paikalle, vaikkakaan katkeamattomasta jatkuvuudesta ei voida varmuudella puhua. Keskiajalta moderniin aikaan asti asutus keskittyi aineellista ja moraalista turvaa hakien lähes ainoastaan kaupunkeihin tai kaupunkimaisiin kyliin. Kaupunkien historian tutkiminen on kuitenkin ongelmallista sillä jo maakunnan pääkaupungin Leccen vaiheista tiedetään vähän tai ei mitään. Ensimmäinen kaupunkia esittävä oikea kartta on peräisin vuodelta 1875, kun taas sitä edeltävältä ajalta verrattain uusia kiinteistörekisterin mittauspiirustuksia lukuun otta-



23. *Finibus aquae*, Acquedotto Pugliesen fasismin aikainen pääte-monumentti. Viittaukset fasismiin on poistettu jälkepäin. Valokuva Piero Ruggiero.

24. Lecce, kuvanveistäjä Antonio Mazzotta'n suihkulähde *La fontana dell'Armonia* vuodelta 1927. Lecce, 177.

matta on löydettävissä ainoastaan kaupungin muotoa vapaasti tulkitsevia näkymäkuvia. Kaikki muu kaupungin vaiheista kirjoitettu on kirjallisista lähteistä löytyneiden kuvausten, olemassa olevan rakennuskannan ja arkeologisten löytöjen innoittaman päättelyn tulosta. Pienempien kaupunkien historian tutkimista on vaikeuttanut systemaattisten arkeologisten kaivausten puute, jos kohta rakennustöiden sivutuotteena esiin tulleiden löytöjen



25. Kaivausten perusteella oletettua antiikinaikaista katuverkkoa Leccessä (Lupiae). Lecce, 35.

26. Leccen anfiteatteri ja fasismin aikainen kansallisen vakuutusyhtiön (INA) palatsi. Valokuva Fabio Capoccia.

kätkeminenkin. Fagiolo ja Cazzato ovat kuitenkin esittäneet uskottavan tulkinnan roomalaisaikaisen Leccen pääkatuverkosta. Ilman kaivauksia on mahdotonta sanoa onko jo roomalaisaikana olemassa olleiden kaupunkien nykyinen epäsäännöllinen kaupunkirakenne jo esiroomalaista perua vai hämääntynyt keskiaikana hävitysten ja jälleenrakentamisten seurauksena. Kirjoitettujen dokumenttien vähyyden vuoksi voidaan todella puhua pimeästä keskiajasta.

Dokumenttien puuttuessa urbanistiikan tutkijat turvautuvat kaupunkien muotoon. Useammat tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota Etelä-Italian kaupunkien muodolliseen samankaltaisuuteen islamilaisen maailman kaupunkirakenteen kanssa ja vaikutteiden mahdollisuutta on pohdittu. Rooman La Sapienza -yliopiston professori Enrico Guidoni on kirjoittanut islamilaisen vaikutuksen ilmenemisestä Etelä-Italian kaupungeissa (Guidoni 1979). Kuvailtuja piirteitä on havaittavissa yhtälailla Etelä-Espanjassa, jota maurit hallitsivat seitsemän vuosisataa, Sisiliassa jossa saraseenit pitivät valtaa parisataa vuotta, kuin myös Salentossa jossa ei ole näyttöä pysyvästä arabivallasta. Lähimmät esimerkit ovat Taranton ja Barin emiraatit jotka eivät ajallisesti kestäneet kolmeakymmentä vuotta pidempää. Sisilian suorasta arabivaikutuksesta todistavat myös paikannimet sekä murteessa ja vanhoissa dokumenteissa kaduista ja kujista käytettävässä sanasto,²⁹ Salentossa ei ole havaittavissa vastaavaa ilmiötä. Sisilian historiallisesti varman maaperän lisäksi Guidoni esittää pitkän luettelon Apulian kaupunkeja³⁰. Leccen mahdollista arabivaltaa pohdiskelevat myös Fagiolo ja Cazzato (1984) perustamalla oletuksensa kirjallisten lähteiden puuttuessa kaupunkirakenteen samankaltaisuuteen.³¹

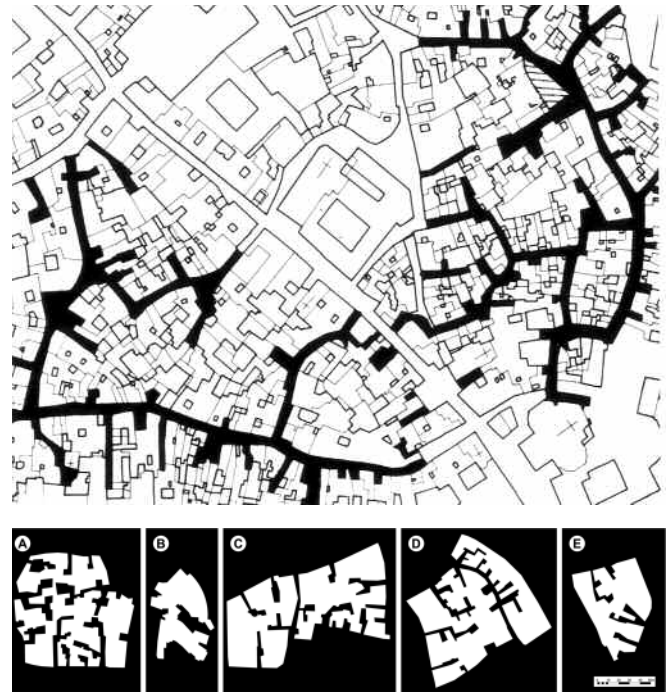
Professori Guidonin kuvaamalle islamilaiselle kaupungille on tyypillistä korttelikudoksen epäsäännöllisyys ja hierarkkinen, asteittainen siirtyminen julkisesta tilasta kohti yksityistä. Kirkko tai moskeija sijaitsee keskellä kylää. Verkkomaisen tai ruutukaavan vastakohtana hiussuonimaisessa katurakenteessa julkisesta pääkadusta haarautuvat sivukadut, sivukaduilta umpikujat jotka saattavat muuttua sisä-

pihoiksi ja olla suljettavissa portilla. Tyypillistä on asumusten sulkeutuneisuus katutilan suhteen ja avautuminen sisäpihalle. Suunnittelulla ja määräyksillä ei pyritty säätelemään yksityistä sfääriä, joka nautti suurta autonomiaa. Etniset ryhmät, klaanit ja suvut järjestäytyivät kaupungissa omiin kortteleihinsa.

Myöhemmät vuosisadat ovat muokanneet keskiaikaista kaupunkirakennetta; joitakin umpikujia on avattu kortteleita puhkomalla, jolloin hiussuonimainen rakenne muuttuu verkkomaiseksi. Kaupungin laajetessa on rakennettu suunniteltuja, suoraa linjaa tavoittelevia katuja. Ainakin Guidonin kuvaamissa sisilialaisissa esimerkeissä 1700-luvulle asti uusilta suorilta pääkaduilta haarautuvat kuitenkin edelleen puun oksien tavoin epäsäännölliset sivukadut ja umpikujat. Kaupunkitilan rakenne näyttäisi palvelevan sosiaalista ympäristöä niin hyvin, että se säilyy varsinaisen säädellyn suunnittelun ulkopuolelle jäävässä kansanrakentamisessa, eläen korttelitasolla rinnan ruutukaavan kanssa. Sitkeästi säilyvät mallit yhdessä julkisivumuodistusten kanssa tekevät vaikeaksi kaupungin kasvurenkaiden ajoittamisen dokumenttien tai järjestelmällisten arkeologisten kaivausten puuttuessa. Tästä Nardòn kaupunki tarjoaa hyvän esimerkin.

Onko yleensä mielekästä pyrkiä selittämään Salenton kaupunkien mahdollista islamilaista vaikutusta? Havainto kaupunkirakenteen samankaltaisuudesta on kiehtova, mutta syitä ja seurauksia on mahdotonta ja hyödytöntä etsiä. Mielekkäämpää kuin selvittää vaikutteita ja niiden kulkusuuntia on tutkia yhden tietyn maantieteellisesti rajatun alueen tapaa käyttää kaupunkia. Tämä tarjoaa halukkaille mahdollisuuden vertailla sitä muihin alueisiin joissa kaupunkirakenne on samanlainen.

Kaupunkirakenteen samankaltaisuutta voidaan selittää materialistisista lähtökohdista, jolloin yhteisön käyttämän rakennustavan selitetään johtuvan ilmastosta tai käytävissä olevista rakennusmateriaaleista. Guidonin, Fagiolon ja Cazzaton käyttämä diffusionistinen selitystapa johtaa sa-



27. Mutkittavia katuja ja umpikujia Leccessä. Lecce, 16

28. Islamilainen korttelikudos. A) Mazara del Vallo; B) Burgio; C) Trapani; D) Nardò; E) Nardò. Mario Fagiolon pohjalta KH

mankaltaiset piirteet taas kulttuurivaikutteista, saman kulttuurin alueellisesta leviämisestä, joka on astetta syvempää kuin pelkkä ulkoisten tyylipiirteiden tai käytettävän teknologian omaksuminen. Suorasta islamilaisesta vaikutuksesta voidaan puhua Sisilian osalta. Islamilainen valta Apulian emiraateissa jäi lyhytkestoiseksi. Monien islamilaisien kaupunkien pohjana Välimeren molemmilla rannoilla on vielä vanhempi yhteinen historia: hellenistinen, roomalainen tai bysanttilainen kaupunki. Myöhäisantiikki jatkoi elämäänsä nykyisen islamilaisen maailman kaupungeissa, eivätkä kaikki tiet antiikista johda renessanssiin.

Islamilainen vaikutus arkkitehtuurissa voi olla myös epäsuoraa; normannien arkkitehtuuri omaksui uusia piirteitä Sisiliassa, mitä ei voida pitää ihmeellisenä tilanteena,

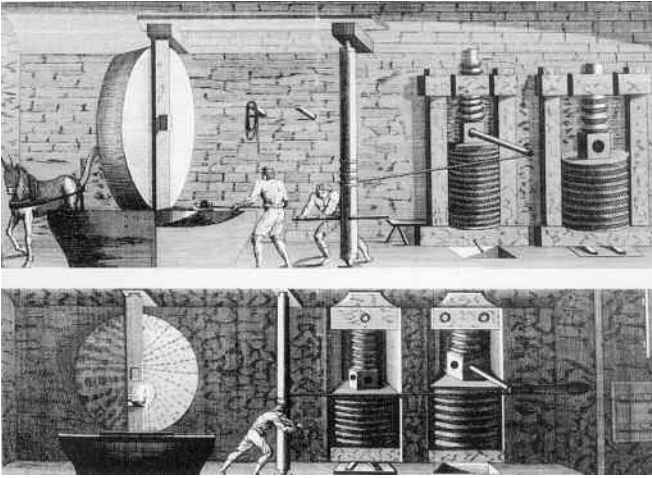


29. Palermo 1600-luvun karttapiirustuksessa. *Storia della Città*.

jossa valta vaihtuu mutta muurarimestarit oppipoikineen pysyvät samoina. Myös Etelä-Espanjaan tukevasti juurtuneet maurilaispiirteet ovat saattaneet vahvistaa jossakin määrin jo esiintyneitä samoja piirteitä Salentossa espanjalaisen aatelin suosimina ja kynnelle kykenevien jäljittelemänä.³² Valtaa pitävä ryhmä voi asettaa kaupunkimallinsa suunnittelun ja säännösten kautta, tai väestö voi omaksua sen kopioimalla. Islamilaisen kaupungin osalta ei varsinaisesta kaupunkisuunnittelusta voida puhua, ja varsinkin korttelitason säätelyyn suhtauduttiin intohimottomasti yksityisen pysyessä yksityisenä. Esimerkin omaksumista osaksi kansanrakentamista vaikeuttaa islamilaisen vaiheen lyhyt kesto. Historiallisten dokumenttien valossa ei ole olemassa näyttöä Nardòn emiraatista, ja vaikka sellainen olisikin ollut on vaikea uskoa että korkeintaan muutamia vuosikymmeniä jatkunut miehitys olisi muuttanut pysyvästi vuosisadoiksi eteenpäin kaupungin rakenteen.

Kaupunkirakenteen, omaksutunkin, sitkeään säilymiseen tarvitaan sen yhteensopivuutta sosiaalisen mallin kanssa. Jotkut samankaltaiset kulttuurilliset piirteet, sattumalta tai yhteisestä alkuperästä johtuen, johtavat samankaltaisen kaupunkirakenteen syntyyn. Nämä piirteet voisi yksinkertaistaen niputtaa otsikon 'välimerellinen' alle. Välimeren pohjois- ja etelärannalla on paljon yhdistäviä piirteitä, kuten sukupuolten tilallinen segregatio tai perheen kunnian riippuvaisuus naisten kunniaa ja suvun miesten kykenevyydestä puolustaa sitä.³³ Ennen kuin joudumme kiusaukseen tarkastella koko Välimerta yhtenä soppana, on muistettava, että sen piirissä olevien kulttuurien välillä on myös huomattavia eroavaisuuksia, joista vain osa on perusteltavissa eri uskonnoilla. Virallisen uskonoppi selittää moni- tai yksiavioisuuden, islamilainen laki tunnustaa aviokeron kun taas katolisen kirkon mukaan avioliitto on purkamaton sakramentti. Islamilaisessa maailmassa leskinaisen uudelleenavioituminen – mahdollisesti vainajan veljen kanssa – on suotavaa, kun taas katolisessa Etelä-Italiassa vaalitaan ikuisen leskeyden ideaalia, johon kuuluvat mustat vaatteet ja kotiin sulkeutuminen. Avioliiton taloudellisten kytkösten eroavaisuudessa vertailtavaksi asettuvat seemiläisten sekä haamilaisten kansojen morsiusmaksu ja indoeurooppalainen myötäjaiskäytäntö.³⁴

Salenton maisemaa, kuten Etelä-Italiaa yleensä, luonnehtivat menneisyydessä usein muurien suojaamat kaupungit, joita ympäröivät mereltä hyökkäävien piraattien sekä maantierosvojen takia turvaton maaseutu sekä soistuneet malarian vaivaamat ruovikot. Maaseutua hallitsivat linnoitetut suurmaatilat, *masseriat*. Napolin kuningaskunnan pitkää rannikkoa suojaamaan rakennettiin aragonialaisten aikana vartiotornien ketju. Varhaiskeskiajan ja modernin ajan välillä muu haja-asutus puuttui lähes täydellisesti. Määritelmä *agrotown* – kaupunki, jonka asukkaista suuri osa on maatyöläisiä – kuvaa osuvasti Salenton kaupunkeja, ehkä Lecceä lukuunottamatta. Maanomistajien ja maatyöläisten lisäksi kaupungeissa asui käsityöläisiä, joiden lukumäärä ei ollut suuri; historia ei mainitse vaikutusvaltaisia käsityö-



31. Öljynpuristamo.

sa matkakertomuksessaan *Nel Regno di Napoli. Viaggi attraverso varie province nel 1789* (s.124-125):

[...] olen huomannut että lähes koko maakunnassa on käytäntönä vuokrata maata talonpojille neljän vuoden ajaksi, maksuna puolet maan tuotosta. Jos maa on hedelmällistä ja hyvin viljeltyä, maksaa vuokralainen maaveron; jos taas maa ei ole tuottoisaa, lankeaa vero omistajalle. Kuitenkin näiden oliivitarhojen puut ovat talonpoikien kasvattamia, mutta isäntä ottaa niiden tuoton; ja vain vuokralaisella on etuoikeus ostaa ennen muita, jo aiemmin sovitulla hinnalla. Oliiviviljelmä on täällä perustettu vähäisillä tai lähes ole-mattomilla kustannuksilla maanomistajalle, joka jättää maan talonpojille, sillä ehdolla että viljelyksen tulee olla valmis sovittujen vuosien kuluttua, ja kasvatettu vuokraisännän tahdon ja toiveiden mukaisesti. Sen ajan vuokralainen nauttii maan tuotosta, joko ilmaiseksi tai maksaen vain kolmas- tai neljäsosan tuotosta; mutta heti kun oliivipuut alkavat kantaa hedelmää, niiden tuotto kuuluu omistajalle.³⁷



32. Maanalainen öljynpuristamo, Masseria Mosca, Lecce. Le masserie fortificate del Salento meridionale.

Maattomien päivätyöläisen (*bracciante*) elämää kuvaa nykyhistorian tutkijan professori Pasquale Villanin kauhu-kertomus (Merisio 1977, 191):

Heitä komentaa *massaro*, joka jakaa päivittäin jokaiselle isännän tiliin kilon painoisen litteän, mustanpuhuvan leivän, jota kutsutaan nimellä 'pan rozzo'. Tämä maatyöläinen työskentelee auringonnoususta auringonlaskuun, aamukymmeneltä lepää ja syö hieman leipäänsä. Illalla töiden päätyttyä *massaro* laittaa suuren kattilan tulelle huoneen perälle, ja keittää tässä vettä johon on lisätty hiukkanen suolaa. Sil-lä välin maatyöläiset asettuvat riviin, viipaloivat leivän pui-seen kippoon, johon *massaro* kaataa hieman suolavettä öljytilkan kera. Tämä on ympärivuotinen keitto, jota kutsu-taan nimellä 'l'acqua sale'. Muuta ravintoa he eivät koskaan saa, paitsi viljanleikkuun aikana, jolloin annokseen lisätään yhdestä kahteen ja puoleen litraan laihaa viiniä, pitämään heidät kykenevinä kestäämään kovempia rasituksia. Nämä maatyöläiset säästävät joka päivä palan leivästään, ja joko

myyvät sen tai vievät sen kotiin ruokkiakseen perheen. Pal-kaksi he saavat vain 132 liiraa vuodessa, ja luonnossa puo-likkaan (tomolo) vehnää ja puolikkaan härkäpapuja, joka heille kuuluu sadosta riippuen.³⁸

Maailmanmarkkinat ohjailivat viljelymaiseman hitaita muutoksia, ja viljeltyjä kasveja täytyisikin tarkastella ajan-jaksoittain. Viljakasvien viljely Salentossa ei ehkä saavutta-nut muun Apulian mittasuhteita. Vehnä oli kuitenkin merkittävä viljelykasvi esimerkiksi Nardòn laajojen latifon-dojen alueella, sillä se kesti hyvin kevään ja kesän pitkiä kui-via jaksoja. Viinitarhat levittäytyivät hitaasti kaupunginmuurien välittömästä läheisyydestä sitä mukaa kun avoimelle maaseudulle syntyivät ensimmäiset enem-män huvilaa kuin masseriaa muistuttavat asutussaarekkeet. Myös oliivitarhat laajenivat 1700-luvulla antaen Salenton maaseudulle sen ilmeen jonka nykyään tunnemme. Mui-den viljelykasvien suosiota lisäsi entisestään 1880-luvulla halvan tuontiviljan tulo markkinoille Venäjältä ja Yhdys-valloista. Erityisesti Salenton eteläkärjessä tupakka on ollut tärkeä viljelykasvi, jonka kulta-aikaa oli 1800- sekä 1900-luku ehkä viimeisiä vuosikymmeniä lukuun ottamatta. Muita vaihtoehtoisia viljeltäviä olivat hedelmäpuut, man-telit ja viikunat. Italian yhdistymisen jälkeen koko maassa istutettiin lisää viinitarhoja, jotka kilpailivat markkinoista Ranskan kanssa.

Maataloustuotteiden jatkojalostaminen oli pitkään lä-hes ainoa teollisuuden muoto Salentossa. Lukuisat tupak-katehtaat ja vientiin erikoistuneet elintarviketuottajat, kuten täytettyjä, kuivattuja viikunoita valmistavat manu-faktuurit ansaitisivat oman tutkimuksensa.

Salentossa viljeltiin myös puuvillaa, mutta varsinaisesta teollisuudesta ei voida puhua, sillä kehrääminen ja kuto-minen tapahtui suurelta osaltaan kotona, eikä tuote ollut laadultaan kilpailukykyinen kansainvälisillä markkinoilla. Carlo Ulisse de Salis Marschlins kuvaa matkakertomukses-saan *Nel Regno di Napoli. Viaggi attraverso varie province nel 1789* valistusaikaisin äänenpainoin puuvillan viljelyä ja ma-nufaktuurituotantoa Nardòssa (s.124):



33. Työnjohtaja, massaro.

34. Päivätyöläisiä palaamassa pellolta. *Tabacco tabaccari e tabacchine [...]*

Tämä hyvin asuttu kylä kuuluu Conversanon kreivien aate-liselle perheelle, ja se harjoittaa huomattavaa puuvillan ja tu-pakan kauppaa. Ensiksi mainittu myydään lähes kokonaisuudessaan työstämättömänä Englantilaisille, jotka vietyään sen kotiin ja värjättyään myyvät sen uudelleen kak-sinkertaiseen hintaan niille samoille joilta sen ovat ostaneet. Paikkakunnalla jossa suuret maa-alueet jäävät viljelemättä ja jossa luonnostaan kasvaa kasveja joilla on värjäävä omi-naisuus, on outoa kuinka kukaan ei ole ajatellut rikkauksia jotka menetetään ja jotka voitaisiin sen sijaan ansaita pe-rustamalla laitoksia ja värjäämöitä.



*Nardòssa valmistetaan kuuluisia sängynpeittoja joita vie-
dään koko maailmaan, ja jotka tuottavat paljon vaurautta
kylälle. Minulla ei ollut mahdollisuutta vierailla niissä ta-
loissa joissa peittoja valmistetaan; mutta huomioin yleisesti
että jos puuvillan viljelylle sekä Nardòn, Leccen ja Gallipo-
lin manufaktuureille osoitettaisiin enemmän huomiota, riit-
täisi tämä teollisuus ainoastaan pitämään maakunnan
kukoistavana.³⁹*



35. Tupakantaimia istutetaan. *Tabacco tabaccari e tabacchine [...]*

36. Nuuskarasian etiketti. *Tabacco tabaccari e tabacchine [...]*

Maatyöläisten osuus väestöstä pysyi korkeana ja esimerkik-
si Nardòssa jopa nousi 1900-luvun alkupuoliskolla. Teolli-
nen tuotanto – ei työmahdollisuutena, vaan markkinoille
ulkopuolelta tulevana kilpailevana tuotteena – aiheutti kä-
sityöläisyyden kriisin verrattain myöhään, vasta 1950- ja
60-lukujen vaihteessa. Palvelusektorin nähdään ohittavan
maatalouden työllistäjänä Nardòssa vuoden 1981 suuressa
väestönlaskennassa,⁴⁰ mutta käytännössä maatalous on yhä
olennaisesti läsnä perheiden toimeentulostrategioissa. Ti-
lastoissa maanviljelijöinä näyttäytyvien lisäksi maatöihin
osallistuu lukematon joukko osa-aikaisia maanviljelijöitä,
pienviljelijä-päivätyöläisiä, perheen maatalousyritykseen
osallistuvia *casalingoja* sekä oliivinpoiminta-aikaan yliopis-
tokaupungista kotiin palaavia opiskelijoita. Vaihtelevia stra-
tegioita noin kahdenkymmenen vuoden takaa kuvaa teos
La società contadina in Salento (Barberis 1980).

2. NARDÒ

I passed through many Salentine towns, some so small that an Englishman would think of them as villages, but they are not: there is no village green, for, even though it may be minute and dusty, there is that germ of Latin urbanism, a piazza. The small farmer and the labourer leave the town in the morning to work in the vineyards and the olive groves, returning in the evening.

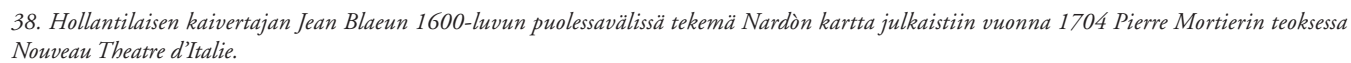
H.V. Morton: *A Traveller in Southern Italy*, s. 180

Nardò on suuri maaseutukaupunki Leccen maakunnassa. Kunta on sekä pinta-alaltaan että väkiluvultaan maakunnan toiseksi suurin heti pääkaupungin Leccen jälkeen. Kunnan alueella, rannikolla sijaitsevat Santa Maria al Bagno, Santa Caterina ja Sant'Isidoro sekä haja-asutus mukaan laskettuna, asui vuoden 2001 väestönlaskennan perusteella 30 520 asukasta. Itse kaupunki sijaitsee viljelysten ympäröimänä tasamaalla. Osittain näkyvistä kadonneen kaupunginmuurin rajaamaa historiallista keskustaa kehystää laajennuskaupunginosien matto, joka levittäytyy suurpiirteisenä ruutukaavana vanhan keskustan ympärille ja pääteiden varsille. Matalan kaupungin siluetista pistävät esille kirkontornit ja palmut, kattoterasseille nousevat portaat, vesisäiliöt ja antennit.

Voiko Nardò olla agrokaupunki? Ei enää, eikä ehkä edes menneisyydessä, jos kiinnitetään huomiota kaupungin kokoon, sen asemaan piispankaupunkina tai luostareiden suureen lukuun. Voi, jos tarkastellaan sen taloutta ja sosiaalista rakennetta: maan omistivat suurmaanomistajat, sitä viljeltiin latifondona, maattomien päivätyöläisten osuus kaupungin asukkaista oli huomattava, eikä kaupalla tai käsityöläisyydellä ollut suurta merkitystä kaupungin talouteen. Kasvava maanomistajaporvaristo samastui pitkään vanhaan maanomistaja-aateliin, ja saattoi rikastuttuaan ostaa itselleen aatelisarvon. Palvelusektori syrjäytti maatalouden suurimpana työllistäjänä vasta vuonna 1981, mutta siinäkin kauppaa tärkeämpänä näkyy julkishallinnon osuus. Kaupungin taloutta leimaa edelleenkin jähmeys: muurinympäryskadulla ovat edustettuna kaikki Italian suuret pankkilaitokset, mutta raha ei liiku. Suuret omaisuudet ovat kiinni maassa ja kiinteistöissä.



37. Nardò ilmakuvasa 1960-luvulla. *Insedimenti del Salento dall'antichità all'età moderna.*

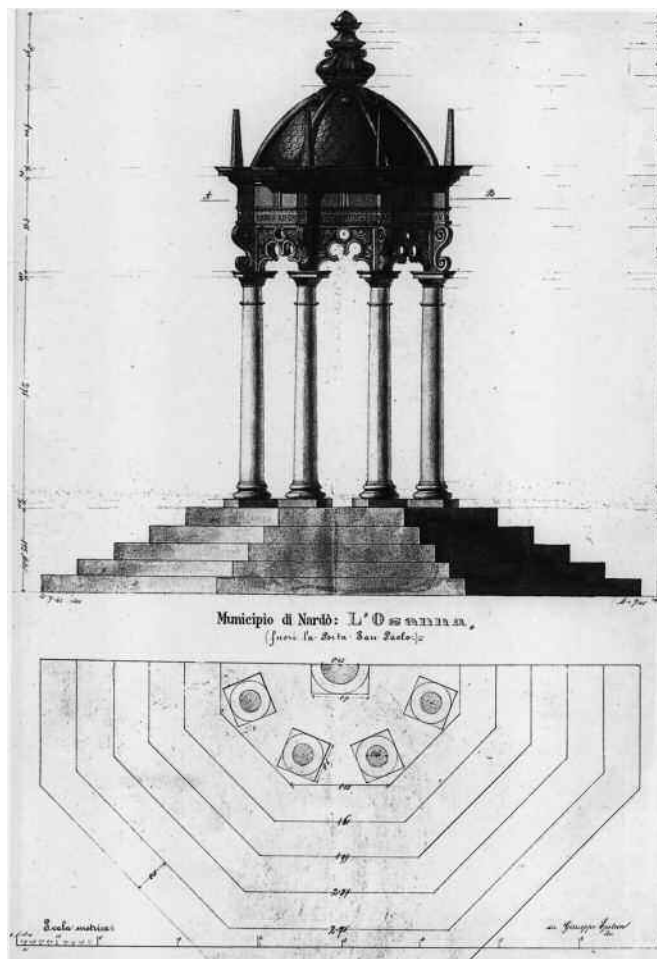


HISTORIA

Vaikka Nardòn paikalla sijainneen asutuksen olemassaolo jo esiroomalaisena aikana tunnetaan, jäävät kaupungin vaiheet hämärän peittoon varhaiskeskiaikaisten dokumenttien sekä järjestelmällisten arkeologisten kaivausten puuttuessa. Runsaan, mutta suurelta osalta harrastelijatutkijoiden kirjoittaman paikallishistorian tekee ongelmalliseksi lähdekritiikin ajoittainen hämartyminen sekä julkaistujen artikkelien painopisteen keskittyminen suurelta osalta ”sankarillisten” vuosilukujen toistamiseen.⁴¹ Paikallishistorian tärkein lähdekronisti, 1700-luvulla kirjoittanut G. B. Tafuri, on myöhemmässä tarkastelussa osoittautunut ainakin osassa antamia tietoja historian väärentäjäksi. Missä määrin paikallishistorian esittäminen on mielekästä tutkimukseni kannalta? Luvussa Finibusterrae käsitelty Salenton yleinen historia kattaa osan ”merkittävistä” vuosiluvuista, muilta osin olen valinnut lähestymistavan jossa historiallista kaupunkia tarkastellaan sellaisena kun se on nähtävissä.

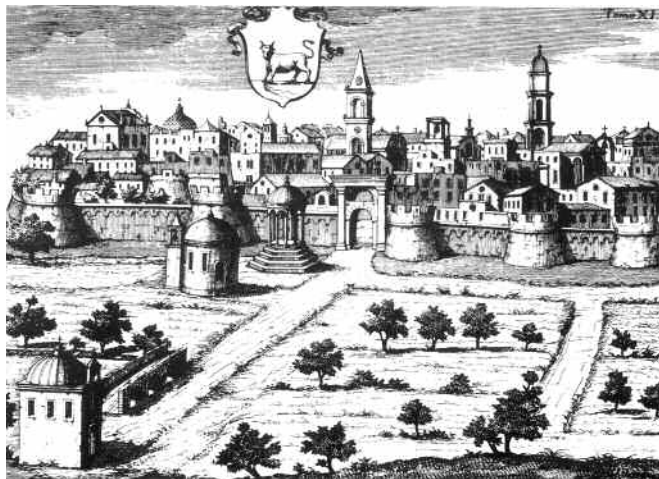
Eräs vanhimmista keskiaikaisista dokumenteista, jossa kaupunki mainitaan on peräisin vuodelta 1092. Siinä Nardòn kreivi Goffredo lahjoittaa maata S. Marian luostarille *extra civitate neritonensem*⁴². Aikalaisdokumenttien perusteella voi todeta että Nardòn kaupunkiin viitataan nimityksellä *civitas*; vastaavasti kreikkankielisissä dokumenteissa kaupungista käytetään nimitystä *polis*. Keskiajan Nardò oli kaksikielinen kaupunki, jossa oli läheisiin Galatonen, Galatinan ja Gallipolin kreikkalaisenemmistöisiin kaupunkeihin verrattuna huomattava latinalainen väestö.⁴³ Salenton kreikkalaiskylissä osa vanhemmasta väestä puhuu vielä meidän päivinämmme *gricoa*, mutta myös munkkien kirjoitettu kreikka säilyy pitkään, ja vielä 1500-luvun notaarinpape-reissa voidaan nähdä kreikaksi allekirjoittavia todistajia. Roomalaisten Neretumiksi ja kreikkalaisten Neritoksi kutsuma Nardò säilyttää kaksikielisen nimityksensä tavassa jolla kaupungin asukkaita kutsutaan *neretini* tai *neritini*.

Muutamia satamakaupunkeja lukuun ottamatta Salenton kaupungit ovat sijainneet sisämaassa, muutamien kilometrien päässä satamastaan ja mahdollisesta



39. Nardòn linna 1900-luvun alussa. *Un secolo di vicende a Nardò* (1860-1960), fig. 12.

40. Nardò, Osanna. Insinööri Giuseppe Epsteinin laveerattu piirros vuodelta 1884. *Arte e lavoro*, Tav. 8.



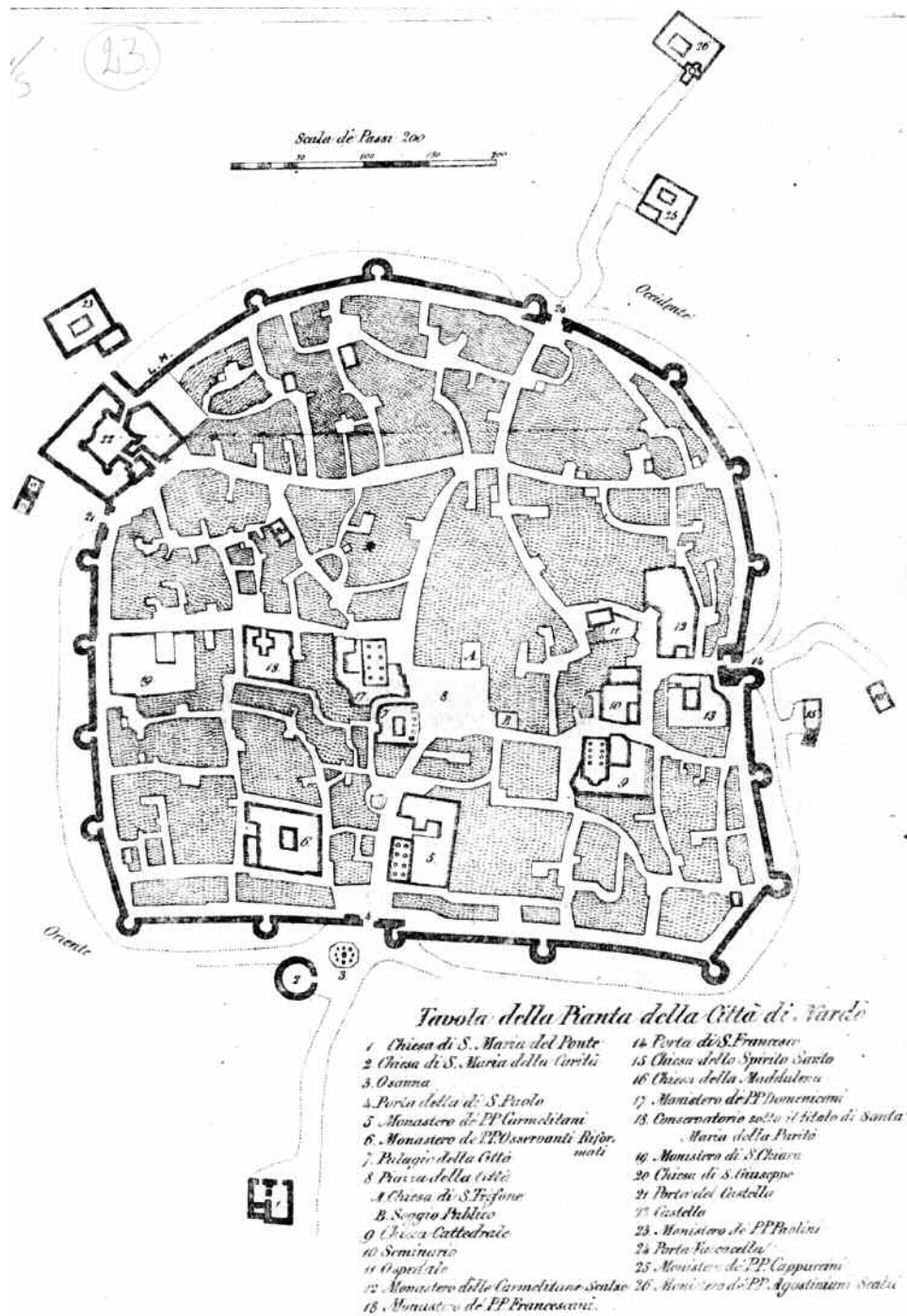
41. Kreikkalainen ja latinalainen risti Nardòn katedraalin seinässä. Valokuva KH 2006.

42. Nardò Lecceä päin lähestyttäessä. Näkymäpiirros 1600-luvulta.

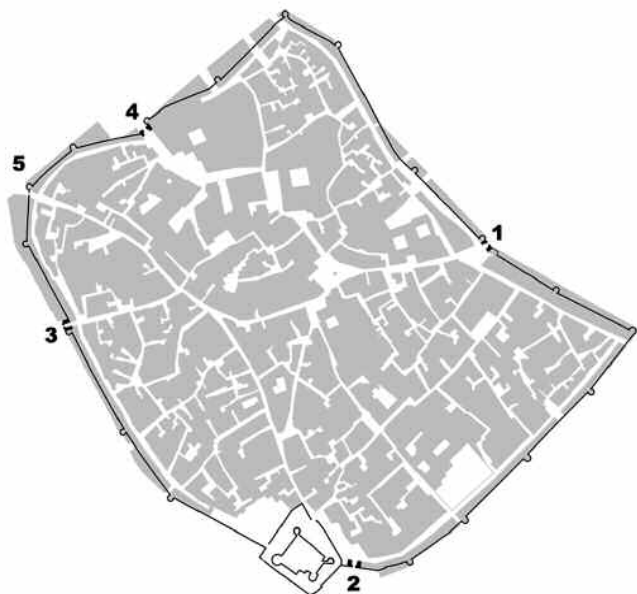
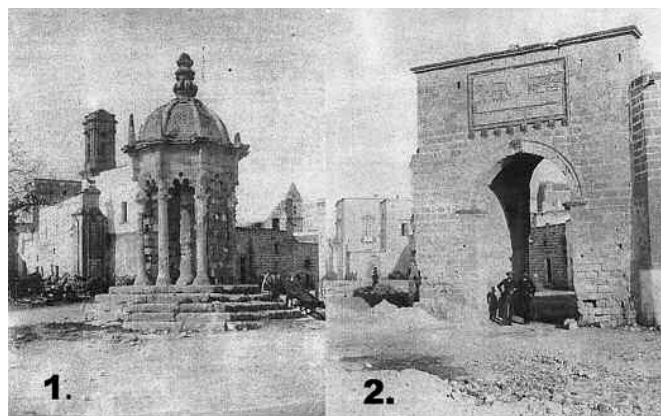
kalastajakylästä. Nardòn satamaa *Sancta Maria de Balneota* pidetään antiikin aikana Nauna –nimellä tunnetun sataman mahdollisena sijaintipaikkana. Paikalla on varmasti sijainnut roomalaisaikainen kylpylä ja keskiaikana Santa Marian nimeä kantava luostari, joka 1200-luvulla lienee kuulunut Saksalaisen ritarikunnan läänityksiin.⁴⁴

Historiallisen kaupunkikuvan tarkastelussa vanhat kartat ovat arvokkaita, joskaan eivät aivan kirjaimellisesti otettavia lähteitä. Kaupungin tunnetuin kuvaus on Blaeu-Mortierin nimellä tunnettu hollantilaisen kaivertajan Jean Blaeun 1600-luvun puolessavälissä piirtämä Nardòn lintuperspektiivikartta, jonka P. Mortier julkaisi 1700-luvun alussa teoksessa *Nouveau Theatre d'Italie*.⁴⁵ Kartasta näkyy myös ympäröivä maaseutu sekä rannikko näkymäkuvana. Kuvan ovat tehneet tunnetuksi laajan yleisön keskuudessa paikallisen kustantamon Congedon laveeratusta painokuvasta julkaisemat uusintapainokset. Muita mainitsemisen arvoisia kuvalähteitä ovat Giovan Bernardino Tafurin julkaisema tuntemattoman kaivertajan kartta, kuten myös 1600-luvulta peräisin oleva näkymäpiirros, jossa kaupunki esitetään sellaisena kuin se näyttäytyy Leccestä tulevalta tieltä katsotuna. Kuvassa näkyvät muurin ulkopuoliset kirkot Santa Maria del Ponte ja Santa Maria della Carità, *Osannaksi* kutsuttu temppeli, muuria ympäröivät hedelmätarhat sekä kaupunginmuurin neljästä portista Porta San Paolo.

Uudemman historian lähteistä voidaan mainita lähinnä verotussyistä laadittu *catasto*, kiinteistörekisteri, josta selviää asuinyksikköjen lukumäärä ja rakennusten käyttötarkoitus sekä mahdollisesti perheen pään ammatti. Nykyistä edeltävistä vanhin on Catasto Onciario vuosilta 1750–1753, jota seuraavat ranskalaisen hallinnon (Murat) aikana koottu Catasto Provvisorio vuodelta 1810 sekä Italian yhdistymisen jälkeen laadittu Catasto Unitario vuodelta 1879. Teoksessaan *Nardò – Il centro storico* D. G. De Pascalis on käyttänyt *catastoa* lähteenä katujen ja paikannimien vertailuun. Historiallisten rekisterien materiaali on suurelta osaltaan kirjallista; rakennusten mittaaminen ja pohjapiirustusten arkistointi aloitettiin järjestelmällisesti vasta uuteen rekisteriin vuodesta 1939 lähtien.



43. Giovan Bernardino Tafurin julkaisema tuntemattoman kaivertajan kartta. Biblioteca Achille Vergari, Nardò.



44. Nardòn kaupunginmuuri ja portit. 1) Porta San Paolo; 2) Porta Castello (Porta Viridiaria); 3) Porta di Mare (Porta Vaccarella); Porta San Francesco (Porta Castello Veteris); 5) Porta del Cimitero (Porta Falsa). Kartta KH.

KAUPUNGINMUURIN SISÄLLÄ

Kaupunkia ympäröivä, nyt osittain rakennuskannan kätkemä ja paikoin purettu muuri oli ympärysmitaltaan 1653 askelta (noin 2,5 km), siinä oli kahdeksantoista tornia ja neljä porttia.⁴⁶ Portit ja tornit ovat laskettavissa myös hollantilaisen kaivertaja Jean Blaeun 1600-luvulla piirtämässä kartassa. Kaupunginmuurin purkamisesta ja uudelleenrakentamisesta löytyy mainintoja 1300-luvun dokumenteista. Varmaa on, että muurin sisäinen kaupunki on saavuttanut nykyisen laajuutensa 1580-luvulle mennessä, jolloin Nardòn *Universitasin* ja muurarimestarien välillä solmituissa sopimuksissa mainitaan Porta San Paolon rakennustyöt sekä kaupunginmuurin osuukien kunnostaminen tai rakentaminen *ex novo*. Hieman vanhempana vertailukohteenä voidaan pitää Leccen nykyistä kaupunginmuuria, jonka rakennustyöt aloitettiin vuonna 1539. Muureihin perustuva puolustus menetti merkitystään jo 1600-luvulla osmanien etenemisen pysähtyttyä, Espanjan politiikan maantieteellisen painopisteen siirryttyä Välimereltä Atlantille ja sodankäynnin muututtua kaupunkien valtaukseen perustuvasta sodasta valtakuntien rajoilla käytäviksi taisteluiksi.

Tärkeimpänä kaupunginporttina pidettiin kaupungin koillisivulla sijainnutta Porta San Paoloa (1), jolle johti Leccestä saapuva tie. Saapuminen kaupunkiin on kuvattu Giovan Bernardino Tafurin julkaisemassa 1600-luvun näkymäkuvassa. Akselia juhlistamaan istutettiin puistokatu 1800-luvulla. Avetranan- ja Tarantontien suunnalla kaupungin luoteissivulla sijaitsi Porta Castello Veteris (4), joka myöhemmin nimettiin Porta di San Francescoksi linnan paikan ottaneen luostarin mukaan. Kaupungin kaakkoisreunalla aragonialaisen linnan vieressä sijaitsi Porta Viridaria, myöhemmin myös nimellä Porta Castello kutsuttu (2). Portille johtanut tie yhdistää Nardòn lähimpään naapuri-kaupunkiinsa Galatoneen. Vallihautojen täyttämisen yhteydessä 1800-luvun lopulla puretuista kaupunginporteista ainoa osittain säilynyt on yleisemmin nimellä Porta di Mare tunnettu Porta Vaccarella (3), josta voimme yhä nähdä jäl-

jellä olevat pylväät. Kuten nimestä voi olettaakin, johtaa Porta di Marelta lähtevä tie Nardòn satamakylään ja Gallipoliin.

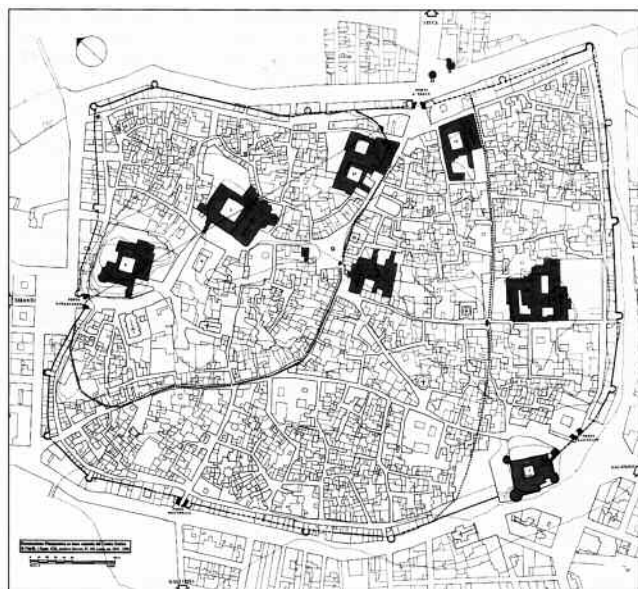
Muurin sisäinen kaupunki oli jaettu neljää kaupunginporttia vastaavasti neljään kaupunginosaan, *pittaggio* (*pic-tagio*), jotka puolestaan jakautuivat kortteleihin, *vicinia*. Jako kaupunginosiin palveli lähinnä hallintoa ja kirjanpitoa, eikä juutalaisten kortteliä lukuun ottamatta voida puhua varsinaisesta ammattikuntien, yhteiskuntaluokkien tai etnisten ryhmien tilallisesta eriytymisestä. Kaupungin vanhinta ydintä vastaa D.G. De Pascalin mukaan Pittaggio Castello Veteris, jonka samanniminen portti aukesi kortteliä viereisestä Pittaggio San Salvatoresta erottavan tieakselin päätteessä. San Salvatoren kaupunginosan ”oma” portti oli puolestaan Porta di Mare. Porta San Paolaa vastaavassa Pittaggio San Paolossa sijaitsi 1500-luvulle asti juutalaisten kortteli, *Giudecca*. Mahdollisesti myöhempää perua olisi Pittaggio Sant’Angelon kaupunginosa, jonka sisäänkäyntinä oli Porta del Castello.

Jean Blaeun kartassa mainitaan viides kaupunginportti, *Porta falsa, donde esce l’acqua che piglia la città per le pilogge*. Alun perin portti oli tarkoitettu vain sadevesiojan ulosvirtauksen reitiksi. Myöhemmissä lähteissä porttiin viitataan nimellä Porta cimitero; sieltä johtaa tie 1800-luvulla muurin ulkopuolelle perustetulle kaupungin hautausmaalle (5).

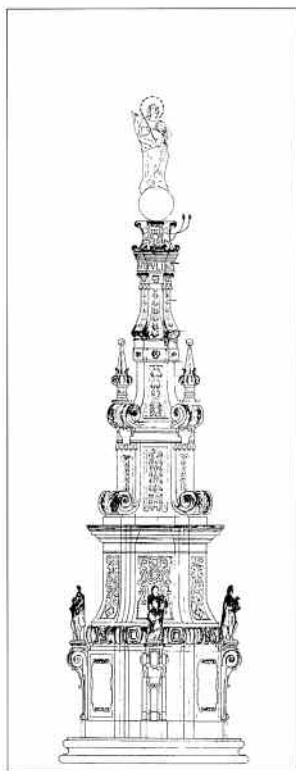
Historian epäselvyys on antanut tilaa ainakin kahdelle tulkinnalle kaupunkirakenteen synnystä. Benedetto Veteren toimittamassa teoksessa *Nardò – Città e monastero* Cosimo Antonio Muci näkee vanhan kaupungin epämääräisen suorakulmaisessa muodossa roomalaisen *castrumin* hämärtyneen cardon ja decumanuksen, kun taas D.G. De Pascalis tulkitsee kaupungin kasvaneen epäkeskisesti varhaiskeskiaikaisen ”linnavuoren” sekä Santa Maria de Nereton luostarin ja katedraalikirkon muodostamasta ytimestä. Varhainen linna *Castrum Normanno* sijaitsi nykyisin Immacolatatan nimellä tunnetun kirkon yhteydessä olleen fransiskaanihuostarin paikalla. Nykyiseen kaupunginmuuriin kuuluneen linnan, *Castello Aragonesen*, rakennustöiden al-



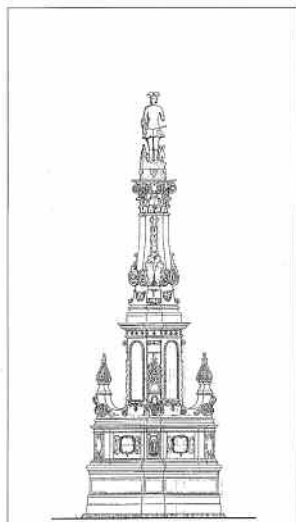
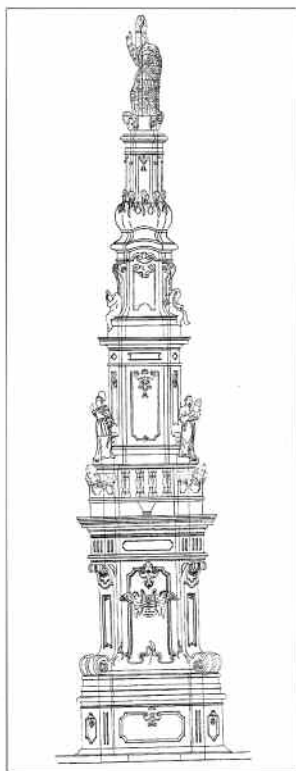
45. Nardòn linna 1800-luvun lopulla. Valokuva Antonio Tafuri.



46. Nardòn kaupunginmuurin vaiheet De Pascalin mukaan. Nardò. Il centro storico, 28.



8-9. Le guglie dell'Immacolata a Nardò e di Sant'Oronzo a Ostuni (rilievi di S. Leopizzi-G. Vernich e di G. Matichchia).



10-11. Le guglie di San Vito a Lequile e di Sant'Anna a Vernole (rilievi di G. Serafino e di A. Cappello).



47. Pyhimyspylväitä (Guglia). Vasemmalta oikealle: Nardò, Ostuni, Lequile, Vernole. Insediamenti del Salento dall'antichità all'età moderna.

kuvaiheet ovat epäselviä. De Pascalis olettaa töiden alkaneen 1460-luvulla osana Salenton laajempaa linnoitusprojektia, mutta pitää todennäköisenä, että jonkinlainen linnoitus olisi ollut olemassa jo aiemmin, mahdollisesti samalla paikalla. Aikaisempi linna oli luovutettu luostarijärjestölle jo vuonna 1273, ja on vaikeaa uskoa että kaupunki olisi ollut ilman linnoitusta kahden vuosisadan ajan. Kaupungin linna oli, paitsi puolustusvarustus, myös herttuan palatsi. Se "muodistettiin" siviiliasumukseksi paroni Giuseppe Personèn perillisten, Luciano Personèn ja veljien toimeksiannosta 1800-luvun loppuvuosina ja 1900-luvun alussa; projektista vastasi insinööri Generoso De Maglie.

Kaupunginmuurin sisäisen julkisen tilan tärkeimmät elementit ovat kaksi toiminnoiltaan eriytyneitä piazzaa, siviilitori sekä katedraalin edustalle muodostunut kirkollinen aukio. Jako siviili- ja kirkolliseen toriin ei ole harvinainen keskiaikaisissa kaupungeissa, ja tyypillinen se on piispankaupungeille, joista vertailukohteeksi voimme ottaa läheisen Leccen. Peräti kolme neljästä kaupunginosasta rajoittuu vanhoissa dokumenteissa myös halkotoriksi kutsuttuun siviilitori Piazza Salandraan, jolla sijaitsi vuoden 1743 maanjäristyksen jälkeen uudelleenrakennettu kunnantalo, viiniä ja pikkupurtavaa tarjoavia *cantinoita* sekä majatalo, *locanda*. Piazzan nykyistä ulkoasua leimaavat sitä ympäröivien kaksikerroksisten rakennusten loggiat 1700-luvulta. Aukion vanhin säilynyt rakennus on 1500-luvulla rakennettu *sedile*, kaupungin siviilihallinnon käyttämä loggia, josta lakia luettiin. Toinen aukiota sekä koko Porta San Paololta piazzalle johtavaa akselia hallitseva elementti on *Guglia dell'Immacolata* (1769), Napolille ja Salenton kaupungeille tyypillinen pyhimyspatsaan kruunaama koristeellinen pylväs. Kirkollisella aukiolla sijaitsevat katedraali, tuomiokapituli ja pappisseminaari. Viikoittaiset sekä juhlapyhien yhteydessä pidettävät suuremmat markkinat järjestettiin kaupunginmuurin ulkopuolella. Itse piazza on toiminut enemmän neuvottelun ja sopimusten solmimisen kuin varsinaisen kaupankäynnin paikkana. Muurin sisäinen päivittäiskauppa käytiin "heinätorilla", Piazza delle Erbe,

myöhemmin rakennetussa kauppahallissa ja lakkautetun karmeliittaluostarin luostarinpihalla.

Lecceläinen lääkäri ja oppinut Cosimo De Giorgi (1882, s. 237-238) kuvaa kaupunkia ja sen pääkatuja seuraavasti:

Astumme sisään kaupunkiin S. Paolon portista ja kuljemme pitkin pääkatua joka johtaa piazzalle. Kaupungin pohjapiirros on lähes suunnikkaan muotoinen. Muuriensa ja torniensa rajaamana ja sulkemana, kaupunki on vallannut kaiken tilansa, rajoittaen monissa kohdissa katujen leveyden minimiin. Näistä kolme on tärkeintä ja ne muodostavat kuin Y:n kolme sakaraa: kohtaamispiste on kaupungin piazza ja lähtöpisteet Porta S. Paolo, linnan tai Viridiaran portti joka antaa Galatoneen, ja kolmas [portti] joka johtaa kohti Carignanon ja Agnanon muinaisia kyliä. Neljäs katu, joka leikkaa kaartuen viimeiseksi mainitun sakaran, yhdistää provinssitien Gallipolista Nardoon ja tien Nardosta Avet-ranaan, kulkien poikki läntisimmän kaupunginosan. Ainoastaan näitä voidaan kutsua kaduiksi; muut ovat yksi- ja kaksikerroksisten asumusten reunustamia kinttupolkuja, joilla kuitenkin kierrämme löytäksemme muutaman vielä säilyneen jäänteiden renessanssin hyvästä arkkitehtuurista. Kaupunginmuuria kiertää leveä katu, ja sisäpuolella toinen joka kulkee samasuuntaisesti edellämainitun kanssa, erottaen kaupungin muurista joka jo suurelta osaltaan on muutettu asumukseksi.⁴⁷

Toimittamassaan teoksessa *Nardò – Città e monastero* keskiaikaisen historian tutkija professori Benedetto Vetere korostaa luostarin merkitystä hallinnollisena, kulttuurisena ja taloudellisena mahtina, sekä ytimenä jonka ympärille keskiaikainen kaupunkirakenne kiteytyi. Perimätiedon mukaan Santa Maria de Neriton luostarin perustivat Kreikasta ikonoklastien vainoja 700-luvulla paenneet munkit, jotka läntinen maailma on myöhemmin nimennyt basiliaanien sääntökunnaksi. Normanniaikana luostari siirtyi benediktiiniläisten hallintaan ja sen yhteydessä oleva basilikakirkko, nykyinen katedraali, rakennettiin. Kreikkalaisen liturgian



48. Nardò, Piazza Salandra. Piazzaa reunustavaa 1700-luvun arkkitehtuuria. Valokuva KH 2005.

rinnakkainelo latinalaisen kanssa kesti kuitenkin pitkään, varsinkin luostarin alaisissa maaseutukirkoissa.

Santa Maria de Neriton, vuonna 1413 piispanistui-meksi muuttuneen luostarin lisäksi kaupunginmuurin sisäpuolelle nousseita tai kaupungin laajentuessa sen keskelle jääneitä luostareita oli yhteensä kuusi. Kirkot ja luostarit muodostavat valtaosan kaupungin virallisesta, ”korkeasta” arkkitehtuurista. Kuten keskiaikaisessa sekä renessanssi-kaupungissa yleensä, on mittakaavaero hengellisen arkkitehtuurin ja sitä ympäröivän vaatimattomista asuinrakennuksista koostuvan kaupunkikudoksen välillä huomattava. Benediktiinien jälkeen kaupunkiin saapuivat fransiskaanit, joiden kirkko ja luostari otti varhaisen linnan paikan 1270-luvulla. Aikainen tulokas, merkittävä maanomistaja ja taloudellinen mahti oli myös ainoa edelleen toiminnassa oleva luostari Santa Chiara, jonka muurien suojissa hengelliselle elämälle omistautuneena elävät fransiskaaninunnat, klarissat. Piazzan välittömässä yhteydessä sijainnut dominikaaniluostari perustettiin 1300-luvulla. Fransiskaanien hengellinen sanoma sai hyvän vastaanoton myös kreikkalaisen uskonopin kyllästämillä maaseudulla.



49. Kirkkoja, luostareita ja kappeleita Nardòn vanhassakaupungissa. 1) Cattedrale; 2) San Domenico; 3) Carmine; 4) Purità; 5) San Giovanni; 6) Santa Chiara; 7) Sant'Antonio; 8) Immacolata; 9) Santa Teresa; 10) San Giuseppe; 11) San Francesco di Paola; 12) San Trifone; 13) Santa Maria della Rosa; 14) Santa Maria di Costantinopoli; 15) Santa Sofia; 16) Sant'Angelo; 17) San Bartolomeo; 18) Santa Lucia. Kartta KH

Tästä voidaan pitää esimerkkinä kaupungista Lecceen ja Copertinoon johtavan tien varrella sijaitsevan Sant'Antonion luolakirkon freskoja, joissa assisilainen pyhimys esittää sulassa sovussa bysantilaiseen tapaan kuvattujen ratsumiesten Pyhän Yrjön ja Dimitrin kanssa.

Jo keskiajalla kaupunkiin saapuneita kerjäläismunkkikuntia seurasivat myöhemmin reformoidut fransiskaanit,⁴⁸ joiden San Paolon korttelissa sijainnut luostari (Sant'Antonio) on 1500-luvun lopun notaarinkirjoista löytyneen dokumentin mukaan rakennettu synagogan paikalle juutalaisten karkotuksen yhteydessä.⁴⁹ Karmeliittajärjestöä edustivat La Nunciatan, nykyisen Carminen kirkossa toimineet munkit sekä 1700-luvulla perustetun Santa Teresan kirkon ja luostarin nunnat. Jesuiitat ja teatiinit eivät sen sijaan saaneet Terra d'Otrantossa jalansijaa maakunnan pääkaupunkia Lecceä lukuunottamatta.

Keskiajalla ja toisaalta taas turkkilaisuhan laannuttua luostareita rakennettiin myös kaupunginmuurin ulkopuolelle: Gallipoliin johtavan tien varrella nousee 1500-luvun lopulla rakennettu Incoronatan kirkko, jonka yhteydessä toimi augustinolaismunkkien luostari. Saman tien varrella sijaitsi kapusiinien luostari, kun taas S. Francesco di Paolan seuraajien samanniminen kirkko, entiseltä nimeltään Santa Maria di Costantinopoli, on kaupunginmuurin välittömässä läheisyydessä. Maallistuminen – tai oikeammin ylhäältä päin komennettu maallistaminen – alkoi J. Murat'in hallinnon vuosina 1806-1809, jolloin monia luostareita lakkautettiin.⁵⁰

Luostareiden lisäksi kaupunginmuurin sisällä oli lukuisia yksityiskappeleita ja uskonnollisten veljeskuntien kirkkoja, joista mainitsemisen arvoisia ovat ainakin San Giuseppe ja San Giovanni, sekä katedraalin kyljessä sijaitseva veljeskuntakappeli Anime sante. Kirkon yhteiskunnallista roolia kuvastaa jo varsin myöhäisenä ajanjaksona, 1700-luvulla perustettu Purità, luostarin kaltainen laitos, jossa "vaarassa olevat neitsyt" asuivat, opettelivat kirjontaa ja muita käsitöitä sekä valmistivat itselleen avioliiton mahdollistavat kapiot.

Lakkautetut luostarit löysivät käyttötarkoituksen julkisina rakennuksina. Kunnanvaltuuston kokouspäiväkirjassa 3/8/1866 päätettiin karmeliittaluostarin tilat käyttää raastuvanoikeuden (pretura), vankilan ja karabinieerien aseman laajentamiseen sekä kunnallisen kirjaston perustamiseen. Dominikaaniluostari kouluille, antoniaanien (Sant'Antonio) luostarista tuli sairaala ja lastentarha, kapusiinien luostari kaupunginmuurin ulkopuolella köyhäinkodiksi⁵¹. Vielä 1800-luvulla luostarin pohjapiirustus oli julkisessa rakentamisessa lähes yleispätevä malli, joskin joitakin täysin uudentyyppisiä julkisia rakennuksia rakennettiin. Nardòonkin valmistui insinööri Quintino Tarantinon *Teatro Comunale* vuosina 1876-79.

Nardòn vanhaa keskustaa luonnehtii keskiaikaiselle ja renessanssikaupungille tyypillinen matala rakennuskanta ja suuri mittakaavaero julkisen rakentamisen, lähinnä kirkon ja luostarilaitoksen, sekä yksityisten asuinrakennusten vä-

lillä. Talot on rakennettu kapeille tonteille kylki kyljessä kiinni. Yleisimpiä rakennustyypppejä ovat vaatimattomat yksisoluiset asuinrakennukset, korkeussuuntaan kasvavat ammatin ja asumisen yhdistävät *case con bottega*, sekä erityyppiset sisäpihalliset kaupunkitalot. Nykyinen rakennuskanta on muodostunut vanhoille perustuksille ja keskiaikaisen kaupungin katulinjauksille yhä uudelleen rakentamalla ja julkisivuja muodistamalla. Kaupungin voidaan olettaa olleen menneisyydessä vehreämpi, mutta väestönkasvusta huolimatta rakentaminen pysytteli suurelta osin kaupunginmuurin sisällä 1900-luvulle saakka, ja näin monet talojen takana sijainneet hyötypuutarhat on rakennettu umpeen. Rakennusten ajoittamista vaikeuttaa tyyli-suuntien viive ja pidempi elinkaari provinssissa. Arkaaisemmat tekniikat elivät myös pitkään vaatimattomampien asumusten rakentamisessa.

Napolissa jo verrattain varhain yleistyneitä taloudelliseen hyötyyn tähdänneitä useammista huoneistoista muodostuvia ja jo alun alkaen vuokrataloiksi rakennettuja *case ad appartamenti* ei juuri tunnettu, paitsi ehkä perinnönjaoissa pirstoutuneiden herraspalatsien muodossa. Vanhojen notaarinarkistojen tutkiminen mahdollistaisi tarkemman kuvan hahmotteleminen asuntojen omistuksesta ja vuokraamisesta eri aikakausina. Todennäköisesti myös Nardossa taloja on jaettu, myyty ja ostettu vilkkaaseen tahtiin, kuten Gérard Delille (1988) havainnoi tapahtuneen muissa väestön liikkuvuuden luonnehtimissa Apulian latifondotalouksissa.⁵²

Muuten pienimittakaavaisesta kaupunkikudoksesta erottuvat muutamat 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suuremmat usklassiset *palazzot*, joiden rakentaminen on edellyttänyt paikalla sijainneiden pienten talojen ostamista, usein useammalta omistajalta, sekä näiden rakennusten purkamista. Vuoden 1879 kiinteistörekisterin mukaan palazzoja oli 43. Ehdottomasti suurimman asumusten ryhmän muodostivat maantasossa sijaitsevat yhden huoneen asunnot, joita oli 1005 eli lähes puolet kaikista asumuksista.⁵³ Mario Mennonna mainitsee kaupungin historiaa Italian yhdistymisen jälkeen käsittelevässä teoksessaan kun-



50. Nardò, Via Sambiasi. Katulinjasta vetäytyviä 1800-luvun palatseja vanhassakaupungissa. Grafiikka ja valokuvat KH

nanvaltuuston päätöksen vuodelta 1861, joka koski joidenkin rakennusten purkamista sekä muutamien kapeiden umpikujien avaamista ja leventämistä (Mennonna 1993, 5). Samanaikaisesti yleistyi kuitenkin myös rakentaminen kaupunginmuurin ulkopuolelle, lähinnä muuria ympäröivän tien varrelle. Ison kaariportin kadusta erottama sisäpiha ei ollut päivätyöläisten vaatimattomien asumusten tavoin arkisen uusintamisen maailmaa, vaan paraatisisäänkäynti, johon saattoi ajaa suoraan hevosvaunuilla.

Nardòn kohdalla ei voida puhua yhteiskuntaluokkien erottumisesta kaupunginosittain. Yleistäen voidaan kuitenkin sanoa, että aateliston ja porvariston palatsit keskittyivät pää-



51. Sant'Antonion kirkko ja sairaala, jälkimmäinen purettu. Un secolo di vicende a Nardò (1860-1960), fig. 7.

kaduille, kun taas rahvas, *popolino*, asui kujilla. Joidenkin palatsien omistushistoria on tiedossa, mutta muita aatelitaloja voidaan tunnistaa esimerkiksi portin päällä säilyneestä, mahdollisesti jo unhoon painuneen suvun vaakunasta. Jo 1600-luvulta lähtien voidaan havaita aateliston huvila-asutuksen syntyminen kaupunginmuurin ulkopuolelle, lähinnä Cenaten alueelle Nardòa ja Santa Caterinaa yhdistävän maantien varteen. Myös osa linnoitetuista suurmaatiloista, *masserioista*, on palvellut herraspalatsina. Selvimmin omana ryhmänään erottunut vähemmistö olivat juutalaiset, jotka asuivat 1500-luvulle saakka omassa korttelissaan (*Giudecca*) San Paolon kaupunginosassa.⁵⁴

Nardòn, kuten monen muunkin eteläitalialaisen maatalouskaupungin kahtiajakoinen luokkayhteiskunta muodostui suurelta osin aatelistosta ja maanviljelijöistä, joiden väliin sijoittuivat vähäinen ja määrältään hitaasti kasvava porvaristo sekä lähinnä yhteisön omaa kysyntää palveleva käsityöläisten luokka. Maata omistavan aatelin keskuudessa myös pappis- tai sotilaallinen ura oli mahdollinen, jopa lähes ainoa mahdollisuus vanhimman pojan periessä jakamattoman maaomaisuuden. Aatelin, mutta myös nousevan porvariston keskuudesta tulivat vapaan ammatin

harjoittajat *libera professionista*: lääkärit, notaarit, insinöörit, arkkitehdit ja juristit. Maanomistajaporvaristo pyrki samaistumaan aateliin, kaupankäynti ja kauppaporvaristo näyttelivät yhteiskunnassa olematonta osaa. Käsityöläisten luokittelussa yhteiskunnallisesti arvostetuinta oli siisti sisätyö, kuten räätälintyö, ja asteikolla laskeuduttiin kohti ruumiillisempaa ja likaisempaa työtä. Maatyöläisten (*lu furese*) ”aatelinen” oli *massaro*, päivätyöläisten työnjohtaja ja isännän uskottu mies, joka saattoi pitää ohjaksissaan koko suurmaatilaa omistajien asuessa kaupunkipalatsissaan. Maattomia maatyöläisiä hieman paremmassa asemassa olivat omaa peltotilkkuaan viljelevät pienmaaomistajat sekä vuokratilajelijät. Yhteiskunnan alimmalle portaalle sijoituivat päivätyöläiset, *braccianti*, joiden osuus väestöstä lie-nee ollut huomattava.

KAUPUNGINMUURIN ULKOPUOLELLA

Viimeisimmän vuosisadan rakentaminen on muuttanut radikaalisti Nardòn kaupunkia ympäröivää maisemaa sekä kaupungin ja maaseudun suhdetta. Historiallisesta maisemasta voidaan nähdä vilauksia siellä täällä, missä 1700-luvun loggia pilkkahtaa esikaupunkihuviloiden ja pienkerrostalojen lomasta. Kaupunkia erotti avoimesta maaseudusta kaupunginmuuria ympäröivä vihreä välimerellinen puutarha, jota matkakertomukset ja vanhat kartat kuvailevat. Verrattaessa nykyisten laajennuskaupunginosien kasvua Blaeu-Mortierin kartan lintuperspektiivinäkymään, voidaan todeta kaupungin kasvun noudattaneen jo aiemmin puutarhojen ”sivistykselle” valtaamien alueiden linjoja. Kaupungin lounaislaidalla, Porta di Maren ja Porta San Francescon välillä avoin maaseutu alkoi lähes heti muurien ulkopuolelta. Nyt tällä suunnalla sijaitsee kaupungin hautausmaa.

Kaupunkia ympäröivä maaseutu oli pitkään turvatonta, ja asutus oli keskittynyt linnoitettujen suurmaatilojen yhteyteen. Mereltä tulevaa uhkaa vartioi linnoitustornien ketju. Kappelit, luolakirkot ja alttarit teiden risteyksessä

täyttivät maaseutumaiseman kristillisellä merkityksellä. Merkittävä kaupunkia ympäröivää viljeltyä maisemaa jäsentävä akseli on kaupungin koillislaidalla Porta San Paololta Lecceen johtava maantie, josta hieman kaupungin ulkopuolella haarautuu toinen tie Copertinoon. Tien akselia seuraamaan istutettiin 1920-luvulla *parco delle rimembranze* ensimmäisen maailmansodan kaatuneiden muistolle. Kaupunkilaisten *Villaksi* kutsuma puistokatu on Risorgimenton aatetta henkivältä nimeltään via XX Settembre. Välittömästi Porta San Paolaa vastapäätä nousee temppeli Osanna (kuva s. 47), jonka rakennusvuodeksi mainitaan vuosi 1603. Kahdeksankulmaisen jalustan nurkkiin sijoitetut kapeammat pylväät kannattavat kupolia ja kehystävät keskellä olevaa suurempaa pylvästä. Temppelin tehtävänä on ollut palvella julkisessa tilassa suoritettavia liturgioita, kuten elokuun alussa vietettyjen suurten markkinoiden, kruunatulle Neitsyt Marialle omistetun *Fiera dell'Incoronatan*, avajaisjulistusta, sekä yhä vieläkin oliivipuunoksien siunaamista Palmusunnuntaina. Arkkitehtoniselta muodoltaan Nardòn Osanna on ainutlaatuinen; yleensä Salenton kaupungeissa sanalla viitataan pyhimyspatsaan kruunaamaan pylvääseen, joskus jopa neoliittiseen menhiriin jonka kirkko on ristinmerkillä ottanut omakseen. Ei ole lainkaan mahdotonta kuvitella, että myös Nardòn Osanna olisivat edeltäneet pakanalliset vaiheet.

Viistosti Osannaa vastapäätä sijaitsee Santa Maria della Carità, nyttemmin rakennusten ympäröimä mutta aiemmin vapaana seisonut kahdeksankulmainen kirkko, jonka olemassaolo mainitaan jo 1300-luvun dokumenteissa. Pidemmällä Lecceen vievän tien varrella nousee Santa Maria del Ponten kirkko, joka 1900-luvun alussa tehtyjen korjaustöiden yhteydessä nimettiin uudelleen kansan rakastamien lääkäripyhimysten Cosman ja Damianon mukaan.

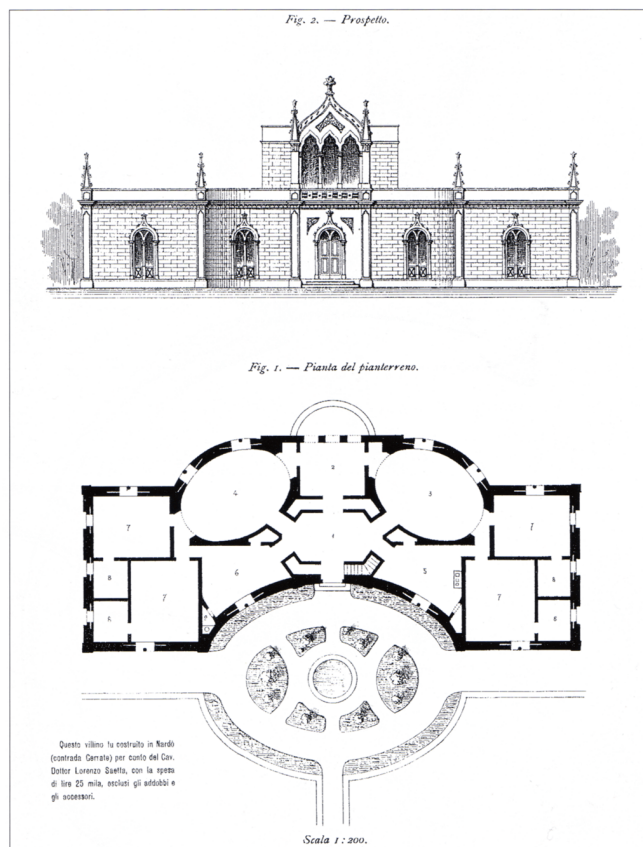
Viikoittainen toripäivä (*mercato*) järjestettiin 1930-60-luvuilla muurin ulkopuolella Porta S. Paololla, jossa myyntipöydät levittäytyivät Leccen tielle johtavalta *Villalta* ja Piazza Osannalta muuria ympäröivien Via del Commissariaton ja Via Grassin varrelle. Juhlapäivien suuret markki-



52. Kaupunginportti Porta di Maren pylväs, tienviitta Gallipoliin. Valokuva KH 2000.

53. Gallipolin kalasatama. Valokuva Silvio Giannuzzi.

nat (*fiera*) järjestettiin Piazza del Castellolla, josta lähtevä tie vei läheiseen Galatonen kaupunkiin. Tehdasvalmisteiset vaatteet yleistyivät 1960-luvulla, sitä ennen torilla kaupattiin lähinnä kankaita. Sodan jälkeen myyntiin tuli myös käytettyjä vaatteita, alunperin ilmeisesti Amerikasta tuotuja, sillä niitä kutsutaan yhä nimellä *pezze americane*.



54. C. L. Arditì: Villa Satta, Nardò. Julkaistu lehdessä *Architettura Pratica* vuonna 1892. *Arte e lavoro*, 12.

55. Toripäivä Villalla 1960-luvulla. Etualalla Osanna. *Civitas Neritensis*, 20.

Oman lisänsä markkinoihin toivat naapurikaupungin Galatonen mustalaiset (*zingari di Galatone*), jotka ansaitsivat elantonsa sateenvarjojen ja terrakotta-astioiden korjaamisella. Vielä edelleenkin torilla tapaa vanhan mustalaisnaisen myymässä makaronien tekoon käytettyjä rautoja sekä pitkiä patjaneuloja (*acuceddha*), joita käytetään paitsi patjojen ompelemiseen, myös tupakanlehtien lankaan pujottamiseen niitä kuivattaessa.

Nykyään autoilla torille saapuvien asiakkaiden pysäköinnintarve on ajanut markkinapaikan yhä kauemmaksi keskustasta, mutta viikoittainen toripäivä on säilyttänyt merkityksensä. Vaatteiden, jalkineiden ja elintarvikkeiden lisäksi torilla myydään kaikenlaista tavaraa napeista kattiloihin. Perheenemännät lykkäävät hankintojaan perjantaihin, eivätkä pikkupuotien kauppiaat pysty päihittämään hinnassa tai valikoimassa torikauppiaita joiden asiakaspiirinä on koko maakunta.

Porta di Marelta lähtevä tie johtaa nimensä mukaisesti merelle ja rantakylään: Santa Caterinaan, Santa Maria al Bagnoon ja Gallipolin kaupunkiin. Sen varrella sijaitsevat jo aiemmin mainitut kapusiinien ja augustinolaismunkkien kirkko ja luostari. Tien varrelle oltiin rakennettu joitakin yksinään seisovia rakennuksia jo 1700-luvulla. Varhainen huvila-asutus keskittyi Le Cenaten nimellä tunnettuun paikkaan Santa Caterinaan vievän tien varrella. Vanhimmat huvilat ovat peräisin 1700-luvulta. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun insinööriarkkitehtuuri tuotti viehättäviä kertaustyyliisiä huviloita, ja erityisen kauniita ovat *Art Nouveaun* kauden rakennukset jotka ”itämaisessä” Salentossa omaksuivat uusmaurilaisen muotokielen.

Vanhan keskustan luoteislaidalla Porta San Francescon ulkopuolella sijaitsee Piazza Umberto, jota luonnehtivat kaatuneiden muistomerkki ja fasismin aikainen koulu. Aukiota ympäröivässä 1800-luvun ruutukaavassa yksittäiset palatsit ovat koko korttelin mittaisia. Piazzalta lähtevä tie johtaa Avetranan kautta Tarantoon. Tienristeyksen pyhimysalttari kuvaa turkkilaisten Madonnaksi kutsuttua *Odighitriaa*, tiennäyttäjää.

II PELIN SÄÄNNÖT

3. JULKINEN JA YKSITYINEN

*Ostimme talon via Matteottilta, läbeltä kaupungin keskuspi-
azzaa. Vaikka emme ole vielä päässeet muuttamaan uuteen ko-
tiin, olen huomannut ilokseni tuntevani itseni vapaammaksi
kotiportin auetessa suoraan julkiseen tilaan, pääkadulle jossa
taloa vastapäätä on miesten circolo ja parturi. Kadun varrella
on myös pieniä puoteja, leikkelekauppa, baari ja kellosepän-
verstas. Huomaan tietoisesti pakenevani sitä paikkaa (sosiaa-
lisessa) tilassa, joka sukupuoleni perusteella minulle kuuluisi;
kaksi vuotta laajennuskaupunginosan asuinkadulla, jossa rou-
vat nostavat tuolinsa kadulle ja kysyvät joka kerta ovesta ulos
astuessani minne olen menossa, on riittänyt minulle. Uskallan
jo kulkea yksin piazzan läpi kello seitsemän illalla kun tori on
mustanaan setää. Kun rohkeus ei vielä riitä seisomaan yksin
kotiportin edessä odottamassa muuraria pakenen sisäpihalle,
nousen portaita ja tarkastelen liikettä kadulla ylhäältä mign-
nanosta. Tanskalaisen arkkitehtiprofessori Jan Gehlin oppien
mukaan tasoerot lisäävät erillisyyden tunnetta; portin yläpuo-
lella olevan avoparvekkeen luoma turvallisuudentunne on op-
pikirjaesimerkki väittämän todenmukaisuudesta.*

(ote kenttäpäiväkirjasta 2002)

JULKISESTA YKSITYISEEN

Yksityinen ja julkinen, *oikos* ja *polis*, ovat väliimerellisen kau-
pungin vastakkaiset navat, joiden välinen rajanveto on
täynnä jännitteitä. Historiallisessa kaupunkirakenteessa ti-
la on strukturoitunut ja siirtymä julkisesta yksityiseen ta-
pahtuu asteittaisesti mahdollistaen monenlaiset
koreografiat. Urbanistiikka syntyy sosiaalisen elämän jäljis-
tä, ja samanaikaisesti muodostaa sille kehyksen. Tilankäy-
tön takana näyttäytyvät kulttuuriset jäsenyykset, sukupuoli
ja yhteiskuntaluokka.

Kaupungin piazza on julkista tilaa *par excellence*, lain luke-
misen, kaupankäynnin ja sopimusten paikka, solmukohta,
jossa yhteisön kollektiivinen muisti tiivistyy. Piazzalla his-
torian, merkitysten ja sosiaalisten siteiden tiheys on lähes
käsien kosketeltavaa, se on paikka josta kaikki kaupungin



56. Nardò: miehiä kerhojen ulkopuolella piazzalla. Valokuva KH 2000.

miehet – paronit, hallitsijat, päivätyöläiset, isät, isänisät –
ovat jossakin elämänsä vaiheessa kulkeneet.

Ylimpänä piazzaa hallitsee pylvään huipulta katseleva
Immacolata, mutta muuten tila on miesten valtakunta –
perinteisesti ja edelleen. Aukiota reunustavat miesten ker-
hot, *circolo*, joiden asiakaskunta on jo iäkkäämpää. Kerhot
ovat jakautuneet ammattiryhmittäin. Kerhojen lisäksi pi-
azzalla on kaksi baaria: historiallinen *locanda* Parisi ja hi-
taasti mutta varmasti levittäytyvä Bar Gambrinius. Baarit ja
kerhot ovat keskenään törmäyskurssilla, sillä jälkimmäiset
ovat avoimia vain jäsenille ja teoriassa voittoa tuottamatto-
mina ne eivät maksa veroa.



57. Corso Vittorio Emanuele II johtaa Porta San Paololta piazzalle. Näkymän päättänä Guglia dell'Immacolata ja San Trifonen kirkko. Valokuva KH 2005.

Piazza ei ole varsinainen ostospaikka. Läpikulkijoiden sekä aukiolle iltaisin kokoontuvan miesväen välittömiin tarpeisiin vastaavat kaksi tupakkakauppaa. Muut piazzalle iltaisin kokoontuvan miesväen elämäntapaan erottamatta kuuluvat palvelut, *cantinat* ja parturit – ja epäilemättä aiemmin myös bordellit – ovat sijoittuneet piazzaa ympäröiville sivukaduille. Kerhojen väliin lyö kiilaa muutama vuosi sitten avattu taidekäsiyömyymälä. Se vetää puoleensa suhteellisen harvalukuisina vanhaa kaupunkia kiertäviä turisteja, mutta on löytänyt asiakaspiirin myös paikallisesta älymystöstä, joka etsii tavanomaisista hopea- ja kristalliesineistä poikkeavaa lahjaa hää- ja ristiäisvieraille. Aivan piazzalta Villalle johtavan Corson alussa on pieni lihakauppa, jonka kauppias istuu asiakkaita odotellessaan kahvilan terassipöydässä. Kirjakauppa myy paikallisten kustantamoiden julkaisujen lisäksi päivälehtiä, paperia sekä italialaisten lehtikioskien tavoin päivä- ja viikkolehtien kylkiäisiä ja keräilyserioja, kaikkea maan ja taivaan väliltä.

Vuonna 1930 rakennettu suihkulähde on kiinni San Domenicon kirkon kyljessä. Suihkulähteen vierestä on 1920-luvulla purettu kaksi pientä loggiaa ja syntyneelle pikkupiazzalle on sijoitettu penkit joilla voi istua katselemassa yleisönessä sisäänkäyntiä, tuijottamassa kuolinilmoituksia ja miettiä milloin oma aika koittaa. Seinälle kiinnitetty kilpi ilmoittaa paikan olevan varattu sotainvalideille. Puhelinkopista puuttuvat lasit, se haisee virtsalta niin kuin puhelinkopit kaikkialla maailmassa. Kopin ulkopuolelle ei synny enää jonoa kun lähes kaikilla on matkapuhelin.

San Domenicon kirkon pääjulkisivun edessä on oma pieni aukionsa, jota reunustavat kulta- ja kellosepanliikkeet, parturi sekä entisen luostarin tiloissa sijaitseva taideinstituutti. Koululaisten mopot seisovat kirkon seinustalla. Elintarvikeliike sulki kesällä 2004 liikkeen pitäjän jäädessä eläkkeelle. Pikkuaukion baari muutti nykyiselle paikalleen piazzaa ja katedraalin aukiota yhdistävän via Duomon perustusten sorruttua 1990-luvulla. Lauantaisin puoleltapäivin hääseurueet tukkivat ris-
teyksen.

Aamulla piazzalla tapaa puluja ja eläkeläisiä, muut ovat vain läpikulkumatkalla. Vapaat ammatinharjoittajat nauttivat aperitiivia Parisi Fashion Cafén tupakansavussa. He tervehtivät toisiaan kohteliaasti tittelein, vaikka muodollisuus onkin usein vain hyvien tuttujen välistä leikinlaskua: hyvää päivää, *avvocato*, *dottore*. Oikeussalista baaritiskin äärellä piipahtavaan salkkukansaan kuuluu sekä miehiä että naisia. Heidän lisäksi kahvilan marmoripöytien äärellä istuu huolettoman muodikkaasti pukeutuneita joutilaanoloisia nuoria. Entisen kunnantalon, nykyisen raastuvanoikeuden eteen pysäköivien vankienkuljetusautojen vanavedessä seuraavat poliisit, carabinieri ja vankien sukulaiset. Tupakkakaupan nuori myyjä heittelee veljenpojan kanssa leivänmuruja puluille. Kello kolme-toista piazza autioituu, jalankulkijoille alkaa ulkonaliikkumiskielto, *coprifuoco*, sillä lounaalle kiirehtivät ajavat kovaa. Ruoka-ajat rytmittävät päiviä ja koko kaupungin elämää. Silvio Giannuzzin elintarvikeliike on auki vielä mattimyöhäisiä varten. Iäkäs muurari kaartaa polkupyörällä suihkulähteelle, peseytyy laastin pölystä ja vasta sitten vetää päälleen pyörän tangolle taittelemansa kauluspaidan. Illalla työpäivän, lounaan ja ruokalevon jälkeen miehet kerääntyvät piazzalle ja kerhoihin, juopuvat piazzan liepeillä kujilla sijaitsevista cantinoissa, päivätyöläiset sopivat seuraavasta työpäivästä. Rouvat palaavat iltamessusta käsikynkkää. Auton perästä myydään kauden vihanneksia tai kalaa. Hämärä tihenee, piazza hiljenee. Muutama vuosi sitten piazzan nurkalle linnoittautunut, kivijalkapuoti kivijalkapuodilta asemaansa kasvattava karoakebaari jatkaa menoa myöhään yöhön.

Iltainen piazza vaikuttaa minun silmissäni vilkkaalta, mutta menneeseen verrattuna se on vain varjo entisestään. Vuonna 1958 syntynyt mies pitää itseään etuoikeutettuna kun on ehtinyt nähdä erään aikakauden ja elämäntavan lopun. Piazza menettää merkityksensä yhteisön fokuksena, päivätyöläisten ja työnjohtajien kohtaupaikkana, haasteltujen mielikuvissa noin 1970-luvulla.



58. Nardòn piazza 1990-luvulla. Etualalla Guglia dell'Immacolata, takana perustusten sortumisen takia liikenteeltä suljettu Via Duomo. Nardò Sacra, fig. 13



59. Nardò: Via Lata 1930-luvulla. *Un secolo di vicende a Nardò (1860-1960)*, fig. 7.

60. Nardò: Via Lata. Valokuva KH 2009.

Kaupungin pääkadut ovat pitkälti samat kuin De Giorgin kuvauksessa vuodelta 1882, piazzaa kaupunginmuurin portteihin yhdistävät linjaukset sekä kaupunginmuuria seuraavat kadut via Cairolin, via S. Lucia, via Lopez ja via sorelle Marinaci.⁵⁵ Piazzaa, entistä Porta San Paolaa sekä Villaa yhdistävä corso Vittorio Emanuele II on kaduista ehkä tärkein. Jo 1600-luvun näkymäpiirroksissa kaupunki esitetään Porta San Paolon suunnalta katsottuna; paraatisisäänkäynnin asemasta kertoo sekin miten 1700-luvulla pystytetty

piazzaa hallitseva koristeellinen pylvä, *guglia*, on suunniteltu nähtäväksi tältä akselilta lähestyessä. Suhteellisen elävänä säilyneen kaupallisen akselin varrella myydään alusvaatteita, koruja, hopeaa ja leluja. Päivittäistavaroiden kaupasta on jäljellä yksi elintarvikeliike kadun puolivaiheilla, korjaustöiden vuoksi suljetun Carminen kirkon julkisivun eteen jäävää pikkuaukiota vastapäätä, sekä kaksi myymälää kirkon pintapuolisesti ehostetun luostarinpihan yhteydessä olevassa kauppahallissa. Halli oli ennen vilkas kauppapaikka. Varsinaisten myymälöiden lisäksi maanviljelijät myivät päiväpaikoilla luostarinpihalla kauden vihanneksia. Korjaustöiden pitkittyessä sekä asiakkaat että kauppiat haakeutuivat muualle. Kaupunginteatteri suljettiin rakennusmääräysten vastaisena 1990-luvulla, ja sen korjaustyöt on aloitettu vuonna 2004. Kauppojen ja kahviloiden lisäksi tien varrella on useita yhteiskunnallisesta elämästä muistuttavia ammatillisia yhdistyksiä sekä puoluetoimistoja.

Piazza San Domenicolta kaupunginmuurille johtavalla via Zuccarolla ei ole liikkeitä, mutta tien tekevät merkittäväksi kirkot ja suuret palatsit. Via Latalle johtaa kaksi tietä: Via Matteottin varrella moni entinen liike on tyhjillään. Puolessavälissä katua on kerho, jossa piazzan kerhojen asiakaskuntaa huomattavasti nuoremmat joutilaat miehet pelaavat biljardia vuoden jokaisena päivänä; biljardinpeluun keskeyttää vain lounastauko.

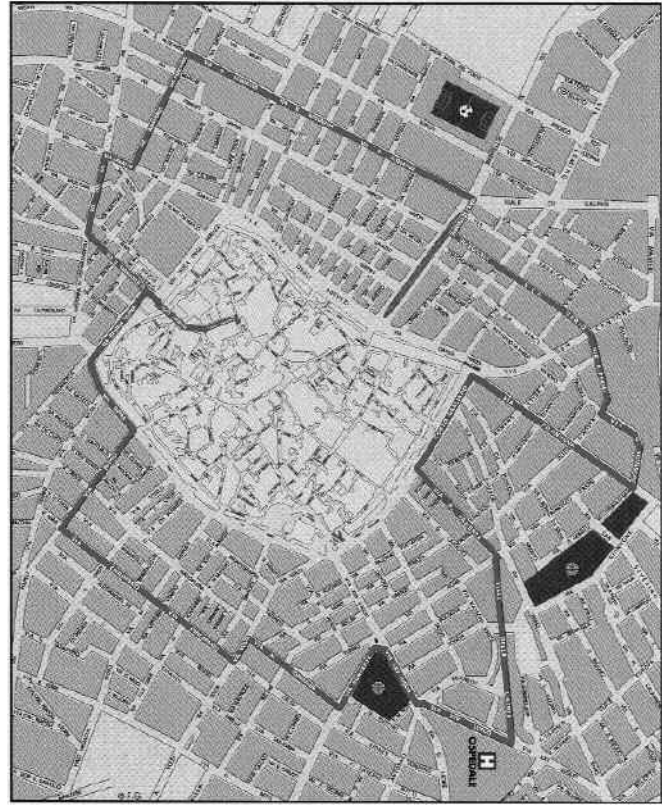
Toinen San Domenicolta via Latalle johtava tie on via De Pandis, jonka alussa pienellä sivukujan muodostamalla aukiolla on *sindacato*, ay-liikkeen toimisto. Ainoa liike kadun varrella on pesuaineita ja pientä lahjavaraa kauppaava kemikaalio. Tien toisessa päässä, San Giuseppen kirkon pienellä aukiolla, sijaitsee suutarinverstaas.

Vanhan keskustan lounaisosaa halkoo via Lata, jonka varrella sijaitsevat liikkeet tihenevät lähestyessä entistä paroninlinnaa, nykyistä kunnantaloa. Via Lataa ja porta di Maren muurinporttia yhdistää via Don Minzoni, jonka varrella on yksi tupakkakauppa, elintarvikeliike ja pub. Apteenkin risteyksestä via Lata jatkuu via Nicola Inguscin nimellä. Piazza S. Matteon leipomo muutti muurin

ulkopuolelle kesällä 2004. Kadun varrelle sijoittuneet myymälät ovat pieniä, lähinnä ympäröiviä kortteleita palvelevia kauppiaita: elintarvikemyymälä, pieni kodinkoneliike, kaasupullokauppa ja pyöräkorjaamo.

Siviilipiazzaa ja katedraalin aukiota piazza Pio XI:sta yhdistää via Duomo. Katedraalilta entiselle kaupunginportille johtaa via Garibaldi jonka varrella, vanhan keskustan ja laajennuskaupunginosien saranakohdassa, sijaitsee kaupungin pääpostitoimisto. Via Duomon perustuksien sortuminen vuonna 1991 johti tien sulkemiseen yli kymmeneksi vuodeksi, ja jakoi kaupungin käytännössä kahtia. Kävelykatu avattiin vuonna 2003, mutta sen liiketilat ovat edelleen tyhjillään. Kaupunkilaiset ovat unohtaneet entisen liikekadun. Katedraalin aukio toimii tuomiokapitulin ja pappisseminaarin parkkipaikkana.

Kadun sijoittumista uskonnollisen kulkueen reitille voidaan pitää sen merkittävyyden indikaattorina. Samalla tarjoutuu naapurustolle tilaisuus osoittaa taitavasti järjestetyllä kadun koristelulla oma arvonsa. Kulkueiden reitit ovat muokkautuneet kaupungin kasvaessa. De Pascalis (1999, 64) kuvaa teoksessaan pitkänperjantain Kristuksen ruumissaaton – *lu Cristu muertu* – reittiä viitisenkymmentä vuotta sitten, kun kulkueen reitti ei vielä ulottunut kaupunginmuurien ulkopuolelle.⁵⁶ Vertailukohteeksi olen asettanut saman kulkueen reitin vuodelta 2001.



61. Kristuksen ruumissaatto Pitkänperjantaina 2001 ja 1900-luvun alkupuoliskolla. Karttarekonstruktio KH.



62. Nardò, umpikujia ja sisäpihallisia kaupunkitaloja. Valokuva KH 2006.

YKSITYISTYMINEN

Sanana katu assosioituu kodin vastakohtaksi, niin kuin katutyttö on kotityön vastakohta. Katu on julkista, ei-kenenkään maata, likaista. Kadut ovat ennen kaikkea liikennetilaa. Rajoittamaton autoliikenne on tehnyt kaduilla kävelemisen jokseenkin epämukavaksi, kapeiden katujen rajallinen pysäköintitila kaupankäynnin kannattamattomaksi. Monet kivijalkapuodit ovat tyhjillään, toisen kerroksen asuntoihin johtavat jyrkät portaat. Maantasokerroksen asuntojen suoraan kadulle aukeavat lasitetut ovet yleistyvät sivukaduilla, kujilla tai kohdissa, jossa katu laajenee pieneksi aukioksi. Kaupunkirakenteen puskurivyöhykkeet pehmentävät julkisen ja yksityisen törämäämiskohtaa. Pääkaduista haarautuvat umpikujat kuin oksat. Sisäpihan ympärille järjestäytyneet talot ovat yleisiä. Pihaportin yläpuolelle rakennettu avoparveke, *mignano*, (ks. s. 98-99) tunnetaan koko maakunnassa, mutta Nardòn vanhassa keskustassa se on erityisen yleinen.

Lain ja säädösten edessä kadut ovat joko yksityisiä tai julkisia, mutta kurittomana talojen välisen tilan haltuunottava elämä viis välittää yksitotisesta vastakkainasettelusta. Kaupunkirakenteen hiussuonisto, katuja yhdistävät kapeammat kujat ja niiltä haarautuvat umpikujat, ovat yksityis-

tä, intiimiä tilaa. Rouvat ovat nostaneet kaisla- ja muovituolinsa kadulle siihen kohtaan, jossa kuja levenee tai tekee mutkan. He katsovat läpikulkijoita epäluuloisesti kuin tunkeilijoita, tai avuliaasti, kohteliaasti ja teititellen tiedustelevat ”ketä etsitte?” – kujalle ei tulla sattumalta. Luudilla ja ämpäreillä aseistautuneet puhtauden ja järjestyksen etuvartijat häätävät reviiriä loukanneen puhtaanapitolaitoksen kadunlakaisijan kujaltaan, *heidän* kujansa on puhdas, he pesevät laukukkaan, suoraan vanhan katukiveyksen päälle levitetyn ja loputtomiin paikatus asfaltin itse kloorilla, vedellä ja karkealla harjalla – vuoronperään, vaikka kahta työtä tekevä kahden lapsen äiti ei kyllä totisesti ymmärrä kantaa korteaan kekoon vihjailusta huolimatta.

Pihat ovat yksityisiä tai ventovieraiden, kaukaisten sukulaisen ja perinnönjaossa riitaantuneen lähisuvun kanssa konfliktisesti jaettuja. Kuten julkisen tilan ääripää piazza, myös pihat ja kujat ovat täynnä muistoja ja merkityksiä – yksityisiä mutta samankaltaisuudessaan jaettuja. Muistoihin pihoista kuuluvat lapsuuden leikit äidin hameenhelmoissa ja arkisen uusintamisen maailma. Sisäpiha on erityisen tärkeä pääkatujen varrella sijaitseville taloille yksityisen ja julkisen tilan välisenä suodattavana vyöhykkeenä. Lähes kaikki pihat olivat alun perin suljettavissa, harvoissa puinen portti on säilynyt, ja vain iäkkäimmät vanhukset saattavat vielä muistaa pidettiinkö porttia auki vai kiinni.

Ideaalitason vastakkainasettelussa käsitteet julkinen, ulkona ja mies nivoutuvat yhteen, ja niiden samalla lailla yhteenkuuluviksi vastapareiksi mielletään yksityinen, sisällä ja nainen. Asetelma ei aina toteudu käytännön tasolla, vaikka tilalla onkin taipumus sukupuolittua. Iäkkäimmät naiset mainitsevat helposti ”entistä” ja ”nykyistä” vertaillen, että he eivät ennen käyneet ikinä ulkona – *non uscivo mai*. Lausahdusta ei voi ottaa turhan kirjaimellisesti; sisälläololla voidaan viitata ulkotilaan, omaan pihaan tai kujaan, käsitöiden tekemiseen ovensuuhun nostetulla tuolilla istuskellen, vedenhakuun läheiseltä palopostilta... Sisälläoloksi voidaan laskea myös oleskelu siirtymävyöhykkeessä, parvekkeella tai pihan portin yläpuolisissa *migna-*

nossa. Ulko- ja sisätilan, yksityisen ja julkisen raja ei ole absoluuttinen, vaan manipuloitavissa.

Ylempien yhdyskuntaluokkien asumista jäseni paitsi vastakohtapari sisällä – ulkona, myös jako ylhäällä tai alhaalla sijaitseviin tiloihin. Teoksessa *House Life* Sally S. Booth (1999) mainitsee, että sisilialaisessa agrokaupungissa yläluokkaisen naisen elämämpiiri oli rajoitetumpi kuin työläisnaisella. Kun köyhät naiset laajensivat arkielämän ja uudistamisen näyttämöä sisäpihalle tai umpikujalle, sijaitsi varakkaampien perheiden asunnon keittiö usein yläkerassa, jolloin perheenemännän sosiaalinen vuorovaikutus naapuruston kanssa tapahtui parvekkeelta käsin.⁵⁷ Herraspalatseissa, joissa ruuanvalmistuksesta vastasi palvelusväki, saattoi keittiö taas olla pihan tasossa.

Joustava julkisen ja yksityisen raja siirtyi vuorakaude- najan mukaan. Miesten lähtiessä aamulla pelloille tai illalla piazzalle ja kerhoihin, jäi koko katu tai kuja naisten valtakunnaksi. Kodin tai luostarinmuurien suhde ympäröivään kaupunkiin toistuu kaupungin suhteessa ympäröivään maaseutuun. Nardossa vuoden 1743 maanjärjestyksen jälleenrakennustöissä nunnaluostaria ei voitu rakentaa kaupunginmuurien ulkopuolelle, koska tämä olisi voinut saattaa vaaraan luostarin asukit; ongelma ratkaistiin niin että jo kaupunginmuurin sisällä olemassaolevan munkkiluostarin asukeille rakennettiin uusi luostari muurin ulkopuolelle ja vanha luostari jäi nunnille.

Miehen ja naisen elämät ovat perinteisessä roolijaossa erillisiä ja samanaikaisesti toisiaan täydentäviä. Sisä- ja ulkotila, mies ja nainen kohtaavat kosiskelun, seurustelun, kihlautumisen ja avioitumisen tilallisissa rituaaleissa. Avio- liitto tarkoittaa yhä edelleen usein konkreettista tilallista siirtymää uuteen kotiin. Vanhempien naisten dramaattisena muistaman siirtymän merkitystä vähentää liikkuvuuden lisääntyminen ja naapuruston sosiaalisten siteiden löystyminen: kortteli, kadunpätkä ja kylä eivät enää osu yhteen maailman rajojen kanssa. Vanhoja häätapoja esittävä kotiseutuyhdistyksen historiikki kuvaa morsianta kotoaan kirkolle saattavan kulkueen, jonka lähtöä morsiamen ystävät rituaalisesti vastustelevat. Modernissa häävideossa ”isän ko-

distä” lähteminen ritualisoidaan yhä nauhan leikkaamisella – vaikka morsian olisi viettänyt viimeiset kymmenen vuotta yliopistokaupungissa pohjoisessa!

Jatkuvuuden kannalta välttämättömän poikkeustilan – kohtaamisen, intensiivisen kosiskelun, seurustelun, häiden ja kuherruskuukauden – jälkeen miehen ja naisen elämämpiirien kuuluisi ajautua erilleen. Artikkelissaan ”Essere uomo, essere donna” Lucetta Scaraffia (1988, teoksessa *La famiglia italiana dall’ottocento a oggi*) kirjoittaa: *Pariskunnalla ei ollut yhteistä julkista elämää, oli vain lyhyt kihlauksen ja häiden jakso, jonka päätyttyä kaksi maailmaa jakautuivat*.⁵⁸ Sukupuolilla on taipumus järjestäytyä tilassa *masculi con masculi, fimmene con fimmene*: seurustelevat ja vastanaineet parit istuvat yhdessä, mutta vakiintuneet avio- parit – ”aikuiset” – hakeutuvat lastenkutsuilla ja joulupöydässä oman sukupuolensa seuraan keskustelun aiheiden eriytyessä. Etenkin vanhemman sukupolven naisten luvalliset ulosmenot tarkoittavat yleensä kirkossa ja kampaajalla käyntiä. Pakollisia ulosmenoja kertyy työssäkäynnistä ja ostoksista. Samalla lailla miesten liiallista kotona oleskelua voidaan paheksua, menisi pois roikkumasta nurkissa, läh- tisi jo piazzalle ja *circolo*on...

Anna Maria Tapaninen (1989, 43) esittää Suur-Napoli- n alueella sijaitsevaa Pozzuolin kaupunkia, ja sen lähiötä ku- vaavassa artikkelissaan *Julkisuus ja yksityisyys Rione Toianossa* neljä erilaista käsitystä julkisen ja yksityisen välisestä suhteesta. Käsitykset ovat yhtä aikaa voimassa olevia, osit- tain lomittaisia, osittain ristiriitaisia ideaalityyppejä. Kun- nian ja häpeän ideologiassa naisten ja miesten sfäärien erillisuus asettaa naisten elämämpiirille selkeät rajat, joita käytännössä kuitenkin laajennetaan kulttuurikoodien mu- kaisilla strategioilla. Kaupunkiköyhälistön julkisuuskäsi- tystä leimaa paikallinen julkisuus ja rajoitettu yksityisyys. Porvarillinen *civiltà* korostaa kodin yksityisyyttä, ja nostaa julkisuuden kujalla huutelemista ylemmälle tasolle. Neljät- tä käsitystä julkisen ja yksityisen suhteesta Tapaninen kut- suu emansipaatioksi, ja toteaa että ainoastaan ”emansipaatiassa” on hahmotettavissa länsimainen näke-

mys julkisen ja yksityisen välisestä suhteesta.⁵⁹ Ideaalityypit sijoittuvat modernisaatiokertomukseen lineaarisena evoluutiona, joka kulkee kunnista *civiltàn* kautta emansipaatioon.

Thomas Belmonten (1973) Napoliin sijoittuvaa etnografiaa *The Broken Fountain* lukiessani pistää silmiini Napolin köyhälistökortteleiden elämää pursuava, kuhiseva arki – kolmekymmentä vuotta sitten, kuitenkin. Siihen verrattuna Nardòn vanha keskusta näyttää neutronipommin autioittamana aavekaupunkina, jossa kaikki ovat vain läpikulkumatkalla. Kesäiltoina *casa a corten* pihalta voi kuulua lapsen ääni, leikkikehä on nostettu etupatiolle ja asunnon ovensuuhun kiilattu televisio pauhaa piirrettyjä. Kyselen ystäviltäni syytä hiljaisuuteen. He kertovat leikkineensä kadulla kolmekymmentä vuotta sitten mutta eivät nyt laskisi omia lapsiaan ulos leikkimään; enemmän kuin *civiltàn* ihannoimasta yksityistymisestä he puhuvat autoista, sosiaalisen kontrollin murentumisesta, mielikuviin tai tosiasioihin perustuvasta pelosta. Lasten tila kaupungissa on marginaalinen.

Napolin rahvaaseen, *popolinoon*, verrattuna Nardòn asukkaiden jaettu yhteinen identiteetti vaikuttaa häilyvältä, yhteiskuntaluokasta riippumatta. Naapurusto muodostaa varsinkin *casalingoille* päivittäisen kanssakäymisen näyttämön, mutta varsinaisesta korttelin identiteetistä on vaikea puhua. Vanhan kaupungin jako kortteleihin (*pittaggi*) on ollut lähinnä hallinnallinen. Samanlaisia ylhäältäpäin annettuja ryhmän rajoja muodostavat seurakunnat ja uskonnolliset veljeskunnat (*confraternita*, *congrega*), joihin järjestäytymistä kannustettiin 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen. Vanhassa kaupungissa ei ollut varsinaisia köyhälistökortteleita ja yhteiskuntaluokat ovat eläneet lomittain. *Popolinon* julkisuus olisi hyvin paikallista, kujien ja pihojen julkisuutta. Kaupungin julkisin tila, piazza, on Nardòssa kuitenkin yhteiskuntaluokkien – vaikkakin vain miesten – kohtauspaikka; *signore* saapui piazzalle etsimään päivätyöläisiä, maalaiset varmistamaan seuraavan työpäivän. Voiko Nardòn yhteydessä edes puhua kaupunkiköyhälistöstä, kun jo itse rajanveto kaupunkilaisten ja maalaisten välillä –

omassa etnosentrisessä terminologiassani – on vaikeaa? Agorakaupungin paradoksi kutkuttelee mieleeni piirtyneitä käsitteiden rajoja: kaupunkiköyhälistö, jos sellaisesta ylipäänsä voi puhua, muodostuu maatyöläisistä!

Jo 1800-luvun jälkipuoliskolla aatelisten ja maatyöläisten väliin kiilanneen porvariston yhteiskuntaluokan hyveitä ylistävän Cosimo De Giorgin kirjeistä (ks.s.35) kuultavat *civiltàn* ihanteet: hyvä maku ja eleganssi, kotona eläminen (kadun sijaan), kodin kauniina ja puhtaana pitäminen, hygieniä. *Civiltà* erottaa rinnakkainkin asuvat varakkaammat yhteiskuntaluokat kaupunkiköyhälistöstä, ”edistyneemmän” väen takapajuisista. Yksityisyys kuuluu ideaalisesti kodin seinien sisäpuolelle ja julkisuus korttelien ulkopuolelle: piazzalle, teatterin lämpiöön, maakunnan pääkaupunkiin tai valtakunnalliseen televisioon. Vanhan kaupungin pienisoluisen kaupunkirakenteen sekaan nousseet aatelisten ja porvariston palatsit täyttävät *casa civile*n tuntomerkit; laajojen massojen sivilisoituminen on keskipakoisvoiman tavoin heittänyt asutuksen pitkin kaupunginmuuria ympäröineitä peltoja. *Civiltàn* vastakohta on eläminen kuten kujilla, *come nei pittaggi*, ja pesäeron tekeminen menneeseen, suttuiseen ja demonisoituun kujien rajattuun yksityisyyteen johtaa vanhan keskustan vapaaehtoiseen hylkäämiseen. Arkkitehtuurin kielelle käännettynä *civiltàn* haave tarkoittaa usein laajennuskaupunginosan *palazzetto* tai *villettaa*, mielellään vapaasti seisovaa ja rauta-aidan kadusta erottamaa. Menneisiin elämäntapoihin juuttuneet takapajuiset ihmiset jatkavat kujien elämää uusissakin kortteleissa. He eivät vaivaudu peittelemään kiinnostustaan naapurin tulemisiin ja menemisiin, ja siivoustakkiin puukeutuneena huutelevat parvekkeelta vastapäisen talon rouvalle kuinka halpoja alushousuja ovat torilta ostaneet.

Häveliäisyyden koodin noudattaminen ei riitä *civiltàn* saavuttamiseen, ja vaatimattomuus voi olla jopa ristiriidassa prestiisin, kauneutta, näyttävyyttä ja huoliteltua ulkonäköä edellyttävän ja korostavan edustavuuden sekä *bella figuran*, ulkopuolisille – siis katsojille – annetun hyvän vaikutelman kanssa. Tapaninen kirjoittaa ideaalityyppien ristiriidasta (1989, 41): *Kunnian ja häpeän moraalikoodin*

mukainen moraalis-fyysinen integriteetti on saavutettavissa häveliäisyydellä ja kuvitteellisella näkymättömyydellä. Urbanin eetoksen ja keskiluokkaisten ihanteiden mukainen integriteetti edellyttää moitteetonta julkisivua, jonka säilyttämiseksi sosiaalinen marginaalisuus ja elämän välttämättömyydet kuten köyhyys, likaisuus ja koulutuksen puute on peitettävä julkisuudessa. [...] Koska nimenomaan yksityisyyden säilyttäminen on Toianossa civiltàn mukaisen paremmuuden merkki, koti ja yksityinen sfääri ovat yhdentyneet ja elämänpiirin epämuodolliset laajentamismahdollisuudet ovat vähentyneet.

Yksityistyminen liitetään käsitteenä modernisoitumiseen ja ”sivilisoitumiseen”. Monet arkipäivän askareet, jotka tehtiin ennen tilanpuutteen vuoksi ”keskellä katu” tehdään nyt kotona. Asuntojen neliömäärän kasvu on huomattava, ja siihen verrattuna on hämmästyttävää kuinka vähän neliöitä ”modernissa” asunnossa oikeastaan on omistettu aiemmin ulkona, kujilla ja pihoilla tapahtuneelle uusintamiselle ja kuinka suuren osan asunnosta haukkaa edustaminen. Itse keittiö on usein varsinaisesta ruokailutilasta erotettu kapea käytävä, jonka oven takana piilottelevat harjat ja ämpärit. Pesukone on häädetty parvekkeelle eikä sen paikkaa ole koskaan edes ajateltu vaikka pinta-alaltaan kahatasata neliötä hipovassa asunnossa on *studio*, *salotto* ja *pranzo*. Sosiaalisen rakentamisen tyyppiasuntojen pohjissa toiminnallisuutta on mietitty enemmän, kun sitävästoin yksityiset ovat usein unohtaneet sen toteuttaessaan unelmaansa. Käytännössä julkisen ja yksityisen välinen raja on siirtynyt; asunnon ulkopuolinen tila oli usein yksityiseksi miellettyä, oman suvun ja yhteisön kanssa jaettua kujaa tai pihaa. Yksityisyydestä käytetään nykyään yleisesti englantinkielistä sanaa *privacy*⁶⁰. Tosin sekin, puolestaan, johtaa juurensa latinasta; vieraskielinen termi alleviivaa käsitteen moderniuutta ja edistyksellisyyttä. Italiankielisen sanan *intimità* merkitykset ovat tilallisia, ihoa lähellä olevia ja seksuaalisia. Tuontitavaralta vaikuttava uudenvuodenlainen yksityisyys voikin viitata yksilön yksityisyyteen tai ydinperheen ja ympäröivän yhteisön, naapurien ja sukulaisten välille vedet-

tyyn rajaan, erotuksena perinteisen sosiaalisen ja tilallisen järjestyksen mustasukkaisesti varjelemasta perheen, suvun ja yhteisön yksityisyydestä.⁶¹ Yksityisen rajat eivät ole itses-
tään selviä vaan ihmiset joutuvat puolustamaan niitä tois-
tuvasti ja mitä yllättävimmissä yhteyksissä toteamalla
karkeasti *fatte li cazzi tua*. Varakkailla perheillä on ollut suu-
rempi mahdollisuus yksityisyyteen sekä ulospäin antaman-
sa kuvan säätelyyn, säällisyyteen (*decenza*) ja
”koristeellisuuteen” (*decoro*). Näkyminen ja näyttäytyminen
on välttämätöntä mutta vaarallista: julkinen esiinty-
minen tarjoaa tilaisuuden kunnialle, mutta myös häpeän
vaaran. Civiltàn ihanne korostaa – kuvaannollisesti ja konk-
reettisesti – likapyykkien pesemistä kotona. Bassoissa pyy-
kit kuivavat kadulla kaikkien nähtävissä; puhtaassa pyykissä
ei tietenkään ole mitään hävettävää⁶² ja sen tuoksu ottaa
haltuun likaisesta kadusta kesytetyn tilan. Vastapäisen *pa-
lazzon* arvokkaasti käyttäytyvä iäkäs rouva, tunnetusti hy-
vää syntyperää, on astetta korkeammalla sivistyneisyydessä:
hän ripustaa moitteettomat hohtavanvalkeat nimettömän-
sä kattoterassin intimiteettiin, pois kadulla kulkijoiden sil-
mistä. Nardossa pyykkinarut eivät risteile kujien yllä, ja
appiukkonni antoi napolilaiselle rouvalleen kurinpalautusta
mustalaiselämäksi määrittelemistään parvekkeelle ripuste-
tuista pyykeistä.

Todellinen segregatio on menneisyydessä ollut varak-
kaiden yksinoikeus, joka on viiveellä levinnyt keskiluok-
kaan. Liike segregatiosta emansipaatioon ja pakotetusta,
konfliktisesta palkkatyöstä segregatioon on yhtäaikaista.
Casalingojen määrä on – emansipaation eetoksen mukaan
paradoksaalisesti, mutta kaksisuuntaisen liikkeen valossa
ymmärrettävästi – pysynyt lähes samana välillä 1951-
2001.⁶³ Keski-ikäinen keskiluokka on pitänyt ihanteena ti-
lannetta, jossa mies työllään pystyy elättämään perheensä
jotta hänen vaimonsa voisi olla signora. Unelma alkoi tulla
mahdolliseksi lähes samanaikaisesti kun television sarjafil-
mien ja pakastevihannesmainosten uranaiset jo julistivat
ihanteen murentumista, ylemmistä yhteiskuntaluokista
alaspäin, pohjoisesta etelään. Kaikkea työntekoa ei hyvällä
tahdollakaan voi kuvailla urana tai itsensä toteuttamisena.

Palkkatyö kodin ulkopuolella on usein vain banaali taloudellinen välttämättömyys, ja vaatimus oikeuteen palkkatyöstä näyttäytyy keskeisenä lähinnä luokalleen sopivista ammateista aiemmin ulossuljettujen ylempien yhteiskuntaluokkien naisten emansipaatiotaistelussa. Talonpoikaista työläisnaisilla on aina ollut mahdollisuus, suorastaan pakko tehdä työtä kodin ulkopuolella. Palkkatyö voitiin nähdä tavoittelemisen arvoisena parannuksena sekä naisen että hänen perheensä asemaan, mutta yhtäläillä kirouksena. Monien naisten on sekä nyt että menneisyydessä ollut pakko käydä ulkona, ja omaksua simuloidun

segregaation strategioita, joilla siveellisyttä suojellaan vaarallisessa tilassa: häveliäisyydellä käytöksessä ja pukeutumisessa, kainolla alas painetulla katseella, kuvitteellisella näkymättömyydellä, ”esiliinalla” (*candela*)⁶⁴, yksityistä tilaa jatkavalla autolla. Tilastot ja historiankirjoitus tukevat keskusteluissa esille tullutta väitettä, jonka mukaan naisten maatyö on ”ikimuistoista ajoista” ollut yleistä, samoin tehdastyö ensin tupakkatehtaissa ja myöhemmin tekstiiliteollisuudessa. Sukupuolet pysyivät kuitenkin erillään: työnjako oli selvää, työtä tehtiin naisporukassa ja nais-työnjohtajan (*meschia*, maestra) valvonnassa.

4. KUNNIA JA HÄPEÄ

Kunnia meni, mutta maine kasvoi

-entinen tyttö-

Pohdin ääneen kunnian käsitteen käyttökelpoisuutta Nardøn kaupungissa, elämässä, kaupunkielämässä. Lähin informanttini, aviomieheni, tuijottaa minua kuin ulkoavaruudesta saapuvaa, aivan kuin olisin katsonut raskaan lounaan päälle menneisyyden Sisiliaan sijoittuvaa filmiä, nukahtanut ja nähnyt levottomia unia: *Kunniaa ei enää ole, voit pyyhkiä sen pois, ihmiset eivät enää usko siihen vaan käyttävät sitä ainoastaan tekosyynä*. En ole valmis nielemään väitettä pureskelematta.

KUNNIA JA HÄPEÄN KÄSITEPARI
VÄLIMEREN ANTROPOLOGIASSA

Käsitepari kunnia ja häpeä on nostettu Välimeren antropologisen tutkimuksen peruskäsitteeksi 1960-luvulla (John G. Peristiany 1964; 1966 ja Julian Pitt-Rivers 1963; 1977). Kunnian ja häpeän käsitteiden yleisyyttä ja johdonmukaisuutta Välimeren kulttuurien sisällä on kritikoitu 1980-luvulla (Pina Cabral 1989, Michael Herzfield 1984). Samoin kattokäsitettä ”Välimeri” on arvosteltu kritiikittömästi tai keinotekoisesti yhtenäisenä nähtynä, Pohjois-Euroopan ja angloamerikkalaisen maailman vastakohtaksi rakennettuna ”toisena”. Italian sisäisessä keskustelussa Välimeri on joko myönteisesti värittänyt eteläitalialaisen älymystön identiteetin rakennuspalikka, tai pohjoisitalialaisen politiikan leimasin, jota käytetään järjestyneen, toimivan ja moraalisesti positiivisesti latautuneen Euroopan vastakohtana. Kritiikistä huolimatta tutkijat ovat jokseenkin yksimielisiä siitä, että kunnian ja häpeän moraalien selvin erityispiirre Välimerta ympäröivissä kulttuureissa, Etelä-Euroopassa ja arabialais-islamilaississa maissa on sen liittyminen kiinteäs-

KUNNIA	KUNNIA = HÄVELIÄISYYS		HÄPEÄ	HÄPEÄ = KUNNIATTOMUUS HÄPEÄMÄTTÖMYYS
Eettisesti neutraali	Eettisesti arvostettu		Eettisesti neutraali	Eettisesti negatiivinen
Maskuliinisuus = Yiemmyyden tavoittelu Kyky/ halu puolustaa mainetta Nöyryyksen kieltäminen	Miehekkyyys Auktoriteetti perheessä	Rehellisyys Uskollisuus Maineesta huolehtiminen	Seksuaalinen puhtaus Ujous Pidättyvyys Arkuus	Nöyryyksen hyväksyntä Kyvyttömyys puolustaa mainetta
Peräisin luonnollisista ominaisuuksista	Peräisin kasvatuksesta	Peräisin luonnollisista ominaisuuksista	Peräisin luonnollisten ominaisuuksien puutteesta	
Miehille sopiva käytös		Naisille sopiva käytös		
		Molemmille sopiva käytös		Molemmille sopimaton käytös

63. Kunnian ja häpeän koodisto Pitt-Riversin mukaan (1977, 22)

ti fyysiseen persoonaan, seksuaalisuuteen ja etenkin naisten siveellisyysyteen tai häveliäisyyteen (Tapaninen 1996, 59). Kunnia tai kunniamurha ei myöskään ole vain yksilön ominaisuus, vaan se tarttuu ja periytyy laajeten kattamaan koko perheen tai suvun. Jos äitiä epäillään moraalityyppä, ovat tyttäretkin auttamatta samasta taikina.

Mieheni kiistää – emansipaation eetoksen mukaan – kunnian ja häpeän käsiteparin ajankohtaisuuden ja validiteetin, rajaa sen marginaalisissa sosiaaliryhmissä säilyneeksi eläväksi fossiiliksi, jolla voidaan puolustella, niin, kunniamurhaa? Sanaa *kunnia* ei juuri mainita keskusteluissa, mutta aiheumat jotka voidaan palauttaa kunniaan ja häveliäisyyteen, prestiisiin sekä yksilön ja perheen arvoon yhteisön silmissä, nousevat keskustelussa esille toistuvasti: taipumus sukupuolten tilalliseen segregaatioon, sukupuolijaon kanssa osittain päällekkäinen julkisen ja yksityisen vastakkainasettelu, sosiaaliset julkisivut ja edustavuus, sekä yhteenkuuluvuutta konfliktisissa tilanteissa ja rajallisissa resursseissa ylläpitävä vastavuoroisuus ja vastavuoroisuuden velvoitteet. Vanhan kaupungin tilallinen organisaatio on johdettavissa kunnian ja häpeän eetokseen, naisten suojaamiseen ja valvomiseen kodin sfäärissä.

Kunnia on ideaalitasolla näyttämölle astuva näytelmän hahmo, yhtäläillä tutkijoiden kuin identiteettiään, persoonallisuuttaan ja henkilöahmoaan sosiaalisen vuorovaiku-

tuksen prosesseissa aktiivisesti rakentavien toimijoiden kirjoittama. Paul Sant Cassian (1991) sanoja vapaasti kääntäen: toimijat pyrkivät määrittelemään itsensä ympäröivän yhteisön keskenään jakaman ja yhteisesti tunnustaman esteetiikan mukaisesti; heidän käsikirjoituksensa ja roolinsa ovat henkilökohtaisten – oikeutettujen – intressien ohjailmia.⁶⁵

Osa perheen kollektiivisesta kunniaa muodostuu arvovallasta, prestiisistä. Kunnia ja prestiisi voidaan luokitella yksilön ja perheen symboliseksi pääomaksi, mutta rajanveto symbolisen ja aineellisen pääoman välillä ei ole itsestään selvää. Oikeiden esineiden esittely oikeassa tilanteessa antaa perheen luomalle vaikutelmalle sysäyksen joka ylittää esineiden pelkän rahaksi muutettavan arvon. Ehkä jo vanhentunut, mutta kuvaava esimerkki symbolisesti latautuneesta materiasta on morsiamen osana myötäjäisistä (*dote*) saamien liinavaatteiden (*corredo*) näytteille asettaminen ennen häitä⁶⁶. Itse kirjailitt liinavaatteet kertoivat morsiamen taitavuudesta, työteliäisyydestä ja siitä että hän on käyttänyt aikansa moraalisesti oikein, kotona kirjomiseen kadulla kuljeskelun sijaan. Ostettuinkin kunnolliset kapiot osoittivat perheen onnistumisen yhteisessä projektissa, tyttären (tai sisaren) naittamisessa kunniallisesti ja tyylikkäästi *niin kuin pitää*. Vaikka liinavaatteita ei enää laitettaisikaan näytteille, saattaisi niiden täydellinen puuttuminen asettaa morsiamen ja hänen perheensä altavastaajan asemaan suhteessa appivanhempiinsa. Materian ja idean raja häilyy myös tilanteessa jossa kunniaa, sivistyksestä⁶⁷ ja prestiisistä muodostuva hyvä maine voi olla suoraan muutettavissa aineelliseksi pääomaksi. Työn ja toimemaksiantojen saaminen riippuu usein suurelta osalta – tai ainoastaan – henkilökohtaisista suhteista. Pierre Bourdieu kuvaa tilannetta osuvasti (1990, 119): *Economic and symbolic capital are so inextricably intertwined [...] in a good-faith economy in which good reputation constitutes the best, if not the only, economic guarantee.*

Teoksessa *The Fate of Shechem, or the Politics of Sex* (1977, 22) Julian Pitt-Rivers jakaa kunnian ja häpeän käsiteparin

neljään kenttään: eettisesti neutraaliin, eettisesti arvostettuun, neutraaliin ja negatiiviseen. Negatiivinen kenttä, häpeä, kunniattomuus ja häpeämättömyys, koostuu molemmille sukupuolille sopimattomasta käytöksestä, joka puolestaan on peräisin luonnollisten ominaisuuksien puuttumisesta. ”Kuun valoisalle puolelle”, joko miehille, naisille tai molemmille sopivan käytöksen kenttään jäävät eettisesti neutraali kunnia, eettisesti arvostettu kunnia ja häveliäisyys sekä eettisesti neutraali häpeä. Miehille heidän luonnollisista ominaisuuksistaan peräisin oleva kunnia, kyky ja halu puolustaa mainetta, nöyryytyksen kieltäminen ja maskuliinisuus, määritellään eettisesti neutraaliksi. Miehelle on sallittu suurempi seksuaalinen vapaus ja viriliteetin osoittaminen, koska ne tunnustetaan osaksi hänen aktiivista ja aggressiivista luonnollista rooliaan. Miehekkyyden ja auktoriteetti perheessä ovat yhtä lailla peräisin luonnollisista ominaisuuksista, mutta ne ovat eettisesti arvostettuja. Sukupuolten työnjaossa miehille lankeaa osaksi kunnian aktiivinen puolustaminen, naisille passiivinen vaaliminen. Naisten luonnollisista ominaisuuksista peräisin oleva eettisesti neutraali häpeä koostuu ujoudesta, pidättyvyydestä ja arkuudesta, eettisesti arvostettu häveliäisyys kattaa seksuaalisen puhtauden, kainouden ja siveyden. Muita arvostettavia naisellisia ominaisuuksia ovat toisten huomioonottaminen ennen omaa etua sekä uhrautuvaisuus. Molemmille sukupuolille sopiva käyttäytyminen, rehellisyys, uskollisuus ja maineesta huolehtiminen, on peräisin kasvatuksesta.

Pitt-Rivers ei mainitse vieraanvaraisuutta kaaviossaan, mutta hyvitykseksi omistaa sille kokonaisen luvun. Sukupuolilla on erilaiset vieraanvaraisuuden strategiat; miehet kilpailevat teatraalisesti baarissa siitä kuka ehtii ensimmäisenä kassalle maksamaan koko seurueen laskun, naisen vuorosanoihin kuuluu vierailijoiden kestitseminen kotona (Emäntä hyppää ylös tuoliltaan: *hei, tervetuloa, istukaa alas, haluatteko jotakin, keitänkö kahvit... eikö? Likööri? Aperitiivi? Tuoremehu? Olut?* Ystävät istuvat keittiöön, etäisemmät arvovieraat saatellaan salottoon, hyvä käytös edellyttää vastustelemista: *eei, emme me mitään, lasi vettä, kiitos.*

Emäntä kiikuttaa pöytään parhaimmat lasit hopeatarjottimella. Viimeinen pikkuleipä, *crianza*, jää koskemattomana lautaselle.). Näytelmän vuorosanoja kirjoitetaan uudestaan päivittäin. Todellisuudessa nainenkin voi tarjota baarissa, jolloin se joko aiheuttaa hämmennystä tai emansipaation eetokseen sitoutuneiden kesken kohtaa vain hyvän käytöksen mukaista rituaalista vastustelua.

Kasvatuksesta peräisin oleva kunnia ja häveliäisyys lähenevät *civiltà*n eetosta – koska *civiltà* on kasvatusta, perheeltä siirtyvää moraalista pääomaa – ja ovat osittain yhteneväisiä kirkon oppien kanssa. Mainesta huolehtiminen tarkoittaa paitsi sen aktiivista puolustamista myös julkisivun säilyttämistä: *kunnia on sitä että likapyykit pestään kotona, vaikka aviomies tekisi sarvet* (pettäisi) *ja kaikki sen tietäisivät niin on niin kuin ei itse tietäisi*. Hämmäntäviä ja noloja tilanteita voi ennaltaehkäistä näkökenttäänsä valikoimalla; vanhemmat voivat olla muka tietämättä nuorten seurustelusta koska eivät ehkä itsekään ole varmoja siitä kuinka ”emansipoituneesti” tai ”perinteisesti” heidän pitäisi asiaan suhtautua. He pelaavat lisääikää odottamalla seuraavaa siirtoa ja tilanteen muuttumista julkiseksi.

Rehellisyys paistattelee päivää kunniakaavion keskikentällä, eettisesti arvostettuna, kasvatuksesta peräisin olevana ja molemmille sukupuolille sopivana käytöksenä. Siitä huolimatta koodistoa leimaa hämmäntävä ja ”hyvän maineen eetoksen” kanssa ainakin näennäiseen konfliktiin ajautuva ristiriita rehellisyyden ja oveluuden välillä: ihmiset eivät jakaudukaan rehellisiin ja epärehellisiin (*onesto – disonesto*), vaan oveliin ja hölmöihin (*furbo – fesso*). Schneider & Schneiderin teoksessa *Culture and Political Economy in Western Sicily* (1976) kuvailemat Länsi-Sisilian kollektiivisen arvomaailman kunnia, oveluus ja ystävyys (*onore, furberia, amicizia*) voivat antaa avaimia tämän tulkitsemiseen. Missä määrin Salentoa ja Länsi-Sisiliää voidaan verrata? Nardò on leimallisesti latifondokaupunki, monella tavalla omien asukkaidensakin mielestä muista Salenton kaupungeista eroava. Niin päivätyöläisten, vuokratilajelijöiden kuin modernin *precariat*onkin konfliktisessa taloudessa resurssit ovat

rajallisia mutta suhteiden ylläpitäminen välttämätöntä. Ystävyyttä, liittolaisuutta ja solidaarisuutta vahvistetaan vastavuoroisuudella; ystävälle annetusta sanasta tai vastavuoroisuuden velvoitteista lipeäminen johtaa välikirkoon, ystävien ja sukulaisten luisumiseen ydinperhettä epämääräisenä joukkona ympäröivään vihollisten leiriin. Thomas Belmonten kuvaama Napolin *popolino* pitää kyyneisesti rehellisyyttä ylellisyytenä johon vain herroilla (*signori*) on varaa. Belmonten Napolissa käydään kaikkien sotaa kaikkia vastaan. Nardòn sosiaalista maisemaa ei voi kritiikitt rinnastaa Napolin luokkajaossa homogeeniseen köyhälistökortteliin, jossa kokonainen yhteiskuntaluokka sukupolvesta sukupolveen on pudonnut maallisen ja taivaallisen armon saavuttamattomiin. Agrokaupungissa ihmiset viljelevät huolella horisontaalisia liittolais- sekä vertikaalisia klienttisuhteitaan ollen ainakin näennäisesti solidaarisia samanarvoistensa kesken, kunnioittavia ylempiään ja armeliaita alempiaan kohtaan. Rauhan säilyttämistä – *fare buon viso in cattivo gioco* – pidetään kaukokatseisempana kuin avointa konfliktia. Nardòssakin oveluutta arvostetaan; ystävien välillä käytettynä veriseltä solvaukselta kuulostava *figlio di puttana* (huoranpenikka) saa myönteisen vivahteen, kun sitä käytetään ilmaisuna oveluudesta. Sankaritarinoissa ovela talonpoika huijasi tupakatehtaan sisäänostajaa, jonka tehtävänä puolestaan oli arvioida perheen yhteistyön aineellistuma, uurastuksella ja rakkaudella kasvatetut, korjatut ja kuivatut tupakanlehdet, alimpaan laatu- ja hintaluokkaan.

Aatelistenkaan vaakunakilpi ei ole tahraantumaton, mutta rikkaan on mahdollista valita kunnian, *civiltà*n ja jopa emansipaation välillä. Avoliitossa eläminen ja lapsien syntyminen avioliiton ulkopuolella ei ole mitenkään tavatonta 2000-luvun Italiassa, joskin se on vielä aika harvinaista etelän pikkukaupungissa. Kuin sattumalta tuttavapiirimme perheelliset avoparit ovat sosioekonomisesti selvästi ylemmää luokkaa, vakiintuneen vauraista tai aatelisista perheistä. Varakkaan perheen nuorella kruununperillisellä voi olla vanha autonrämä, hän voi esittää ”vaihtoehtoja” kun kaik-

ki tietävät, että kyseessä on todellakin vaihtoehto eikä pakon sanelema valinta. Yläluokalle on sallittu toisenlainen moraali, tai ehkä häpeä ei kuitenkaan ole niin häpeällistä? Köyhällä ei ole muuta menetettävää kuin kunniansa, ja avoliitto tarkoittaa ulkopuolisen arvioijan silmissä sitä ettei näyttäviin häihin ole ollut varaa.

Kunnian seksuaalinen sävy hälvenee, perinteinen perheen naisten häveliäisyyden korostaminen väistyy, mutta samanaikaisesti muusta prestiisistä tulee pakkomielle: auton merkki ja vuosimalli lokeroivat kuljettajansa, uusinta mallia oleva matkapuhelin on näkyvä ja näyteltävä statussymboli, kaupunki on täynnä liikkeitä, jotka myyvät kalliita merkkivaatteita jo pienille lapsille. Yhtäkkiä kaikki Italian tyttäret haluavat televisioon, tanssimaan narutangoissa tietovisailun välikevennykseen, ja äidit varovaisesti myötäilevät, että ehkä maine sittenkin on tärkeämpää kuin kunnia... (mutta isät ovat edelleen mustasukkaisia tyttäristään. Leikillisesti, ylpeästi.)

Moraalin oletetaan muuttuneen, ja muutosta ilmaistaan tilallisesti: *tanto... le cose erano troppo strette, adesso troppo larghe*.⁶⁸ Naapurusto, *ghetonia*,⁶⁹ kuja, kadunpätkä tai sisäpiha on sekä tilallinen että sosiaalinen rakenne, joka alueen kaupunkirakennetta kuvaavassa diskurssissa esitetään nimenomaan naisia suojelleena mutta myös valvoneena instrumenttina; sopimaton tai epäilyttävä käytös sanktioidaan juoruilulla. Tiiviissä yhteisössä, jossa kaikki tuntevat toisensa, on kunniallisuuden osoittaminen sukupolvien mittainen työ. Suljettu yhteisö on tilallisesti rajattu, katseen valvottavissa. Hiussuonimainen kaupunkirakenne, pääkaduista haarautuvat sivukadut, umpikujat ja sisäpihan ympärille ryhmittyneet asumukset palvelivat tätä tarkoitusta. ”Löy-

hemmässä” sosiaalisessa todellisuudessa kokonaiset osat elämästä jäävät naapuruston kontrollin ulkopuolelle; työpaikka saattaa olla toisessa kaupungissa, ostoksilla käydään matkan varrella marketissa. Päivittäisessä elämässä joutuu kohtaamaan tuntemattomia, ja lyhyissä kohtaamisissa vaikutelma muuttuu tärkeämmäksi kuin substanssi: vaikutelman luomisessa on varmintä tukeutua yleisesti tunnustettuihin aseman merkkeihin, kalliisiin vaatteisiin tai autoon.

Naapuruston ja yhteisön mielipiteellä on voinut olla ratkaiseva merkitys epävarmassa tilanteessa: Barin maakunnassa 1800-luvulla tapahtuneita kunnariakoksia analysoivassa artikkelissa *Onore perduto, onore vendicato* (Mc Corry, 1986) kerrotaan tytöstä jota kihlattu ei enää halunnutkaan puolisoikseen ja tekosyyin keksiäkseen uskoutui sanaa eteenpäin levittävälle ystävilleen kertoen jättäneensä tytön koska tämä ei ollut enää neitsyt. Tytön tavoiltaan nuhteettomana tuntenut yhteisö ei kuitenkaan uskonut kihlatun kertomusta. Vaikka seksi säilyttää viehätöksensä juoruilussa, ei se ole ainoa tarttumakohta. Eritystä kiinnostusta herättävät raha-asiat: rikkaan saituus ja köyhän eläminen yli varojensa, toisin sanoen annetun vaikutelman ja todellisuuden epäjatkuvuuskohdat.

Käsitystä oikeasta ja väärästä, sopivasta ja sopimattomasta käyttäytymisestä rakennetaan ja päivitetään naapuruston puheissa päivittäin. Televisio osallistuu keskusteluun aamusta iltaan, todelliset ja fiktiiviset henkilöt vierailevat tasa-arvoisina kahvipöytäkeskusteluissa. Iltapäivällä lounasaikaan ja sen jälkeen useat kanavat lähettävät suosittuja ohjelmia joissa pohditaan ihmissuhteiden konfliktitilanteita: tyttö on rakastunut siskonsa entiseen poikaystävänsä, vaimo haluaa lähteä ystävättärensä kanssa matkalle vaikka aviomies vastustaa... naapurusto oli entisaikojen *reality show*, ja reality nykyajan naapurusto?



64. Naapuruston kontrolli. Valokuva Luca Bolognese.

VASTAVUOROISUUS

[...] sosiaalisten suhteiden verkko jota [Amelia] ylläpitää sukulaisten, naapureiden ja hengellisten sukulaisten kanssa, joka perustuu solidaarisuudelle, usein ristiriitaiselle ja jopa konfliktiselle, mutta taloudellisen vastavuoroisuuden periaatteelle rakentuvalle ja tukeutuvalle: ei ole lahjaa, avunpyyntöä, palvelusta, kutsua, jota Amelia ei konseptualisoisi ja esittäisi tässä muodossa, vaihtona, ja siten vastavuoroisena velvollisuutena. Ja niin toistuvasti että se pinnallisesti tuomittuna vaikuttaisi hyötyyn pyrkivän pakkomielteen sanelemalta [...] Talonpoikaisyhteisöissä vaihdon ja vastavuoroisuuden systeemi takasi ja uusinsi vakauden ja sosiaalisen yhteenkuuluvuuden potentiaalisesti konfliktisessa kontekstissa jossa vihamielisyys, sanaharkat ja kauna saattoivat syntyä sukulaisten, perheiden, naapureiden ja hengellisten sukulaisten välillä, mitä moninaisimmista ja näennäisesti banaaleista syistä: vaihdon ja vastavuoroisuuden normien ehdoton kunnioittaminen ylläpiti tätä 'lojaaliutta konfliktissa', mikä taas oli yhteenkuuluvuuden, yksimielisyyden ja järjestyksen ylläpidon perusta. Amelia säilyttää tämän 'jäänteen' sosiaalisen ideologian ja käytännön kontekstissa jossa tavarain valta on absoluuttinen [...] Ja kuitenkin vastavuoroisuuden systeemi, vaikkakin muuttuneena, jatkaa tarkoituksen palvelemista, pienten sosiaalisten taskujen raivaamista anonyymin ja rapistuneen eteläitalialaisen kaupungin 'kansankorttelissa' eletyn vanhuuden lohduttomassa yksinäisyydessä: radikaali riski 'jäädyä yksin kuin koirat', jota Amelia pelkää kuin kaikkein pahinta onnettomuutta, on jatkuvasti – ehkä illusoorisesti – hälvennetty sosiaalisten suhteiden kutomisen työllä, vaihdon ja lahjan lankojen kautta.⁷⁰

-Annamaria Rivera: *Vita di Amelia. Un'autobiografia tra orality e scrittura* -

Vastavuoroisuuden ideologia nousee punaisena lankana toistuvasti esiin keskusteluissa, haastatteluissa ja kanssakäymisessäni kaupungin asukkaiden kanssa, mutta oma pinnallinen ensivaikutelmani siitä oli Riveran kuvaaman kaltainen: jokaisen palveluksen nopeana vaihtamisena ilmenevä vastavuoroisuus vaikutti mekaaniselta, pakkomielteenomaiselta ja jopa laskelmoidulta. Vastavuoroisuuden ideologiasta kiinni pitävällä on hengästyttävä kiire maksaa palveluksesta samalla mitalla tai korkojen kanssa, *togliersi l'obbligo*: häävieraat valitsevat sopivan arvoisen lahjan punniten harkiten, kuinka paljon hääpari todennäköisesti maksaa aterialta vierasta kohden, kuinka arvokkaan lahjan mahdollisesti itse on saanut samalta henkilöltä, minkä hintaisia lahjoja on muille suvun tai tuttavapiirin

jäsenille aiemmin antanut... On kunnia tulla kutsutuksi avioliiton todistajaksi tai kasteen kummiksi mutta samanaikaisesti kunnia tuo mukanaan sen ikävän velvollisuuden että pitää hankkia kalliimpi lahja. Velvollisuuden rikkominen tai vastavuoroisessa palveluksessa epäonnistuminen on usein välien rikkoutumisen ja konfliktin aiheena: *miehen sisko ei tuonut lohdutusateriaa* (lu cuensulu) *kun isäni kuoli, nyt kun hänen anoppinsa on kuollut en vie hänelle mitään*. Velvollisuudesta lipeämisestä rahallisten vaikeuksien vuoksi seuraa häpeä (*lu scuermu*), epäkunnioittavasta välinpitämättömyydestä vastaamatta jääminen johtaa riitaantumiseen. Vastavuoroisuus on välineellistä, niin kuin talonpojalle ovat välineellisiä kuokka ja aura. Rivera väittää vastavuoroisuuden köyhtyneen urbaanissa ympäristössä, jossa suhteet naapureihin ovat tyypillisesti vihamielisiä ja konfliktuaalisia, mahdollisesti jopa epäluulon ja pelon sävyttämiä niin kuin Tapanisen kuvauksessa Pozzuolin kansankorttelista Rione Toianosta. Vastapäisen talon rouvalta voi lainata sokeria, mutta jotkut kadut ovat leveämpiä kuin toiset. Rahatalous merkitsee toisaalta solidaarisuuden ja yhteistyön verkostojen haurastumista, toisaalta ilolla vastaanotettavaa emansipaatiota. Raha on tie autonomiaan, rahalla ostettavat palvelut vapauttavat vastavuoroisuudesta ja raskaasta kiitollisuudentunteesta.

Lahjat eivät ole vain ystävien välillä vaihdettuja palveluksia, kaikella on hintansa: ennen on ollut tapana ja monet vievät vieläkin – pyytämättä, varmuuden vuoksi – lahjoja lääkärille, opettajattarelle ja koulun vahtimestarille osoittaen kiitollisuutensa palveluista joiden tulisi olla kansalaisoikeus. Kasvottoman julkisen kansalaisyhteiskunnan ja henkilökohdaksiin suhteisiin perustuvan feodalismien, lahjan ja lahjuksen välinen raja on häilyvä. Tupakkatehtaan työhönotosta vastasi tehtaanpatruunan uskottu nainen, työnjohtaja *maestra*, perheen taloudelle tärkeän työpaikan sai lahjomalla, voitelemalla. Työpaikoilla on ostettu ääniä, ja vieläkin, Nardòssa vuonna 2004, työntekijöiden huonosta kohtelusta tuomioistuimen eteen sattumalta joutuneen yrityksen tapausta ja taustoja tutkittaessa ilmeni että työntekijät olivat korvaukseksi työpaikastaan joutuneet tekemään lauantaisin palkattomia tunteja työnantajan *masserialla*.

SOSIAALISET JULKISIVUT

Päivittäisen elämän sosiaalista vuorovaikutusta tarkastellakseni en voi välttää mielikuvaa siitä, että seuraisin koristeellista näytelmää, joka muodostuu ylläpidetyistä sosiaalisista julkisivuista ja naamareista, julkisen ja yksityisen – näyttämön ja kulissien takaisen maailman – vastakkainasettelusta, lavastetusta edustavuudesta.

Kaupunki sosiaalisten tilanteiden ”näyttämönä” on useasti esitetty goffmanilainen tulkinta, jota voisi kritioida toteamalla, että kyseessä ei ole näytelmä vaan elämä. Näyttämö on kuitenkin mielestäni osuva metafora, ja päivittäisessä elämässään näytelmään osallistuville teatteri on totista totta. Italialaiset (pohjoisesta etelään, Nardò ei tee poikkeusta) ovat hyvin tietoisia antamastaan vaikutelmasta, jota arvioidaan ilmaisuilla *bella/brutta figura*, *magra figura*, *figuraccia*, *figura di merda*,⁷¹ ja kiinnittävät paljon huomiota esimerkiksi tilanteeseen sopivaan pukeutumiseen. Ulkopuolisena minun tekisi usein mieli nostaa syyttävä sormeni pystyyn: ”teennäistä! näyttelemistä! teeskentelyä!”. Roolin näytteleminen ei kuitenkaan tarkoita epärehellisyyttä. On yksioikoista pitää substanssia tärkeämpänä kuin mielikuvaa ja vaikutelmaa; vaikutelmat eivät ole pelkkää valhetta ja lumetta vaan käypää sosiaalista valuuttaa. Vaikka totuus perheen taloudellisesta tilanteesta, puolison petollisuudesta, aviottomista lapsista ynnä muista luurangoista kaapissa ennemmin tai myöhemmin tulisi esille, kyky manipuloida antamaansa mielikuvaa – esittää itsensä suotuisassa valossa ja parempi profiili yleisöön päin – on jo itsessään arvostettavaa. Concetta kertoo naapurustossa asuvasta leskinaisesta, jolla on miesystävä: *enhän minä sitä että yksin pitäisi olla, on vaan hölmö kun antaa miehen tulla hakemaan autolla täältä [omalta kadulta] niin että naapurit näkevät*. Yhteisön kritiikin kohteena ei ole välttämättä tai

ainoastaan se mitä kukin tekee, vaan kyky (tai tässä tapauksessa kyvyttömyys) manipuloida antamaansa vaikutelmaa.

Jos kaupunki on näyttämö, niin mitä tapahtuu kulissien takana? Myös koti on pyritty jakamaan edustustilaan ja perheen yksityiseen sfääriin. Wolcottin *The Art of Fieldwork* toteaa että yhteisön tuntemisessa saavutetun tason indikaattori on tietääkö kuka pesee kenenkin pyykin (ja kuka makaa kenenkin kanssa). Konkreettiset ja kuvainnolliset likapyykit pyritään pitämään omalla paikallaan, ja kodin yksityinenkin tila edes kutakuinkin esittelykelpoisena. Kunnialla tehtävänsä hoitava *casalinga* on aidosti huolissaan siitä, että iltapäivällä kahville piipahtavat naapurinrouvat löytäisivät lounasastiat vielä tiskipöydältä. Ystävyydessä piilee vaaroja: sydämellisessä ja epämuodollisessa keittiökeskustelussa väijyy taustalla huoli siitä, mistä puhua ja kenen kanssa, sillä uteliaat juoruämmät saattavat johdattelevilla kysymyksillä tunnustella mahdollisia säröjä perheen julkisivussa.

Päivittäisen esittelykelpoisuuden vaatimuksen lisäksi elämänkaareissa on kulminaatiokohtia, joissa perhe tai yksilö tietoisesti asettuu esille. ”Näytön paikasta” kunnialla suoriutuminen edellyttää investointia, jopa etukäteen säästämistä tai lainan ottoa. Tärkeitä juhlimisen arvoisia etappeja ovat kaste, yksivuotisjuhla, ensimmäiselle ehtoolliselle pääsy, konfirmaatio, täysikäisyys, oppilaitoksesta valmistuminen, häät... ja uuden sukupolven kastejuhla. On myös selvää kenelle näytelmä suunnataan: *Nicoletta järjestää isot juhlat 18-vuotispäivänään, hän on tehnyt töitä koko kesän ja säästänyt rahaa säilyttääkseen kasvonsa poikaystävän perheen edessä*. Huolella harkittuun koreografiaan kuuluvat vieraille annettavat pienet muistoesineet (*bomboniera*), ravintola, ehkä jopa ilotulitus, vuokrattu loistauto, valokuvaaja ja juhlasta tallennettava video; loistokas näytelmä voi ulkopuolisen silmissä kääntyä farssiksi.

III NÄYTTÄMÖLLÄ JA KULISSEISSA

5. TILAN SOSIAALINEN TUOTTAMINEN

No building ever feels right to the people in it unless the physical spaces (defined by columns, walls and ceilings) are congruent with the social spaces (defined by activities and human groups).

-Alexander et al. 1977, 941-

SOSIAALISTA KUTOMASSA

Millä lailla rakennettu muoto pitää sisällään inhimillisen käyttäytymisen ja sopeutuu ihmisen tarpeisiin? Millä lailla sosiaalinen ryhmä sopii muotoon jota se asuttaa? Perheet ja suvut ovat sosiaalisia ryhmiä, samoin naapurusto... mutta naapuruston muodostumisessa asuntomarkkinoiden sokeat voimat painavat suuntaan tai toiseen. Laajennuskaupunginosat ovat kasvaneet kaupunkia ympäröiville, jo aiemmin palstoiksi jaetuille viljelysmaille. Asuntoja on ostettu ja myyty, niitä ostetaan ja myydään – mutta ei aina kevin mielin, sillä perintönä saadusta suvun omaisuudesta luopuminen on kuin möisi jotakin itsestään, jalan vaikka. Tunnesyihin vetoaminen, suku- ja isänperintöretoriikka selittää osan vastahakoisuudesta, mutta lisäksi maa- ja kiinteistöomaisuus mielletään todellisessa tai kuvitellussa kroonisessa epävarmuudessa elävien ja siihen tottuneiden keskuudessa turvalliseksi investoinniksi, jonka ei tarvitse välttämättä tuottaa, ja jonka muuttaminen rahaksi – etenkin tilanteessa jossa sortumaisillaan olevasta asunnosta saatava korvaus ei ole symbolisen menetyksen arvoinen – koetaan turhana ja äärimmäisen vastenmielisenä.

Vanhaan kaupunkiin investoiva mies kertoo haastattelussa saaneensa tiedusteluunsa tyhjillään olevasta kiinteistöstä omistajan suvulta koppavan vastauksen *Don Ciccio ostaa, ei myy*. Feodalismin mentaliteettia toistavat, ylläpitävät ja uusintavat paitsi aateli, myös omistavaa luokkaa uskollisesti palvelleet, ihailevat ja imitoivat päivätyöläisten

työnjohtajiksi ylenneet *massarot*. Fasismien aikana vanhojen aatelissukujen rinnalle nousi uusi rikkaiden luokka, kun jotkut aiemmin merkittävät suvut joutuivat ulkomaisiin pankkeihin siirtämiensä rahojen jäädyttämisen seurauksena taloudellisiin vaikeuksiin ja joutuivat myymään omaisuutensa polkuhintaan puolue-eliitille tai fasislien liittolaisille. Köyhtynyt aatelisto ei välttämättä pysty pitämään kunnossa kaikkia menneiden sukupolvien hyvien naimakauppojen kautta suvulle kertyneitä huviloita... mutta sääli niitä on myydäkään!

L.H. Morgan (1881) kirjoittaa ”primitiivisen asumuksen muodon olevan suora ilmaisu siinä asuvan yhteistyössä toimivan sukulaisryhmän organisaatiosta”. Nardòn kaupunkia tarkastellessa ei voi puhua primitiivisestä arkkitehtuurista, jossa kuka tahansa yhteisön jäsenistä kykenee rakentamaan itselleen majan minne haluaa, omien tarpeitensa mukaan. Itse rakennuskanta häilyy esteettöisyyden ja teollisuuden välillä, ammattilaisten rakentamana muttei välttämättä suunnittelemana, rakennusmääräysten säätelynä mutta siitä huolimatta usein luvatta toteutettuna, edustavuuden, ”moderniuden” tai sukupolvien välisten omaisuudensiirtojen vaatimusten ohjaamana. Rakennusvalvonnan, -suojelun ja kaupunkisuunnittelun retoriikka raapaisee vain pintaa.

Käytännössä perheyksikköjen sosiaaliset rajat ja rakennusten fyysiset rajat eivät välttämättä käy yksiin, eikä sukulaisuus kaikissa tapauksissa ole yhteistyön ja sosiaalisuuden määräävä tekijä. Sukulaisuus voi olla konfliktista tai ohutta. Yhteistyön verkostot laajenevat sukurajojen yli, joskin niitä voidaan vahvistaa avioliitoilla ja hengellisellä sukulaisuudella.

Sosiaalinen elämä on tuottanut urbanistiikan, ja kivi- ja puurakennuksen kehys on yksilön tai kollektiivin muistia tukevana kaaviona auttanut uusintamaan sosiaalista elämää sekä ilmaissut ja vahvistanut symbolisten assosiaatioiden kautta ryhmien välistä suhdetta tai yksilöiden asemaa kulttuurin puitteissa – tiettyyn pisteeseen asti. Nyt kyllä tuntuisi siltä että Nardòn kaupungissa tila on kaoottisesti hajoamassa liikennealueen ympäröimiksi kotien saa-

rekkeiksi. Vai tuntuuko aina siltä että nykyhetki on staat-tisen menneisyyden ja epävarman tulevaisuuden murros-kohdassa?

Sosiaalisten suhteiden luomisesta ja ylläpitämisestä käyte-tään usein osuvaa kutomismetaforaa, jossa horisontaaliset ja vertikaaliset siteet, kude ja loimi, suhteet samanarvoi-siin sekä sosiaalisesti ylä- tai alapuolella oleviin risteävät keskenään tiheäksi kankaaksi. Perinteisessä työnjaossa mie-het luovat yhteistyön ja sosiaalisuuden verkostoja julki-suudessa, piazzalla, naiset naapurustossa. Naapurien lisäksi naiset vaalivat sukulaisten välisiä siteitä, pitävät mielessään kirjaa siitä kenelle kuuluu kuinka paljon, vastavuoroisuu-den periaatteen mukaisesti. Yhdentekeväksi juoruiluksi kuitattavissa oleva ”naapuruston kunniabarometri” ei to-dellisuudessa ole miehillekään yhdentekevä, julkisuudessa näyttäydytään julkisivun takaa mutta kujan juoruissa – toi-nen yleisesti käytetty metafora – vastapelaajan kortit pal-jastetaan!⁷²

Sukulaisuus mielletään tärkeäksi, vaikka ydinperheen rajojen ulkopuolella ja usein sen sisälläkin konfliktiseksi. Perhe toimii taloudellisena yksikkönä maataloudessa ja pie-nyrittäjäydessä. Keskustelussa henkilöt kontekstualisoidaan usein sekä oman sukulinjansa että puolison suvun kautta: *Pippina-tädin hengellisen sukulaisten poika... se joka on nai-misissa tohtori [senjassen] tyttären kanssa...*⁷³

Nimien diminutiivit sekä yksilölliset tai suvussa pe-riytyvät liikanimet ovat yleisessä käytössä, eivätkä vuosi-kymmeniä seinänaapureina asuneet välttämättä tunne toistensa oikeita nimiä. Myös ystävien vanhempien nimet jäävät mysteereiksi *Mikä Sandron äidin nimi on? – Rouva*. Oikea nimi tulee usein kaukaa, se on painava, virallinen ja juhlava, sitä tarvitaan hääkutsuun tai surunvalittelui-hin, notaarinpapereihin ja vapaan ammatinharjoittajan kumileimasimeen. Vielä yli kahdeksankymmenvuotiaana poisnukkuneen kuolinilmoituksessa saatetaan mainita hä-nen isävainajansa nimi, ehkä isoisänsä nimeä kantavien samannimisten serkusten erottamiseksi.

Sukulaisuuden lisäksi sosiaalisia ryhmiä muodostavat am-mattikillat ja kerhot, puolueet, seurakunnat ja niissä toi-mivat pyhimyksen nimeä kantavat uskonnolliset veljeskunnat (*congrega, confraternita*), naapuruston naisten ystävyysverkostot. Seurakunnat eivät ole yhdentekeviä naa-puruston järjestäytymisen välineenä. Ne vaikuttavat myös kolmekymppisiin ateisteihin ja agnostikkoihin jollakin ta-valla, sillä kutakuinkin *kaikki* ovat käyneet kirkossa aina-kin pienenä (käytännössä: kommunistinen puolue on täynnä ex-kuoripoikia). Seurakunnissa ikäryhmän ja suku-puolen mukaan järjestyminen saa virallisen muodon. Lu-cetta Scaraffia (1988) kirjoittaa:

*Myös uskonnollisissa seremonioissa, pyhimyskulkueissa ja siir-tymäriiteissä sukupuolten erottelu toistui, uskonnollisten yh-distysten rakenteen vielä toistamana. 1800-luvun lopulta lähtien olemme todistamassa yksinomaan miehet kattavaa maallistumista jossa sukupuolten välinen raja tulee vielä sel-keämmäksi, naisten osallistuessa kirkon toimiin, miesten ol-lessa ‘pakanoita’ tai vain vaimeasti osallistuvia.*⁷⁴

Katolisen riitin vaatimat kaste- ja konfirmaatiokummeista sekä avioliiton todistajista käytetään yhtenäisesti nimeä *com-pare – commare*; murteessa ystävällisenä puhutteluna ja usein todellisesta hengellisestä sukulaisuudesta⁷⁵ irrallaan *cumpa’ – cumma’*. Kummien ja todistajien valinnassa painavat verkos-toitumisen ja vastavuoroisuuden strategiat, sukulaisuus, ys-tävyysuhteet ja vaikutusvalta. Kummien valitseminen lähisuvusta voisi olla laskelmoiva strategia, jolla vältetään per-heen rajallisten resurssien haaskaaminen ulkopuolisille me-neviin vastavuoroisiin lahjoihin. Todellinen motivaatio lienee kuitenkin vilpittömä kiintymys ja emotionaalisen investoinnin turvallisuus aina jokseenkin epävarmoihin ystävyysuhteisiin verrattuna. Muissa tapauksissa hengellisellä sukulaisuudella voi vahvistaa ystävyyttä tai klienttisuhdetta – juhlavan liiton arkipäiväistymistä kuvaa kuitenkin se että mafiaelokuvien vaikutusvaltainen *padrino*, kummisetä, on arkkityyppinä väistynyt sulhasen parhaan kaverin, *bestmanin*, tieltä.

NAISTEN KAUPUNKI

Segregaatio on painava sana, mutta mikä on naisen paikka kaupungissa? Onko väite miesten ja naisten alueiden erillisyydestä perusteltu? Naiset näyttäytyvät kauppakassia kantavina tai messuun ystävättärensä kanssa käsikynkkää kiirehtivinä läpikulkijoina julkisessa kaupunkitilassa, piazzalla ja kaduilla. Liikkumisvapaudessa on suuria eroja ikäpolvien välillä, nuorella ikäpolvella liikkuminen on itsestään selvää vaikkakin ehkä konfliktista. Vanhemmilla naisilla liikkumista on rajoitettu tai kannustettu; luvan antajaksi tai sen epäajaksi nimetään miespuolinen sukulainen, isä, veli tai puoliso, vaikka yhtälailla liikkumista on voinut rajoittaa toisten naisten mielipide. Vuonna 1934 syntynyt Concetta on miehensä sairastumisen ja leskeksi jäämisensä jälkeen monien käytännön asioiden järjestelyssä riippuvainen lastensa, miniänsä tai vävyänsä avusta, ja kuittaa riippuvaisuutensa toteamalla *aviomieheni oli vanhanaikainen, hän ei halunnut että ajaisin ajokortin... tai oikeastaan minä ajoin sen, ja sitten mieheni sanoi 'hyvä, nyt voitkin sitten kehystää sen seinälle'*. Samanikäinen Filomena oli lopettanut koulunkäynnin alaluokkiin koska vanhemmat eivät halunneet päästää häntä keskikouluun kotikylän ulkopuolelle. Avioitumisen jälkeen liikkumavapaus oli kuitenkin kasvanut, kiitos puolison kannustuksen: *mieheni oli ollut [kymmenen vuotta] Saksassa töissä ja oppinut siellä toisenlaisen mentaliteetin, yhtenä päivänä hän kävi töiden jälkeen puhumassa autokoulunopettajan kanssa ja niin minä sitten ajoin ajokortin*. Vuonna 1910 syntynyt Maria ei osannut vastata kysymykseen siitä mistä hän hankki päivittäiset ruokatavaransa ennen kaupungin kasvua haja-asutusalueella sijainneen talonsa ympärille. Kaupungin piazzan lähellä sijaitseva kauppahalli palveli toimiessaan piazzalta ja kerhoista palaavia miehiä; kaikki vaimojaan ostoksissa auttavat miehet eivät tee sitä siksi että he olisivat emansipoituneita.

Entisajan naisia neuvottiin ettei heidän pidä ”kävellä” liikaa (*camminare troppo*), ja neuvosta viisastuneena nämä liikkuvat nykyään autolla. Henkilöauto on yksityisen tilan



65. Ruoanvalmistusta ovensuussa. Valokuva Luca Bolognese

jatkumo, joka tuntuu oikeuttavan kaupungilla liikkumisen. Autossa nainen ei ole niin haavoittuva, niin esillä, niin altis harvoin sanallista ahdistelua ja perään huutelua pidemmälle menevälle häirinnälle, jonka tehtävänä kuitenkin on osoittaa naiselle hänen marginaalinen paikkansa kaupunkitilassa. Naisen ajotaitoa epäillään stereotyyppisesti vitseissä ja lausahduksissa, mutta hänen oikeuttaan liikkua kaupungilla ei sentään aseteta kyseenalaiseksi – jos liikkumiseen on pätevä syy. Koska kaupungilla jalan kuljeskelu mielletään epäilyttäväksi tai vaaralliseksi, köyhyyden tai saituuden merkiksi ja sosiaalisesti marginalisoivaksi,



66. Pyörillä kulkeva vaateputiikki. Valokuva KH 2009.

eikä julkista liikennettä ole⁷⁶, kertyy arkipäivän taksikuskille ajokilometrejä: lapset kouluun – töihin – supermarkettiin – lapset koulusta – lapset harrastuksiin – anoppi kampaajalle – iäkäs äiti lääkäriin...

Varsinkin laajennuskaupunginosissa, jo kasvaneiden etäisyyksien mutta rajallisen liikkuvuuden väliin pudonneessa sukupolvessa varttuneiden naisten arkielämän järjestelyssä kauppa-autoilla on merkittävä rooli. Autot noudattavat vakiopäiviä ja -reittejä. Tiistaisin kiertelevä lyhyttavara-auto luettelee loputtoman pitkässä nauhoitetussa mainoshuudossaan koko tuotevalikomansa: *pyyhkeitä, sukkia naisille, miehille, lapsille, alushousuja miehille, naisille...* Torstaisin kaupunkiin saapuu veitsenteroittaja, jonka räntisitikan takakontissa on tahko ja muut välineet. Kesäiltapäivien lounaan jälkeisen raskaan kuumen hiljaisuuden rikkoo jäätelöauton diskanttivoittoinen hittimusiikki. Autojen aikataulut tunteva tai muuten aina kotona oleva *casalinga* voi pienellä suunnitelmallisuudella ostaa suoraan kotioveltaan melkein mitä vain: tuoleja, patjoja, tyynejä, aurinkovarjoja, ämpäreitä, muovikoreja, pyykkipoikia, pakasteita, pesuaineita, leikkokukkia ja viherkasveja. Vihanneksia ja hedelmiä myydään kuorma-autoista, joiden lavalle mahtuu kokonainen pieni hyvin varustettu

myymälä. Kuorma-autojen kanssa kilpailevat *apen* lavalta, suoraan takakontista tai vielä autotallistaan kauden vihanneksia myyvät maanviljelijät. Kaikki kauppa ei ole motorisoitua: mattoja kaupusteleva iäkäs marokkolaismies työntää pyörillä kulkevaa myymäläänsä ja mainostaa liiketoimintaansa ranskaksi *tapis, tapi-iis*, todellisella pienyrityksellä on kalakori polkupyörän tarakalla. Noin kymmenen aikaan aamupäivällä kauppa-autot tukkivat muutenkin kapeat, pysäköityjen autojen molemmin puolin reunustamat kadut, ja kaaosta lisäävät jonnekin pyrkivät autoilijat jotka hakevat korvaavia reittejä, usein kiellettyyn ajosuuntaan.

Naapurusto muodostaa sekä *centro storicon* kujilla että laajennuskaupunginosissa naisten paikallisen julkisuuden näyttämön ja tärkeän sosiaalisen tilan, varsinkin iäkkäämille *casalingoille*. Naapurusto on yksittäisten naisten välisistä ystävyysuhteista ja konflikteista muodostuva sosiaalinen verkosto, joka löytää virallisen muotonsa seurakunnasta. Sukulaisuus ei ole merkittävä tekijä samalle kadulle tai kujalle järjestäytymisessä, mahdollisesti muodostuneet sukulaisryhmät ovat pieniä. Samassa talossa eri sukupolvet voivat kukin asua omaa kerrostaan, serkkujen talot sijaitsevat vierekkäin mikäli kaupunginmuurin ulkopuolinen rakennusmaa oli alunperin isoisän viljelys-palstaa. Suuren osan päivästään kotona viettäen naisille avioituminen, avioitumiseen liittyvä tilallinen siirtymä ja uuden verkoston luominen on dramaattinen elämänvaihe. Uuden pariskunnan oletetaan muuttavan omaan, varta vasten perustettuun, rakennettuun ja sisustettuun kotiin, ja tämä tarkoittaa useimmiten naiselle muuttoa lapsuuden pihalta aviomiehen – mahdollisesti miehen perheen – pihalle, toiseen kaupunkiin tai vaikkapa vain eri kortteliin. Uusissa kortteleissa monet elävät samanaikaisesti tämän vaiheen.

Teoksessa *La casa a corte nel Salento leccese* (1979) Antonio Costantini kirjoittaa vanhimman pojan oikeudesta rakentaa talonsa samalle pihalle isän kanssa. Naimisiin menneet

pojat eivät jääneet vanhempien talouteen vaan talosta pilkottiin osa pojille tai sitten alkuperäisen, yleensä noin 6-7 metriä leveän yhdestä huoneesta muodostuneen asumuksen viereen rakennettiin uusi huone joka sulki pihan ja puutarhan välisen käytävän. Toinen asuinsolu ylitti harvoin leveydeltään kolmea metriä. Lisärakennus voitiin sijoittaa myös talon taakse puutarhaan. Myöhemmin samassa tekstissä tosin mainitaan, että kaikki pojat vaimoineen jäivät usein vanhempien yhden huoneen talouteen. Neolokaalinen asuinjärjestely, jossa uusi pariskunta muuttaa omaan kotiinsa on tavoite, ja appivanhempien kanssa yhdessä asuminen mielletään konfliktiseksi. Vuonna 1910 syntynyt nainen kuvaili puoltatoista vuotta, jonka hän asui anoppilassa ennen oman asunnon valmistumista elämänsä pahimpana aikana – ensimmäinen ja toinen maailmansota eivät ansainneet samaa huomiota! Anopilla oletetaan olevan laaja oikeus puuttua nuorempien asioihin, ja oikeutta puolustetaan naapuruston kritiikissä taloudellisesti: ”paha ja ilkeä miniä vaatii että anoppi ilmoittaa etukäteen milloin on tulossa käymään vaikka miehen vanhemmat ovat antaneet rahat nuorempien taloon”. Anoppiakin pahempi, perhehierarkiassa samanarvoinen, rinnakkainen ja kilpaileva hahmo, on *cognata*, jolla voidaan tarkoittaa niin veljen vaimoa kuin miehen veljen vaimoakin.

Costantinin kuvauksesta saa vaikutelman että talon hankkiminen olisi kuulunut aviomiehen velvollisuuksiin. Jos sulhasella ei kuitenkaan ollut taloa tai maata talon rakentamiseen, voitiin löytää *casa locanda*, talo vuokralle, myös niin että morsiamen vielä naimaton veli antoi pariskunnan käyttöön osan isänsä talosta sillä ehdolla että naimisiin mentyyään saisi tilat takaisin käyttöönsä (Costantini 1995, 36). Johdonmukaisesti noudatettuna Costantinin kuvaama sosiaalinen malli johtaisi isänpuoleista linjaa noudattavien klaanikortteleiden syntymiseen. Teoksessa *Famiglia e proprietà nel Regno di Napoli* Gerard Delille jakaa kuitenkin eteläisen Italian sukulinjoittain järjestyneisiin klaanikortteleiden alueisiin ja paikkakuntiin, joissa suvut elävät sikin sokin; Salento kuuluisi jälkimmäiseen. Delil-



67. Lounastunti laajennuskaupunginosassa. Valokuva KH 2009.

len mukaan Apuliassa olisi ollut yleinen tapa antaa tyttärelle myötäjäisiksi talo. Esimerkiksi Galtin (1991) kuvauksessa Locorotondosta maanviljelijöiden haja-asutus kaupungin ulkopuolella oli yleistä jo 1800-luvulla. Talonpoikien perimysstrategioissa tytär sai kaupunkiasunnon, jota ei kuitenkaan käytetty asumuksena, vaan tukikohtana markkinoille mennessä. Vanhemmalle pojalle rakennettiin uusi *trullo*,

kun taas nuorin poika jäi vaimoineen vanhempien talouteen jonka aikanaan perisi huolehtimaan ikääntyvistä vanhemmista. Ydinperheistyminen ei ole seurausta modernisaatiosta, sillä agrokaupungin päivätyöläisten epävarma talous on suosinut pieniä yksiköitä. Asumisjärjestely on yleensä ollut neolokaalinen, vaikkakin mahdollisuuksien mukaan isältä pojalle periytyvästä – rajallisesta ja siksikin vain pieniä sukuryhmiä sallivasta – maaomaisuudesta kiinnipitävä.⁷⁷

Nardössa haastattelemini ihmisten kuvauksen perusteella vallitsevana käytäntönä tuntuu olleen se, että nainen muutti miehen kotikaupunkiin, mutta asunto on yleensä pariskunnan oma ja sen rakentamiseen käytetyt rahat voivat yhtä hyvin olla osa morsiamen myötäjaisistä. Perhe voi myös päättää resurssien jakamisesta niin että pojat perivät viljelysmaan ja elinkeinon, tyttäret asunnon. Pojat rakentavat uuden talon mahdollisesti *gastarbeiterina* keräämällä säästöillä. Asiaan perehtyminen vaatisi avioliitto- ja myötäjäissopimusten lukemista. Kodin perustamisen sosiaalisten ja taloudellisten resurssien järjestely on joustava, eroja on taatusti myös aikakausien ja yhteiskuntaluokkien välillä.⁷⁸ Varakkaissa perheissä saattoi myötäjäisiin kuulua taloja, huoneistoja ja maaomaisuutta molemmilta puolilta; köyhien päivätyöläisten liittoon sulhanen toi yhdestä huoneesta muodostuvan asunnon ja irtaimistosta kattilat, morsian liinavaatteet ja aviovuoteen.

Costantinin kuvailema tilallinen malli on selkeimmin havainnoitavissa Salenton pienissä maaseutukylissä jotka yksinkertaisimmillaan muodostuvat feodaaliherran palatsista, kirkosta ja yhden kadun varrelle vierä viereen rakennetuista yksikerroksisista sisäpihallisista kaupunkitaloista. Nardön vanhaan keskustaan niitä on vaikea soveltaa; muurien sisäinen kaupunki on rakennettu täyteen jo vuosisatoja sitten. Alkuperäisten tonttien rajat ovat hämärtyneet kun asumuksia on yhdistetty, jaettu, täydennetty puutarhaan ja toiseen kerrokseen. Asuntojen pystysuuntaisia vuosirenkaita voi havainnoida helpommin laajennuskaupunginosissa, joissa selvästi erottuvat eri sukupolvien rakentamat kerrokset ja muuttuvista strategi-

oista kertovat keskeneräiset *rusticot*: *veljeni aloitti rakentamisen yläkertaan mutta hän jäikin töihin Milanoon, ehkä siitä tehdään loma-asunto*. Pojan asunto on usein rakennettu vanhempien yläkertaan. Myöhemmin naimisiin menevä – usein nuorempi – veli tai tytär jäisi isänsä asuntoon puolisonsa kanssa. Vanhempien talo voi siirtyä ja usein siirtyykin perilliselle jo ennakkoperintönä niin että leskivanhemmalle taataan käyttöoikeus eliniäksi; ikääntyvästä vanhemmasta huolehtiva tytär tai miniä saa perheensä käyttöön myös vanhuksen eläkkeen.

Kesäiltaisain naiset nostavat tuolit kadulle ja istuvat siellä ru-pattelemassa puoleenyöhön; lapset saavat olla ulkona niin kauan kuin äiditkin vii-pyvät. Vanhan kaupungin sokkeloiset kujat tarjoavat joitakin liikenteen virralta suojaan jää-viä muutaman muovituolin mittaisia poukamia. Laajennuskaupunginosissa konfliktitilanne samasta tilasta kilpailevien tuolien, pysäköityjen ja liikkuvien autojen välillä kärjistyy. Miehet voivat osallistua illanviettoon, mutta yleensä he vain seisoskelevat – jopa tunteja – ja ruumiinkielellään osoittavat oleskelunsa väliaikaisuuden. Ainoastaan pikkupojat ja vanhat äijät ovat vii-pyäkseen. Kadulla istumisen malli katoaa niissä uudemmissa kaupunginosissa, joissa rauta-aidalla rajattu etupuutarha erottaa talot kadusta.

Kodit ovat puhtaita, kadut likaisia... mutta oman asunnon edessä oleva kadunpätkä kesytetään epäpuhtaasta ja vaarallisesta ulkomaailmasta vedellä, kloorilla ja karkealla harjalla. Erityistä huolta kadun puhdistamiseen ja koristeluun osoitetaan silloin kun katu osuu uskonnollisen kulkueen reitille. Kadun koristelussa mitataan yhteistyötä ja mitellään nokkimajärjestystä. Assunta valittaa äänekkäästi Concettan itselleen omimasta orkesterinjohtajan roolista kadun koristeluprojektissa: *huuteli kovalla äänellä käskyjä oikealle ja vasemmalle kun pingotimme viirinauhaa kadun poikki, millä perusteella sekin luulee voivansa komentaa meitä*.

Naapuruston illanvieron lisäksi naiset saattavat osallistua passiivisesti, yksin mutta avoimena sananvaihtoon ohikulkevien tuttujen kanssa, asuinkadun katutilaan istumalla oven-

suussa selkä kadulle päin. Huvittuneena havainnoin tuolin asennon pysyvän samana miehisessä ja naisellisessä istumataavassa, vain istuja kääntyy. Kirjontaa harrastava (suomalainen) ystäväni selittää asennon johtuvan käytännön syistä, takaapäin tuleva valo on avuksi käsitöitä tehdessä.

Naisten työ on kaupunkitilan käytön kuvauksessa sivupolku, mutta työn ja siihen liittyvien arvotusten tarkastelu sekä naisten arkielämän spatiaalinen jäsentyminen kertovat tilan sukupuolitetuista merkityksistä. Puheissa rakentuva ideaalinen segregatio osoittautuu käytännössä vaikeasti toteutuvaksi ja tuskin välttämättä edes tavoitelluksi. Joissain tapauksissa työn voi tuoda kotiin, muulloin pakolliset, ehkä konfliktiset ulosmenot järjestetään konkreettisestikin kiertoteihin turvautumalla.

Naisten työssä ideaalit ja todellisuus asettuvat vastakkain. Samanaikaisesti vieraan ja vallitsevan, tavoitellun ja pakenevan *casalinga*-eetoksen vastakohdaksi menneessä asettuu yleinen, vaikkakin konfliktisesti eletty työ tehtaisa ja pelloilla, nykyisyydessä emansipaatio ja tavoiteltu, joskin vaikeasti toteutettava ”uranaisen” malli. Työelämän joustavuudessa naisten osaksi lankeaa pimeä, epävarma, määräaikaikainen, epätyyppillinen, pätkätyö, työnantajan käyttämät lailliset ja laittomat keinot, joilla välttää äitiyspäivärahan maksamisen riskin. Toisesta suunnasta puristavat puhtaalle, kauniille ja siistille kodille asetetut korkeat vaatimukset, sosiaalinen jousto – lasten ja vanhusten hoitaminen, syntyvien ja kuolevien pylyjen pesu. Nainen voi pitää itseään *casalingana* vaikka tekeekin töitä ulkopuolisille (*servizi*, siivoojana, ompelijana...). Yhtä hyvin monet naiset määrittelevät itsensä työn – tai sen puuttumisen – mukaan, mielummin työttömäksi kuin *casalingaksi*. Naisten työllisyydestä on vaikeaa saada tilastollista otetta, koska pimeä työ on yleistä, monet periaatteessa työtä etsivät eivät ole kirjoilla työvoimatoimistossa jota pidetään yleisesti hyödyttömänä, ja jos *supermarketin* kassaksikin tarvitaan *suositukset*.⁷⁹ Monet yritykset käyttävät hyväkseen työllistämistukia, ja valtion tukeman koulutusjakson jälkeen pistävät työntekijän irtisanoutumaan. Naisten alhaisen

työllistymisprosentin virallinen syy poliittisessa eetoksessa on lasten hoitopaikkojen puute. Käytännössä isoäidit pitävät lastenlasten hoitamista velvollisuutenaan tai peräti oikeutenaan. Kunnallista päivähoitoa ei ole. Yksityisen hoitopaikan löytäminen ei ole vaikeaa, jo muutaman kuu-kauden ikäisen lapsen voi jättää hoitoon (*asilo nido*) mutta pimeä, epävarma tai määräaikaikainen tulo ei välttämättä riitä kattamaan yksityisen päivähoidon kuluja. Mielivaltaisuuden, oikeudettomuuden ja laittomuuden ilmapiiriä on vaikea murtaa.

Kuvaillessaan koti- ja kutomoteollisuutta paikallishistorioitsija Mario Mennonna olettaa naisten ansiotyön määrän kasvaneen lineaarisella jatkumolla (1993, 36): *Naisen työ yleistyi kaiken aikaa sekä kodin ulkopuolella että kotona, jossa kudottiin sekalaisista materiaaleista ja silkistä, mutta ennen kaikkea puuvillasta: vuosikymmenellä 1870-1880 Nardossa oli noin 40 kangaspuuta*.⁸⁰ Koteihin ja pieniin manufaktuuripajoihin sijoittunut ansiotyö tuskin kuitenkaan oli uutuus 1800-luvulla. Luvussa Finibuster-ae siteeraan Carlo Ullisse de Salis Marschlinsin 1700-luvun lopun matkakertomusta jossa kuvaillaan ”kuuluisien sängynpeittojen” manufaktuuriteollisuutta (ks. s. 43). Historiallisten aikalaiskuvausten eetos esittää oman kaupungin naiset paitsi työteliinä, myös hyveellisinä, vaurautuneina ja sulkeutuneina. Valokuvateoksessa Puglia (Merisio 1977, 141) siteerataan 1500-luvulla kirjoittanutta lääkäriä ja kirjanoppinutta, nimellä *Il Galateo* tunnettua Antonio De Ferrariisia, joka ylistää Gallipolin alueen naisia seuraavasti:

Yksinkertaisia, hienostuneita, nopeita oppimaan, työteliäitä, ahkeria kodinhoidossa, vaatimattomia ja miehiään tottelevia, yleisinä juhlapäivinäkin eivät tapaa kierrellä kaduilla, paitsi välttämättömyydestä, vaan pysyttelevät kotona; työpäivinä kehräävät, kutovat pellavaa, puuvillaa, villaa, silkkiä ja vastaavia. Neitojen kauneus on luonnollista, he halveksuvat meikkejä ja muuta katinkultaa [...]. Eivät ai-noastaan koskaan puhu miehille ennen kuin ovat naimisis-

*sa, vaan eivät tohdi edes katsoa heitä [...]. Vain salaa uskaltavat katsoa ulos ovesta ja ikkunasta. Heidät naidaan 16 ja 22 vuoden välillä, jonka iän jälkeen on harvinaista että he menevät naimisiin.*⁸¹

Vielä nykyäänkin osa kotona tehdystä työstä on teollisuuden alihankkijuutta joka tarjoaa sekä työnantajien peräänkuuluttamaa joustavuutta (lue: ammattiyhdistyksiin järjestäytymätöntä pimeää työvoimaa) että naiselle varteenotettavan ja ajallisestikin arvokkaan mahdollisuuden lomittaa palkkatyö muihin päivän askareisiin. Kotona tai kodeissa tehtävään ansiotyöhön voidaan liittää myönteisiä tai kielteisiä arvostuksia, se voi olla vain vaihtoehtojen puuttuessa tehty valinta mutta myös tiettyyn kulttuurisesti arvotettuun ja arvostettuun tavoitteeseen – naisen kotipiirissä pysymiseen mahdollisuuksien mukaan – tähtäävä strategia. Sisäpihallinen kaupunkitalo, *casa a corte*, on asuismuoto joka läpäisee yhteiskuntaluokat. Costantinin mukaan (1979) etenkin Salenton kreikkalaiskylissä *kun nainen hankki talon sukulaisnaiset ja ystävättäret kysyivät onko talossa piha ja puutarha*. Costantinin kuvaus kertoo omavaraisuuden unelmasta, kotipihasta jossa on oma kai-vo, portin rajaamasta maailmasta josta ei tarvitsisi poistua. Joskus kotona tehty työ kuitenkin levittäytyy laitojensa yli läikkyvän yksityisyyden mukana katukuvaan ja -tilaan: vanhassa keskustassa kävellessäni olen nähnyt eri-ikäisiä naisia istumassa kotioven edessä, jalkojensa juuressa mustissa muovisäkeissä koneella tehtyjä neuleita, joita he ko-koavat käsin ompelemalla. Sukulaisuus- ja ystävyys-suhteiden kautta kokoon kutsuttu työporukka kasvaa tai pienenee joustavasti, työn määrän ja kiireellisyyden mukaan.

Pimeä tai harmaa talous haukkaa huomattavan osan eteläitalalaisesta ekonomiasta. Se voi muodostaa tärkeän lisä-ellei peräti ainoan ansion perheelle, mutta aiemmin kuvai-leman oveluuden, *furberian*, ideologian mukaisesti hyvin ansaitseva ammatilainenkaan harvoin kieltäytyy mahdol-lisuudesta saada osan tuloistaan ilman kuittia. Suoranaisen riiston lisäksi harmaan ja pimeän talouden kenttään mah-

tuu työtä tekevän näkökulmasta tarkasteltuna iloisempia sävyjä, elämänsä tyydyttävällä tavalla järjestäneitä ihmisiä, joita voisi kuvailla... yritteliäiksi ja työteliäiksi.⁸² Erotuk-seksi amerikkalaisesta *self made manista* – tai *womanista*, kun naisten työstä puhutaan – usko luokkakiertoon saati lahjakkuuteen ja ahkeruuteen menestyksen takeena on heikko, ja suuren osan työstä voi niputtaa selviytymisen tai-don, *arte di arrangiarsi*, käsitteen alle. Pimeälle mikroyrit-teliäisyydelle on leimallista työvoimavaltaisuus ja minimaaliset pääomainvestoinnit: kotiin kutsuttu siivooja tiedustelee etukäteen *käytetäänkö rouvan pesuaineita vai tuonko omani?*

Kotonaan työtätekevien naisten ammattien kirjo on vuosikymmenten kuluessa muuttunut: kehrääminen ja kutominen on kadonnut teollisen tuotannon myötä, kir-jonta on vähenemässä. Ammatillinen koulutus on tuonut mukanaan diplominsa seinälle kehystävät kurssinkäyneet ompelijat, omassa tai asiakkaan kodissa hiuksia leikkaavat ja värjäävät kampaajat sekä jalka-, kynsi- ja kasvohoitoja tekevät kosmetologit. Perinteisesti tytöille opetetuissa kä-sityötaidoissa, kirjomisessa ja ompelemisessa, työn edel-lyttämät valmiudet on usein opittu sukulaisnaisilta tai naapurustossa. Tiiviin korttelirakenteen laajennuskau-punginosassa varttunut Gianni (1969) muistelee: *Ennen kaikki naiset meidän kadullamme istuivat iltapäivisin ko-tioven ulkopuolella kirjomassa, vanhemmat naiset lukivat ruusukkorukousta*. Vielä eläkkeellä kirjontatyöstä lisäansi-oita saava Filomena kertoo ammatistaan: *kun olin neljä-toistavuotias, äitini lähetti minut nunnien luo opettelemaan kirjomista, isä ei ottanut minua koskaan mukaan maatöi-hin, ei ollut tarvetta*. Nykymuotoista naisten ammatillista koulutusta edelsivät luostarien ylläpitämät kirjontakou-lut, jo 1700-luvulla perustettu Conservatorio della Puri-tà sekä niiden rinnalla yksityiskodeissa pidetyt epäviralliset koulut. Taitava kirjoja paitsi että teki itse omat näytteillepanon arvoiset kapionsa, pystyi ansaitse-maan tilaustöillä ja jatkamaan työtä vielä naimisiin men-tyäänkin. Filomenan lähes sokea, yli yhdeksänkymmentävuotias äiti jatkoi suloisten, tarkem-

min mainitsemattomia reittejä myyntiin menevien vauvantossujen neulomista kuolinpäiväänsä saakka.

Kuten Filomena sivulauseessa mainitsi, häntä ei tarvittu eikä haluttu pellolle työhön. Naisten maatyön yleisyydestä ja samanaikaisesta konfliktuaalisuudesta kirjoittaa Lucetta Scaraffia (1988, 200):

Todellisuudessa Etelän maakunnissa naisten maatyö on aina ollut yleistä, mutta konfliktuaalisesti elettyä: naiset työskentelevät pelloilla salaa, häveten ja ennenkaikkea peläten saattavansa perheen miehet häpeään. Naisten työ esitetään satunnaisena ja marginaalisena, ollen tämä kausiluontoista tai ”pinnan alaista” (puutarha, kotipiha eläimet, spontaanisti kasvavien kasvien poiminta, käsityöläisyys kotona), kaikki kompleksisia ja ’raot täyttäviä’ aktiviteetteja, ja kuitenkin määrääviä eloonjäämisen kannalta.⁸³

Tarantismi-ideologian mukainen todellisesta tai kuvitellusta hämähäkin puremasta alkava ja vuosittain rituaalisesti toistuva kriisi uhkasi useimmiten maatöihin osallistuneita naisia.⁸⁴ Tunnetuissa kansanlauluissa puremaan liitetään seksuaaliset konnotaatiot: hämähäkin kerrotaan pureen hameenhelman alle tai jalkojen väliin. Naisten maa- ja tehdastyötä kuvaileva kansanlaulu *fimmene fimmene* kertoo vaaroista, joita työ aiheuttaa moraaliselle integriteetille:

*fimmene fimmene ca sciati allu tabaccu
ne sciati doi e ne turnati quattru
[...]
te l'aggiu ditta ca alla fabbrica non ci hai scire
rria poi lu duca e te àusa lu mantile⁸⁵*

Rikkaat ovat ehkä voineet suojella kunniaansa poistumalla kotoa vain omiin häihinsä ja hautajaisiinsa; maatyöläisnaisilla on ollut käytössään toisenlaiset strategiat. Galt kuvaa herkullisesti sadonkorjuuseen osallistuneiden locorotondolaistytöjen neuvokkuutta (1991, 38):

After this initiation into work, girls began a phase of their life characterized by labor on local and distant masserie undertaken to earn money for their dowries [...] In work gangs in which both sexes were present, girls slept with their legs in empty flour sacks to deter any suspicion of advances during the night.

Haastattelemani vuonna 1961 syntynyt nainen kertoo naisten maatyön yleisyydestä. Toisin kuin miehet, naiset eivät kokoonnu piazzalle etsimään seuraavan päivän työtä. Naisten työhönkutsu tapahtuu päällysmiehen, *fattoren*, kautta. Isäntä ilmoittaa fattorelle, että huomispäiväksi tarvitaan kymmenen naista viininkorjuuseen, ja tämä ottaa yhteyttä jo tuntemiinsa naisiin. Mikäli naisia tarvitaan enemmän kuin mitä päällysmies tuntee, niin työhönkutsu tapahtuu naisten omien naapurustossa ja suvussa ylläpitämien verkostojen kautta. Naisten päivätyötä on viinin- ja oliivinkorjuu, ennen maatalouskoneiden yleistymistä naiset osallistuivat myös viljankorjuuseen lyhteen sitoijina. Nardòn kuntaa koskevissa tilastoissa maatalouden työllistämät naiset saavuttivat lukumääräisesti miehet vuonna 1971, ja ohittivat heidät vuosina 1981 ja 1991. Maanviljelijöiden kokonaismäärä kuitenkin väheni huippuvuodestaan, joka oli 1951.

Maattomien päivätyöläisten yhteiskuntaluokassa naisten ansiot ovat varmastikin olleet tärkeitä perheen toimeentulolle, vaikkakin pelkästään palkassa arvioituna on herttaisen yhdentekevää, missä nainen työpäivänsä tekee, osallistuuko hän maatyöhön vai peseekö pyykkiä *signoralle*. Pienmaanomistajien ja vuokratilajelijöiden elämässä koko perheen yhteinen työpanos on tärkeää, eivätkä miesten ja naisten maailmat voi olla niin totaalisen eroavia toisistaan kuin pikkuporvariston, *piccolo borgesin*, elämäntavassa jota mahdollisesti muuten yritetään jäljitellä. Perhe on taloudellinen yksikkö, pariskunta täydentää toisiaan työnteossa: mies leikkaa viljan, nainen sitoo lyhteen, naiset leikkaavat rypäletertut, miehet kantavat saavia johon rypäleet korjataan, miehet ravistelevat ja koputtelevat oliivipuuta – tai käyttävät puuta ravistelevaa



68. Tupakankorjuussa. Valokuva Marina Cirinei, julkaistu teoksessa *Tabacco tabaccari e tabacchine* [...]

69. Tupakkaviljelysten kastelua.

konetta, naiset kumartuvat maahan keräämään pudonneet oliivit.

Tupakanviljely hallitsi Salenton ekonomiaa sadan vuoden ajan, 1800-luvun lopulta 1900-luvun jälkipuoliskolle. Ensimmäiset kokeilut Turkissa ja Balkanin maissa viljeltyjen tupakkalajikkeiden (*tabacchi levantini*) kasvattamisesta tehtiin 1800-luvun lopulla, vehnän viljelyä tuottoisampia mutta loistautien kriisiin ajamia viinin- ja oliivinviljelyä korvaamaan. Työvoimavaltaista tupakanviljelyä ei kannattanut teettää päivätyöläisillä, vaan erilaiset vuokraviljelysopimukset (kuten uusien viljelysten perustamiseen tähtäävä *mezzadria migliorataria*) ja maanjakolakien myötä myös pienviljelys yleistyi. Tupakkaviljelmät vaativat päivittäistä hoitoa ja kastelua seitsemänä kuukautena vuodesta. Tupakan korjuu kestää koko kesän; kypsyneet lehdet poimitaan aamuhämärissä tai täydenkuun aikaan yösydännä, päivällä lehdet pujotetaan lankaan ja ripustetaan kuivamaan kehikoihin. Maatalous ja teollisuus täydensivät toisiaan: useat naiset hakivat työhön tupakkatehtaaseen niiden viiden kuukauden ajaksi, jolloin viljelykset eivät vaatineet hoitoa.

Tupakan viljely yleistyi entisestään fasismin aikana, jolloin Nardössakin toimi kahdeksan tupakkatehdasta. Lucetta Scaraffian esittämä marginaalisena, kausiluontoisena ja satunnaisena kuvailtu työ ei vastaa tupakkatehtaiden naisten elämää; naisten *jatkuva*, vaikkakin ehkä konfliktuaalisesti eletty työpanos on ollut merkittävä alueen perheiden ekonomiassa. Se on tuotu myös esille paikallisessa (poliittisessa) historiankirjoituksessa. Kausiluontoisuudesta saattaisi kertoa se, että tehtaissa työskentelevät kuvataan useissa paikallishistorian kirjoituksissa naimattomina naisina, ikään kuin työ olisi naisen elämässä vain väliaikainen, mahdollisesti myötäjäisten hankkimiseen tähtäävä vaihe. Kuitenkin teoksessa *Tabacco e tabacchine nella memoria storica* (Santoro & Torsello, 2002) mainitaan Tricasen tupakkatehtaan vauvala, jonne lastenhoitaja kutsui äidit vuorollaan imettämään. Myös

Nardòssa kiinteistönvälittäjän toimistossa käsiini osuneessa entisen tupakkatehtaan pohjapiirustuksessa mainittiin imetyshuone, *stanza di allattamento*.

Tupakan menettäessä merkitystään 1970-luvulla syntyneiden ompelimojen (*ricamificio*) oli helppo houkutella kirjonnän koulimia näppäriä ja käteviä naisenkäsiä, kun perheen elättäminen ja työssäkäynti kodin ulkopuolella-kin olivat kuuluneet naisen rooliin jo sadan vuoden ajan.⁸⁶ Työ sivuaa hetken Etelän naisia; kuten aiemmin tupakanviljely ja tupakkateollisuus, myös tekstiiliteollisuus on pakenemassa läheisiin Itä-Euroopan ja Balkanin maihin, Aasian kasvaviin talousjätteihin sekä kolmanteen maailmaan.



70. Naisia tupakkatehtaassa. *Tabacco tabaccari e tabacchine [...]*



71. Nardò 2000; Iltapäivä piazzalla, miehiä circolon edessä Valokuva KH 2000.

MIESTEN KAUPUNKI

Miesten elämäkerroissa keskeisen roolin saavat ammatin oppiminen sekä siirtotyöläisyys, jotka molemmat tähtäävät perheen perustamiseen vaadittavien taloudellisten resurssien hankkimiseen. Elämäнкаari konkretisoituu tilassa lapsuuden pihalta äidin esiliinannauhoista piazzalle mutta myös pelloille ja maailmalle, yksityisestä julkiseen, miehuuteen – ja vanhuudessa takaisin pihalle portinpieleen istumaan, kotiin ja tohveleihin ellei satu kuolemaan saappaat jalassa. Tärkeä siirtymäriitti oli 1990-luvun lopulle saakka sittemmin lakkautettu asevelvollisuus, joka usein suoritettiin kaukana kotiseudusta, kansallisvaltiota yhdistävän ja korttipakkaa sekoittavan tietoisien politiikan mukaan. Sotilaspalveluksesta käytetään metaforana äidinrinnasta vieroittumiseen viittaavaa sanaa *svezzamento*; samaa sanaa olen kuullut 1950-luvulla syntyneen haastateltavan käyttävän ensimmäisestä sukupuolikokemuksesta hänen kertoessaan kuuluisista prostituoiduista, jotka olivat ”vieroittaneet” kokonaisia miespolvia. Asevelvollisuuden suorittanut mies oli ”vieroitettu äidistä” ja valmis lähtemään siirtotyöläiseksi. Naisten siirtotyöläisyys oli yleistä, muttei aina täysin hyväksyttyä: appivanhemmat saattoivat vaatia ettei morsian pariskunnan palattua kotikaupunkiin mainitsisi koskaan siirtolaisuuttaan, vaan antaisi ymmärtää että oli kotikylässään odottanut pariskunnan yhteisen asunnon valmistumista. 1960-luvulla ja sen jälkeen syntyneille, sekä miehille että naisille, opiskelu yliopistokaupungissa on usein ollut ensimmäinen tilaisuus tarkastella kauempaa kotiseutua, Etelää ja identiteettiä.

Kaupungin piazza on perinteisesti ollut miesten julkista tilaa. Piazzaa reunustavat kerhot, baarit ja tupakkakaupat, joissa myydään tupakan lisäksi kaikkea mitä kerhoissa tarvitaan: pelikortteja, -lautoja, noppia, dominonappuloita... Piazzaa kehystävä miesten kaupunki jatkuu syrjemmällä, mutta aukion välittömässä läheisyydessä; sivukaduille sijoittuvat strategisesti parturinsalongit sekä *cantinat*, viiniä ja olutta, uppopaistettuja perunakroketteja, lihapullia ja keitettyä hevosenlihaa tarjoilevat ruokapaikat.

Ennen teollisesti valmistettujen vaatteiden läpimurtoa piazzalla oli useampi herrainompelimo.

Monien kerhojen nimi kertoo jäsenkunnan yhteisestä ammatista: maanviljelijöiden kerho on *Circolo Agrario*, kauppiaiden *Circolo dei Commercianti*, viininviljelijöiden *Circolo dei Viticoltori*, muurareilla on oma kerhonsa. Jäsenmäärältään suuri ja pitkään toiminut yhdistys on *Società Operaia*, joka tarjoaa jäsenilleen ja jäsenten puolisoille vielä hautapaikan yhdistyksen omassa kappelissa. Sotaveteraaneilla on oma kerhonsa. Kaikkien kerhojen nimestä ei kuitenkaan voi päätellä kuka kuuluu asiakaskuntaan: *Circolo Cittadino*, *Circolo del Futuro*, *Associazione Principe Umberto*. Monien puolueiden toimistot ovat keskittyneet piazzalle johtavalle pääkadulle: niiden toiminnassa on mukana vaihtelevassa määrin myös naisia.

Miehet nostavat tuolit kerhoista riviin seinänvierelle, piazzaa kehystämään, ja istuvat tuolilla dominoivassa asennossa hajareisin, tuolin selkänöjä reisien välissä, katse piazzalle päin. Aukion läpi kulkeva joutuu ohittamaan kommenttejaan mutisevan tuomariston. Kerhojen jäsenkunta koostuu yksinomaan iäkkäämmistä miehistä. Varsinaisesta piazzasta jonkin matkan päässä sijaitsevassa nuorten miesten suosi-massa kerhossa tyttöystävät roikkuvat mukana, istuvat kadulla skootterin selässä tai vastapäisen talon ulkorappusella, mutta harvoin ylittävät kerhon kynnyksen.

Kerhoissa pelataan laitonta uhkapeliä, kuulemma. Kerhojen maailma on minulta suljettu, ja voin luottaa vain ihmisten sanomisiin; kuten Herzfeldin kuvauksessa kreetalaisesta Rethymnonin kaupungista (Herzfeld 1991) miesten kerrotaan pelanneen talonsa ja vaimonsa. Monista välimerellisistä yleistyksistä juuri Rethymnonin asukkaiden sielunmaisema vaikuttaa Nardòn valokopiolta, ja pystyn hyvin kuvittelemaan kuinka miehet pelissä osoittavat, juuri, miehekkyyttään, rohkeuttaan asettua alttiiksi riskille ja suurpiirteistä välinpitämättömyyttään maisista menetyksistään.

Miesten iltainen kokoontuminen piazzalla selitetään jäänteeksi ajoista, jolloin aukiolta värvättiin päivätyöläisiä



72. Tricarico (MT) 1952: Päivätyöläisiä piazzalla odottamassa aamunsa-rastusta Valokuva Arturo Zavattini, julkaistu teoksessa *I Viaggi nel sud di Ernesto de Martino*.

seuraavaksi päiväksi. Työnjohtajan (*fattore, caporale*) lihaksikkaiksi ja rivakoiksi arvioimien työmiesten huutokauppa on siirtynyt kaupungin laidalle, josta työporukan voi suoraan poimia kuorma-auton lavalle. Melonisadon korjuuseen saapuvat pohjoisafrikkalaiset miehet yöpyivät pitkään Lecceen ja Copertinoon johtavan tien varrelle keskelle peltoa haaksirikkoutuneen *Preturan* keskeneräiseksi jääneellä työmaalla, mutta kun työt viimeinkin saatettiin päätökseen, on kausityöläisten ihmisarvoisen majoittumisen ratkaisu kunnallispolitiikan esityslistalla.

Miesten kerhoissa muodostama tuttavapiiri ylittää naapurustojen rajat – mahdollisesti myös luokkarajat – ja näin mahdollistaa sekä tasaveroisten että hierarkisten suhteiden solmimisen. Sekä historiallisen *Società Operaia* tunnus etä kotiporttiamme vastapäätä sijainneen Club Amicon mainosvalo esittävät yhteiskuntaluokkien rajat ylittävää

kädenpuristusta, ylistävät ystävyyden ideologiaa (ks. myös Schneider & Schneider 1976). Itse haimme remonttia tehdessämme työmiehiä ja aloitimme tiedustelun juuri vasta-päisen kerhon omistajalta. Meille tuntemattomat tarjokkaat hinnoittelivat kuitenkin itsensä yli. Jouduimme turvautumaan strategiaan, jossa tiedustelimme tuttavilta heidän tuntemiaan työmiehiä, ja työmiehet edelleen suosittelivat omia ”luottomiehiään”. Yhteisen tuttavuuden velvoittama työmies sitoutuu tekemään työnsä hyvin eikä voi pyytää kohtuutonta korvausta. Uhka ystävien välille syntyvästä kitkasta tai välikirkosta sitoo myös työnantajaa, jonka tulisi maksaa sopimansa.

Haastatteluissa toistuu usein väite etteivät naiset ennen menneet koskaan piazzalle. Paikallislehden artikkeli (Porta di Mare, 2000) tietää kertoa, että piazzalle uskaltautuivat vain prostituoidut, joihin viitattiin värikkäämpien ilmaisten ohella nimikkeellä *signorine*, neidit. Oli piazzalla prostituoituja tai ei, kunnialliset naiset pelkäsivät kevytkenkäisen leimaa, välttivät piazzaa ja valitsivat kiertotien. Vanhassakaupungissa ikänsä asunut 1940-luvulla syntynyt ompelijatar muistelee: *ennen naiset eivät menneet piazzalle, tai saattoivat matkalla kirkkoon kulkea piazzan läpi mutta paluumatkalla valitsivat toisen tien* (ks. myös Booth 1999, 136). Sama tulee esille 1960-luvun alussa syntyneen naisen kertomassa: *olimme nuorina naisina emansipoituneita [1970-luvulla], poltimme tupakkaa kadulla... mutta piazzalla, emme koskaan*. Ei piazzalla nytkään naisia juuri näy, ja oikeutettu kysymys on *miksi pitäisi näkyä, mitä naiset sitten tekisivät piazzalla?* Naiset ovat kaupungissa läpikulku-

matkalla, menossa lähikauppaan ostoksille (mutta kauppahallia ei oikeastaan enää ole), palaamassa käsikynkkää iltamessusta. Turistit tekevät poikkeuksen; he ihmettelevät setien sankkaa joukkoa ja ihmetys on molemminpuolinen. Entiset siirtotyöläiset tapailevat saksankielistä keskustelunavausta.

Menneisyys ja nykyhetki eroavat puheiden luomassa kaupungissa toisistaan kuin yö ja päivä, mutta menneen ja nykyhetken välistä vedenjakajaa on silti mahdotonta ajoittaa yhteen tiettyyn vuosilukuun. Piazzan tabu on jälkeenpäin konstruoitu ideaalitason sääntö *come si deve*, siitä miten asioiden tulisi olla, itsestään selvästä ja kyseenalaistamattomasta maailmasta, *doksasta*, diskurssin piiriin vedetty siinä vaiheessa kun naisten puuttuminen piazzalta on huomattu. Keskustelu rakentuu sen ympärille, miten on toimittu ja miksi se on oikein tai väärin.

Prostituution paikoiksi paljastuvat keskustelussa katedraalin takana olevat korttelit. Appiukko vastustelee kun käymme katsomassa myytävänä olevaa taloa via Campanilella, ja syy selviää hitaasti, epäsuorasti, kiertelevillä lauseilla. Nardòn piispa Vetta (1849-1873) kuvaa kirjeessään äärimmäistä köyhyyttä ja prostituution yleisyyttä, tai niin kuin naapurikaupunkien kokkapuheissa sanotaan: *Nardò, una porta sì, una porta no*, tarkoittaen että Nardòssa joka toisella ovella saa. Varsinaiset bordellit lakkautettiin Italiassa vuonna 1958. Kuten päivätyöläisten kauppa, on prostituutiokin siirtynyt ulkomaiselle työvoimalle maantien varteen.⁸⁷

6. PIHAT JA KODIT

*Jos kuolen, herrani
hautaa minut pihalle
jotta jalkasi polkaisivat minua
ja sieluni iloitsisi*

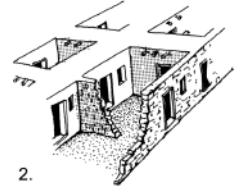
-Kansanlaulu Calimerasta⁸⁸

CASE A CORTE

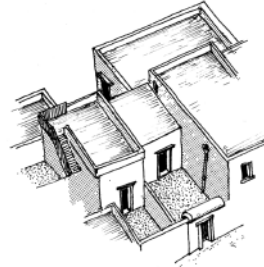
Salenton alueelle tyypillinen sisäpihallinen kaupunkitalo, *casa a corte*, on innostanut aiheesta kirjoittaneita etsimään talotyyppin sukulaisia, esi-isiä ja serkkuja. Tässä haasteessa tutkijaa vaanii vaarallisten yleistysten viidakko, jossa mikä tahansa pihan ympärille ryhmittynyt rakennusrypäs antiikin roomalaisesta domuksesta suomalaiseen umpipihaan voidaan niputtaa samaan ryhmään. Etupihallinen suora-kaiteen muotoinen maja, eräänlainen megaron, voisi juontaa juurensa antiikin Kreikasta ja saavuttaa Apulian ja Sisilian maat kreikkalaiskolonisaation aikoihin VIII – VII vuosisadalla e.a.a. (esim. M. Coppa, *Storia dell'urbanistica dalle origini all'Ellenismo*, Einaudi, 1968). Teoksessa *Casa a corte nel Salento leccese* Costantini suhtautuu oikeutetun kriittisesti oletettuun bysanttilaiseen alkuperään ”koska hyvin usein samankaltaiset lopputulokset ovat erilaisten historiallisten prosessien tuottamia”. Onko keskustelu talotyyppin esi-ististä ylipäätään relevanttia? Samanlaisilta vaikeuttavien rakennustapojen tarkastelussa on mielekkäämpää yrittää ymmärtää, onko samankaltaisuus muodossa vai sisällössä, tavassa miten taloa käytetään. Katutilassa sulkeutunut ja pihan ympärille avautuva asuinsolujen rypäs on yleinen Pohjois-Afrikassa (arab. *zariba*), Etelä-Espanjan maurilaisissa kaupungeissa, ja Italian kansanrakentamisessa Salenton lisäksi ainakin Sisiliassa ja Basilicatassa. Nardòn kaupungin rakennuskannassa vanhimmat säilyneet sisäpihalliset kaupunkitalot voidaan portaalien perusteella ajoittaa 1500-luvulle, itse piha voi tietysti olla vanhempi.



1.



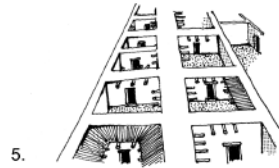
2.



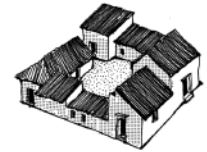
3.



4.



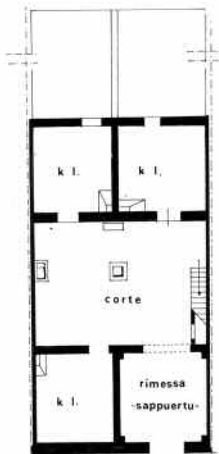
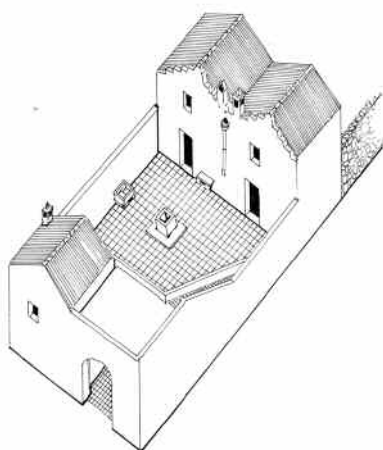
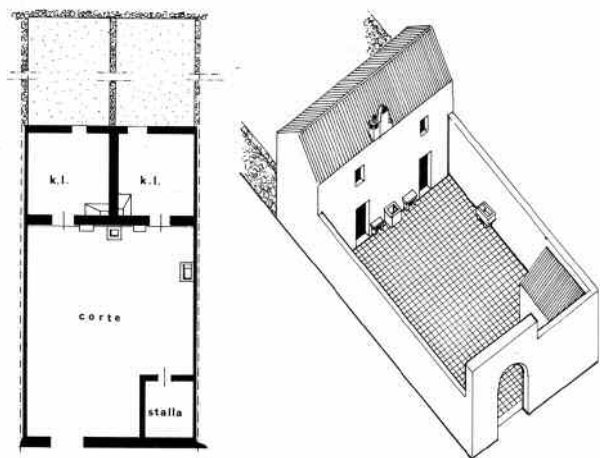
5.



6.

73. Sisäpihallisia kaupunkitaloja Välimeren alueella. 1) Santorini, Kreikka; 2) Marokko; 3) Timahir, Marokko; 4) Tunisia; 5) Marokko; 6) Benalmedena, Etelä-Espanja. La casa a corte nel Salento leccese, 4. Kuvan digitaalinen muokkaus KH.

Costantini jakaa sisäpihalliset kaupunkitalot kahteen pääryhmään, *casa a corte* ja *casa con recinto antistante*, suurpiirteisesti suomennettuna sisäpihallisiin ja etupihallisiin taloihin. Ero on osoitettu pihan käytössä joko sisään-tulo-aulana tai arkisen uusintamisen maailmana; kaivo ja pyykinpesuallas löytyvät toki pienmaatilallisen talon pihastakin, jota ympäröivät hierarkialtaan ja toiminnoiltaan eriytyneet huoneet.



74. Kaksisoluinen etupihallinen talo. *La casa a corte nel Salento leccese*, 23
 75. Etupihallinen talo, kolme asuinsolua ja "sappuurtu". *La casa a corte nel Salento leccese*, 24

Etupihallinen talo on ollut yleinen päivätyöläisen vaatimattomana asumuksena erityisesti Martanossa, Castrignano dei Grecissä, Calimerassa ja yleensäkin kaupungeissa ja kylissä, joissa suurin osa asukkaista oli päivätyöläisiä. Asumus muodostui yhdestä toiminnoiltaan eriytymättömästä huoneesta, joka toimi niin keittiönä, makuuhuoneena kuin tallinakin. Talon edessä pihalla sijaitsivat kaivo tai sadevesisäiliö, viljan säilyttämistä vasten maahan kaivettu kuoppa

granaio ja kivinen pyykinpesuallas *pila*. Puutarha sijaitsi talon takana. Pohjaltaan suorakulmainen n. 5 x 7 metrin huone asettui puoleenväliin tonttia, jonka mitat yleensä olivat noin 9 x 36 metriä.⁸⁹ Tällöin etupihan ja puutarhan väliin jäi käytävä. Käytöltään eriytyneet tilat olivat harvinaisia, joskus talli aasille sijaitsi puutarhassa tai etupihan nurkassa, pihaa katutilasta rajaavaa muuria vasten. Kun asuinyksikkö muuttuu yksisoluiseksi kaksisoluiseksi, sisäntulohuoneen takana sijaitseva toinen huone toimii lähes aina tallina – hevosta, aasia tai lammasta ulos vietäessä kuljettiin asuinhuoneen läpi (Costantini 1979, 32).

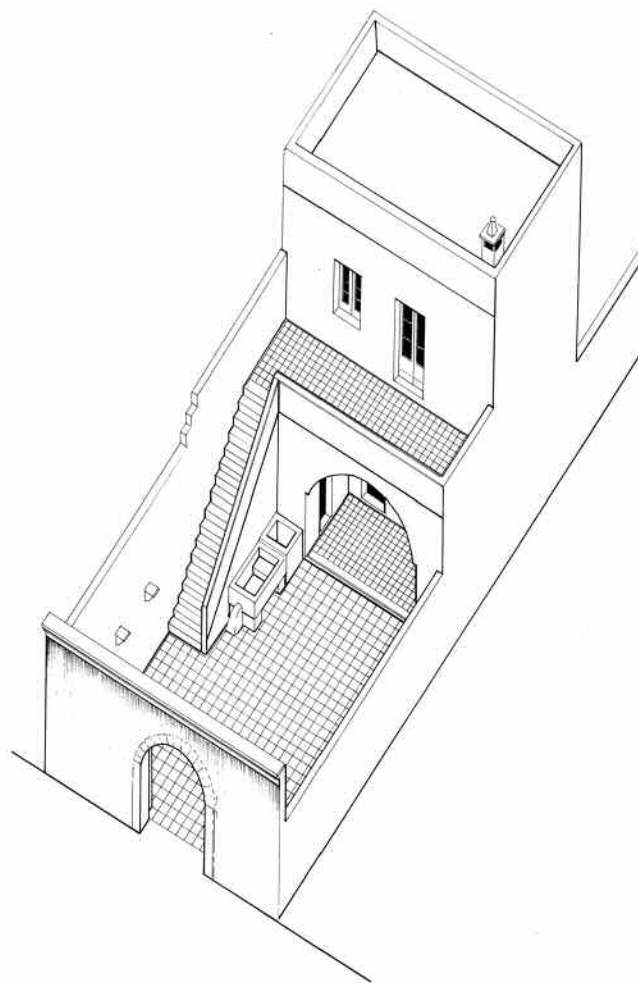
Naimisiin menneet pojat eivät jääneet vanhempien talouteen. Talosta pilkottiin osa pojille tai rakennettiin uusi huone entisen viereen, pihan ja puutarhan välisen käytävän tilalle, tai taakse puutarhaan. Asuinsolujen määrän kasvassa rinnakkain etupiha pysyi yhteisenä, puutarha aidattiin. Kun alkuperäinen solu on leveydeltään kuudesta seitsemään metriä, tämä kylkeen kasvanut toissijainen yksikkö harvoin ylittää kolmea metriä. Lisärakentaminen pihan pitkän sivun myötäisesti L:n muotoon on myös yleistä, ja vuosisatojen kuluessa alkuperäinen asetelma hämärtyy usein täysin tunnistamattomaksi. Käytetty rakennustekniikka voi antaa vihjeitä iänmääritykseen: uusimmat huoneet ovat teräsbetonipalkeilla katettuja, viimeisimpien vuosisatojen vallitseva tekniikka on tufosta muurattu holvi. Primitiivisempien – vanhempien tai vaatimattomampien – rakennusten paksut seinät on toteutettu vaihtelevalla kiviaineksella ja punaisen mullan sekaisella laastilla täytetystä muurista.

Rakennusta kattaa puutraaveista, jättikaisloista, laastista ja kattotiilistä tehty harjakatto. On huomionarvoista, että 1600-luvulla kaiverretussa Blaeu-Mortierin Nardòn kartassa (ks. s. 46) talot on kuvattu harjakattoisina, nykyinen näkymä on terrassien ja tasakattojen *kasbah*.

Päivätyöläisen ei tarvinnut tuoda pellolle kuin lihasvoimansa, ehkä sirpin tai kuokan. Vuokraviljelijän ja pienmaanomistajan asuintaloissa kasvanut säilytystilan tarve

ratkaistiin pihan sisääntulon kattavalla tynnyriholvilla tai alueelle tyypillisellä ns. lecceläisellä holvilla (ks. kuva s.140). Näin syntyvässä sisääntulohuoneessa (*sappuertu* tai *simpu-ertu*) säilytettiin kärryjä, maatyövälineitä, myös talli saattoi aueta samaan huoneeseen. Holvin tasakatolle vievät usein portaat. Kattoa käytetään pyykin, tupakan, viikunoiden tai tomaattien kuivaamiseen, mutta myös katuelämän näkemiseen tulematta nähdyksi. Muuten talotyyppi muistuttaa etupihallista kaupunkitaloa, eikä olekaan epätodennäköistä, että *sappuertu* olisi rakennettu myöhemmin, varallisuuden ja elinkeinon vaatimusten kasvaessa, asuinrakennuksen jäädessä vaatimattomaksi harjakattoiseksi huoneeksi. Sisääntulohuoneen terrassin päälle saatettiin myöhemmin vielä rakentaa harja- tai pulpettikattoinen katos tai huone (*suppinna*), jonne heinät ja tupakanlehdet voitiin nostaa turvaan sateelta.

Jo keskiaikaisten kirjoitusten kuvaama *casa orreata* tai *casa-bottega* rikastui uusista toiminnoista: asumuksen yhteyteen syntyi tila rypäleiden polkemiseen ja puristamiseen, *cantina* viinin ja öljyn säilyttämiseen, puoti maataloustuotteiden myymiseen. Myös asuinhuoneiden määrä kasvaa, ja saman pihan piirissä saattoi asua yksi tai useampia perheitä. Kellarit aukeavat suoraan kadulle, cantinat pihalle. Erotuksena keskiajan käsityöläisen *casa-bottegasta* rakennustyyppi muistuttaa pikemminkin maalaistaloa kaupungissa, agrokaupungissa nimenomaan. Salenton arkkitehtuurissa ruraali ja urbaani ovat vaikeasti eroteltavissa olevia kategorioita, koska kaupungin ja maaseudun välinen raja voi olla maantieteellinen, mutta ei koskaan kulttuurinen.⁹⁰ Yksinkertaisesta asuinsolusta laajentunut kaupunkitalo saa tyypillisiä maatalon piirteitä ja toimintoja, *eikä ole sattuma, että Salenton talonpoika kutsuu masseriaksi myös tätä kaupunkiasumustaan*.⁹¹ Tämä talotyyppi on ominainen suurille maatalouskeskuksille kuten Copertino, Leverano ja Nardò, mutta myös joillekin pienille, kuten Lequile, Monteroni, San Cesario, Corigliano, Matino, ja Collepasso (Costantini 1995, 70). Ensiksi mainitut ovat suurten maatilojen, *masserioiden*,



76. Korkeussuuntaan kasvanut etupihallinen talo, pihalla pyykinpesuallas (pila). *La casa a corte nel Salento leccese*, 40

latifondomaita, jälkimmäisissä viini- ja oliivitarhat ovat jättäneet vähän tilaa laitumille ja viljapelloille, ja maaseudun herrasasumukset ovat linnoitetun masserian sijaan ottaneet *casinon*, *casinan*, *villan* muodon. Maanviljelijän asumisen kaupungissa teki aikoinaan välttämättömäksi ympäröivän maaseudun vaarallisuus, sen mahdollisti viljelyskasvien, viljan, oliivin ja viinin kausiluontoisuus. Useampien kuukausien jatkuvaa työpanosta vaativan tupakan viljelyn yleistymisen 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen



77. Nardò, mignano. Valokuva KH 2006.

osuu yhteen haja-asutuksen (*casa colonica*, *villaggio agricolo*) laajamittaisemman yleistymisen – ja moraalisen suvaittavuuden – kanssa.

Vauraat useamman huoneen asumukset, siinä tapauksessa että asunto on vain maantasossa, ovat järjestyneet yleensä seuraavasti: yksi muita suurempi huone toimii olohuoneena ja liikennetilana makuuhuoneiden ja keittiön saavuttamiseksi. Se aukeaa pihalle ja usein myös puutarhaan. Olohuoneen takana sijaitsevasta keittiöstä on yhteys puutarhaan, makuuhuoneiden pienet ikkunat antavat pihalle. Asunto sijoittuu edelleen pihan ja puutarhan väliin, pyykkiallas ja vesisäiliö sijaitsevat usein varjossa *sap-*

puertun suojissa mutta usein myös puutarhassa keittiön takana. Taloa laajennettiin korkeussuuntaan hierarkkisesti; talon kasvaessa korkeutta maantasokerroksista tuli elintarvikkeiden ja maataloustyökalujen säilytystiloja, yläkerrasta asumus. Pihaa kiertävä porras tuo lisänsä tilan koreografiaan.

Leccen maakunnalle tyypillinen kadun ja pihan vuoropuheluun osallistuva elementti on sisäpihan kadusta erotavan portin ylle rakennettu avoparveke *mignano*⁹², joka on yleinen Leccessä, Galatinassa, Galatonessa, Gallipolissa, Nardössä ja Tricasessa mutta myös monissa pienemmissä kaupungeissa, erityisesti vanhan keskustan pääkatujen varrella. Bysantin lainsäädäntö tunsii rakennuselementin nimellä *parakryptikòn*. Costantinin mukaan alkujaan roomalainen elementti on säilynyt Bysantissa ja tuotu sieltä takaisin. Mignano säilyttääkin latinaan pohjautuvan nimensä myös kreikankielisissä kylissä. Elementistä voidaan joissakin dokumenteissa, esim. Gallipoliin ja Novoliin viitaten, käyttää myös sanaa *gaifo*⁹³. Kaikki *gaifot* eivät kuitenkaan ole *mignanoja*. Nardòn vanhan kaupungin vanhimmat *mignanot* ovat ajoitettavissa 1500-luvulle, mutta Costantini esittää rakennusmuodon olleen käytössä jo keskiajalla.

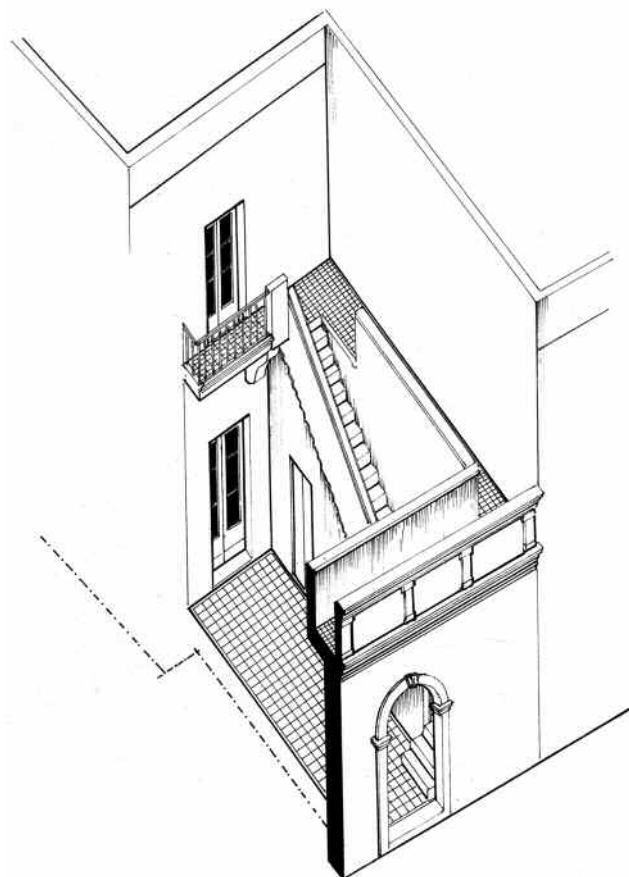
Kun paikallisessa kirjallisuudessa kuvaillaan *mignanon* käyttöä, esiin tulevat sanat *riservatezza familiare* ja *discrezione*, varautuneisuus, sulkeutuneisuus ja hienovaraisuus. Mignano mahdollisti osallistumisen kadun elämään olematta varsinaisesti kadulla; tätä pidettiin naisille ja varsinkin naimattomille tytöille soveliaana käytöksenä.⁹⁴ Samaa tarkoitusta, tarvetta nähdä tulematta nähdyksi, palvelee espanjalais-iberoamerikkalainen *mirador* tai Kreetalla Ret-hymnonin kaupungissa turkkilaisaikaisten rakennusten *kioski* (ks. Herzfeld 1991). Koreimmat *mignanot* ovat kaupunkitilan barokkilavasteita, jopa vähävaraisten luokkien halua näyttää rikkailta edes julkisivussa. Asumus portaalin ja parvekkeen takana voi olla ulospäin antamaansa vaikutelmaan verrattuna vaatimaton. Costantinia (1995, 92) vapaasti kääntäen:

Gallipolissa etuoikeutetuilla reiteillä, piazzailla ja herraspalatsien läheisyydessä [...] mignanot muuttuvat pienen aukion tilaa kehystäväksi teatterin parviksi, joista tarkastella gallipolilaisen aatelin eleganttien henkilöahmojen mahdollista näytäytymistä. Niistä katsomoista vaatimattomammat yhteiskuntaluokat, sisäpihojen asukkaat, saattoivat hienovärisesti osallistua palatsin seurapiirielämään, ja mignanolta pystyivät kateellisina ihailemaan pukujen rikkautta ja kiiltäviä hevostaunuja. Tässä mignanon funktio nousee selvästi esille; juuri näissä tapauksissa arkkitehtoninen elementti muuntuu inhimillisen käyttäytymisen ja sosiaalisten suhteiden ilmaisuksi, yksityisen ja julkisen väliseksi dialogiksi, hallitsevien ja hallittujen luokkien väliseksi vastakkainasetteluksi, mutta myös moniäänisyydeksi [...] joka muodostuu merkittävistä solistin äänistä.⁹⁵

Mignano rakennettiin kadulle, jossa on jotakin nähtävää. Uskonnollisten kulkueiden reittiä koristavat vanhoissa valokuissa ja Sisiliaan sijoitetuissa elokuvissa parvekkeille ripustetut peitot ja liinat. Vielä nytkin saattaa nähdä kapioiden kauneimman sängynpeiton koristamassa Nardòn laajennuskaupunginosan avonaista rautaparveketta talon osuessa pyhimyskulkueen reitille; rouvat heittelevät kukkien terälehtiä kulkueen ylle avoimelta keittiönparvekkeelta, jossa näkeminen tulematta nähdyksi ei luonnistu.

Costantini erottelee omaksi tyyppikseen talon, jota hän kutsuu nimellä *corte privata* tai *padronale*. Kadulta aukeavat sekä portti *sappuertuun* että ovi olohuoneeseen (*casa te nanti=casa davanti*). Suoraan kadulle aukeavat asuinhuoneet ovat uudempaa perua, ja ne ovat lähinnä seurausta siitä että piha on jo rakennettu täyteen. Nardòssa niitä on paljon. Olohuonetta seuraavat jonossa makuuhuone ja muita huoneita matalampi keittiö. Huoneiden korkeusero mahdollistaa pienen ikkunan (*farcune*) sijoittamisen makuuhuoneen seinän yläosaan.

Suurimmilla herraspihoilla palatsin yhteydessä saattoi olla myös yksityinen kappeli. Palatsit, vaikkakin sisäpihan ympärille ryhmittyneitä, eroavat sisäpihallisista kaupunki-



78. Mignano. La casa a corte nel Salento leccese, 50

taloista pihan käytön suhteen: piha toimii paraatisisäänkäyntinä ja liikennetilana, sen yhteydessä oli talli, palveluväen tiloja ja ehkä ajurin asunto. Katujulkisivun kivijalkakerroksessa saattoi olla pieniä kauppiaille tai käsi-työläisille vuokrattuja huoneita. Herrasväki asui toisessa kerroksessa.

Professori Marisa Milellan mukaan sisäpihallisen kaupunkitalon pyrkimys ei ole ainoastaan ryhmittää saman katon alle koko perhettä omaisuuksineen, eläimet mukaan luet-



79. Maglie, Corte Circolone. La casa a corte nel Salento leccese, 27

tuna, vaan erottaa ne selvästi ulkopuolisesta puolustaakseen olennaista ja merkittävintä omaisuutta, perheryhmän ja ryhmän pään kunniaa. Kynnys on sakraali raja sisä- ja ulkopuolen välillä, pahan voimia vastaan.⁹⁶

Usean perheen pihoissa piha ottaa kujan roolin naapuruston, *ghetonian*,⁹⁷ yhteisenä tai puoliyksityisenä tilana. Teoksessa *La casa a corte e il mignano: edilizia domestica nel Salento* Costantini nostaa esille esimerkkejä usean perheen pihasta: vielä 1950-luvun Martanossa löytyy kahdeksan perheen piha via Catumerèalta, ja samalta tieltä mainitaan muita pihoja joissa asui kolmesta viiteen perhettä. Pohja- piirustuksena esitetään Maglien 14 perheen Corte Circolone. Raja umpikujan ja pihan välillä on häilyvä; toisenlainen mutta samaa tarkoitusta palveleva järjestys on löydettävissä esimerkiksi Altamuran, Materan ja Massafraan historiallisista keskustoista.

Salenton alueen sisäpihallisen kaupunkitalon perinteistä sisustusta kuvatessaan Costantini (1979, 30) ei tarkemmin määritä aikakautta johon viittaa, mutta mainitsee sisustuksen säilyneen vielä paikoin kiinteissä rakennusosissa. Huonetta hallitseva elementti on suuri tulisija, joka useimmiten sijait-

see samalla seinustalla sisääntulon kanssa. Takan kappi ja savupiippu on muurattu vaatimattomasti koristellun arkkitraavin varaan. Arkkitraavi ulkonee kappaan verrattuna noin 20 cm, ja muodostaa hyllyn, jolle asetettiin petroli- ja öljylamput sekä erikokoisia ruoanvalmistuksessa käytettäviä saviasioita. Tulisijan nurkassa sijaitsevaan reikään heitettiin likavedet, jotka valuiivat ojaa pitkin pihalle tai puutarhaan.

Korkeat vuoteet olivat rautaisten pukkijalkojen (*cesti-eddhri*) varassa; vuoteiden alla säilytettiin elintarvikkeita erilaisissa saviastioissa ja koreissa. Kodin tekstiilien ja vaatteiden paikka oli arkussa (*cassapanca, cassone*). Paksut muuratut seinät mahdollistivat erikokoisten komeroiden, nissien ja syvennyksien (*stipi, stipioni, scanzie*) luomisen. Lisää säilytystilaa saatiin muureista ulkonevilla kivihiellyillä tai kivisten konsolien varassa lepäävillä puuhiellyillä. Seiniä koristivat kehystetyt tai yksioikoisesti naulaan ripustetut pyhimysten painokuvien ja öljylamppujen ympäröimät edesmenneiden perheenjäsenien valokuvat – valokuvan yleistessä 1900-luvulla.

Asuinhuone aukesi pihalle. Paikoin voi vieläkin nähdä puisen oven, jossa on kurkistusluukku katselukorkeudella sekä alaosassa pyöreä reikä kissanluukkuna (*cattaluru*). Oven ollessa kiinni, huoneen ainoa valonlähde oli lähes katonrajassa sijaitseva ikkuna (*farcune*). Puinen ovi on usein myöhemmin korvattu kaksiosaisella lasitetulla ovella, jota lähes aina koristaa valkokirjailtu pellavaliina.

Alemman keskiluokan asumuksen sisustusta Nardòssa 1700- ja 1800-lukujen taitteessa kuvaa Mario Mennonna (1997, 60-66). Tyypillinen asumus jakautui kolmeen huoneeseen: sisääntulosaliin, keittiöön ja makuuhuoneeseen. Salissa sijaitsivat pöytä, kangaspuut, kuperakantinen arkku ja lasiovilla varustettu nurkkakaappi, jossa saatettiin säilyttää vierasvarana kotitekoista likööriä. Makuuhuoneen kalustukseen kuuluivat sängyn lisäksi kaksi yöpöytää, viisi- tai kuusilaatikkoinen vetolipasto, lasten vuoteet, avoin hylly, vaatekaappi tai -komero, teräksinen pesuallas, kasvo- pyyhe ja yöastia. Keittiötä hallitsi takka ja sen lisäksi olennaiseen kalustukseen kuuluivat pieni pöytä, astiakaappi, ruokakaappi tai -komero, kivinen huhmare vehnänjyvien jauhamiseen sekä puinen pesuallas.⁹⁸

”Uudella ajalla”, siis 1800-luvun jälkipuoliskolta eteenpäin asunnon huonejaon ja sisustuksen tavoitteeksi nousi niinkutsuttu *casa civile*, jonka mallia sekä aatelisto että uusi porvaristo noudatti mahdollisuuksiensa mukaan, niin muurien ympärille syntyvissä laajennuskaupunginosissa, kuin vanhassakaupungissa purettujen rakennusten tilalle rakennetuissa palatseissa. Toimeksiantajien arkkitehtuurikasvatukseen tähtäävässä teoksessa *Architetto in famiglia* Carlo Luigi Arditi (1894) ohjeistaa uudisrakennuksen huonejakoa ja massoitteleva seuraavasti:

Puhuttuamme terveellisyydestä, on tärkeää nyt lausua muutama sana talon sisäisestä jäsennyksestä ja sen lujuudesta.

Rakennuksen hyvä jäsennyys on tehtävä, joka vaihtelee tilaajien varallisuuden ja tarpeiden mukaan. Koska tonttimaa on kalliimpaa kaupungissa kuin maalla, se tulee käyttää tarkkaan. Jos tontti on muodoltaan epäsäännöllinen, ensimmäinen tehtävä on jakaa se suorakaiteen muotoisiin osioihin, ja käyttää pienimmätkin osiot, hyödyntääkseen ne pieninä aputiloina, kätkeytyinä portaina, pihoina, pikku huoneina etc.

Pohjakerroksen, ollen yleensä tarkoitettu verstaiksi, työhuoneiksi, varastoiksi ja muiksi, tulee olla muutamaa askelmaa katutasen yläpuolella, koska näin se säilyy kuivana. [...]

Piha, jonka tarkoitus on antaa valoa rakennukselle, ei koskaan saa olla liian pieni mitoiltaan. Pihalta täytyy päästä suoraan porrashuoneeseen ja tästä jokaiseen asuntoon, järjestäen keittiölle erillisen sisäänkäynnin.

Keittiö sijoitetaan pihan puolelle, huoneista eristetympään osaan, jotta hajut voivat haihtua tunkeutumatta [asuntoon]. Ruokailusalin täytyy varata iloisin ja valaistuin paikka, jonne ei kuulu kadun häly, ja sieltä tulee olla uloskäynti terassille tai suora näkymä puutarhaan. Sen täytyy olla lähellä keittiötä, ja yhteyden keittiöön olisi parasta olla suoran sijaan steisen tai jonkin toisen huoneen kautta, joka palvelee myös tarjoilukeittiönä.

Kabinetin täytyy sijaita rauhallisella ja hyvin valaistulla paikalla, lähellä eteistä tai salottoa.

Gallerian tulee sijaita talon akselilla ja keskeisellä paikalla. Makuuhuoneet tarvitsevat myös rauhallisen paikan, jossa hy-

Fig. 1. — Pianta del pianterreno.

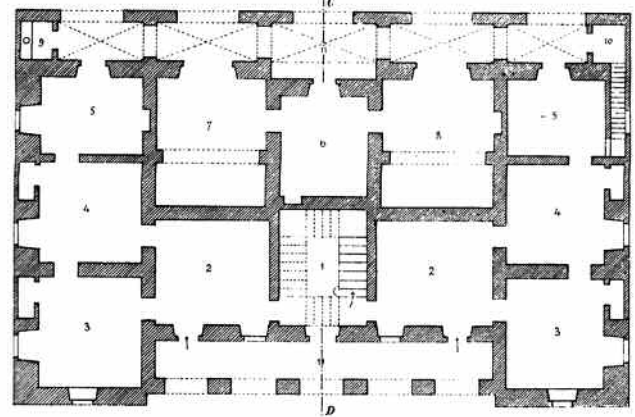
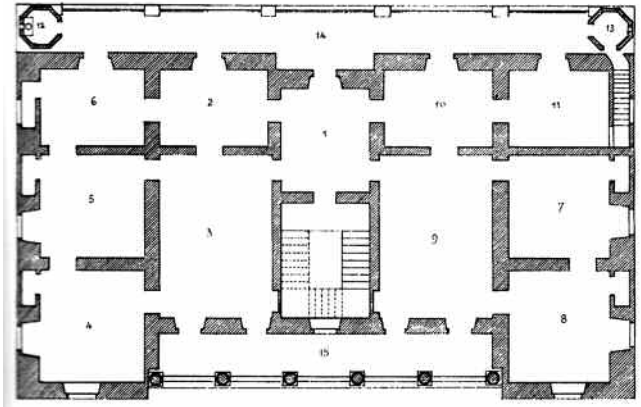


Fig. 2. — Pianta del primo piano.



80. Carlo Luigi Arditi: Villa Serracca, Santa Maria di Leuca. Julkaistu lehdessä *Architettura Pratica*, 1897. Pohjakerroksessa 1) porras; 2-5) vuokrattavia huoneita; 6) ajurin huone; 7) hevostalli; 8) vaunutalli; 9) käymälä; 10) vesisäiliö ja palvelusporras; 11) portiikki.

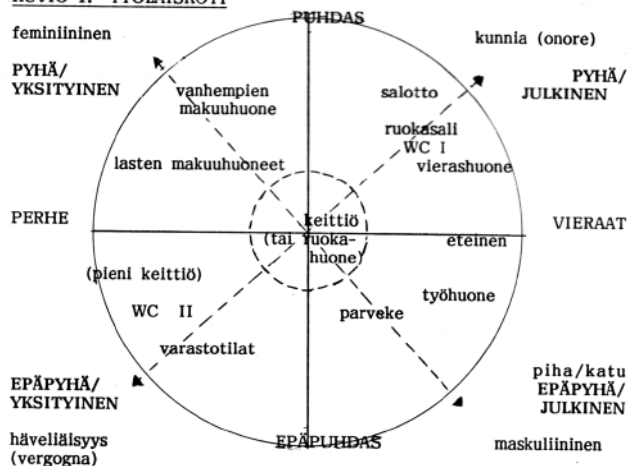
2. kerroksessa: 1) sali; 2) esihuone; 3) halli; 4-8) makuuhuoneet; 9) ruokailuhuone; 10) tarjoilukeittiö; 11) keittiö; 12) käymälä; 13) vesisäiliö ja porras terassille; 14) parveke; 15) loggia. *Arte e lavoro*, 91.

vä tuulettavuus on kuitenkin tärkeämpää kuin valaistus.

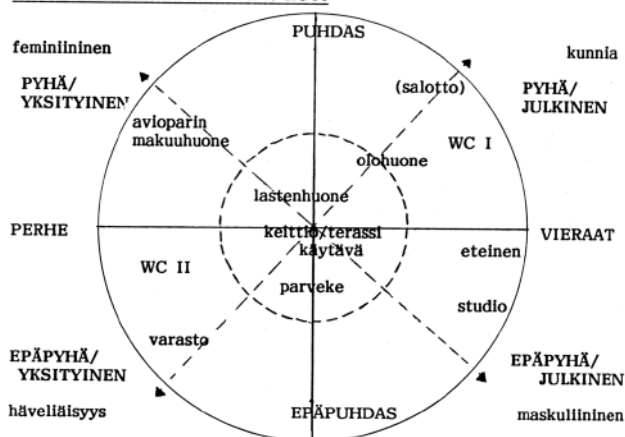
Takahuoneet tai komerot makuuhuoneen yhteydessä ovat mukavia vaatekomeroina, käsienpesuvadille ja muille kotitalouden tarpeille.

Käymälän tulee aina sijaita ulkopuolisessa loggiassa tai pihaa kiertävällä parvekkeella, tai missä tahansa muussa paikassa joka on riittävän loitolla huoneista, jotta jälkimmäiset eivät altistu [käymälässä] tuotettavalle miasmalle.⁹⁹

KUVIO 1. "TYÖLÄISKOTI"



KUVIO 2. "KESKILUOKKAINEN KOTI"



81. Eteläitalialaisen kaupunkiasunnon symbolinen jäsentyminen Merja Rastaan (1989) mukaan.

Vauraamman väestöosan asumus jakaantui ideaalisesti puhtaaseen yksityiseen tilaan, joita edustivat makuuhuoneet, puhtaaseen edustavaan julkiseen, johon lukeutuu suuri osa asunnosta erilaisine saleineen, salottoineen ja ruokailuhuoneineen, epäpuhtaaseen yksityiseen, jota edustivat kaikki ruumiintoimintoihin ja hajuihin liittyvät huoltilat, ja epäpuhtaaseen julkiseen, kuten kaduntasoon sijoittuviin verstaisiin ja työhuoneisiin. Katutasoon voitiin sijoittaa myös vuokrattavia huoneistoja.

ASUNNON SYMBOLINEN JÄRJESTYS

Makuuhuoneessa neljä sänkyä kylki kyljessä; keittiössä syödään ja eletään. – Entä toisessa huoneessa? kysyn: ja [il custodo] vastaa hymyillen: "siellä on rouvani salotto". Kirjaimellisesti!¹⁰⁰

–Elisa Ricci: *La casa-*

Pyrkimys yksityisen ja julkisen, edustus- ja uusintamistilan jakoon esineistön avulla on havaittavissa jo Mennonnan kuvaamassa asumuksessa. Huoneluvun kasvaessa asunto tavoittelee ihanteita vastaavaa muotoa. Huonejaossa pyritään välttämättömimpien tarpeiden tyydyttämisen jälkeen ja sen ohellakin – jos ei muuten niin toiminnalla ja rajoja merkitsevien materiaalistien objektien avulla – erottamaan ylevä alhaisesta, edustava arkisesta ja yksityinen julkisesta.¹⁰¹ Pohjapiirustuksessa eriyttämättömät neliömäiset huoneet nimetään ja niiden toiminnot määritellään kalustuksella. Asunnon huonejako syntyy kulttuuristen merkitysten verkostosta. Samalla asunto itse ylläpitää ja tuottaa merkityksiä (Saarikangas 2002, 11).

Merja Rastas mainitsee eteläitalialaisen kaupunkiasunnon sisustamisen peruspilareina sivistyksen ja sen osoittamisen, siisteyden ja modernisuuden (Rastas 1989, 69). Sivistyksestä puhuvat myös Nardòn asukkaat kommentoidessaan naapurustoaan: *ovat rakentaneet laajennuskaupunginosaan uuden talon, mutta eivät ole tarpeeksi sivistyneitä käyttääkseen sitä, ymmärräthän, salotto chiuso, kaikki nämä neliöt mutta käytännössä asuvat kuten ennenkin, keittiössä, kadulla ja terassille rakennetun pyykinpesukatoksen alla*. Kuten Rastaan kuvauksessa, tässäkin porvarillinen, keskiluokkainen olohuone asettuu vastakkain ylempien yhteiskuntaluokkien asumista imitoivan työväenluokkaisen *salotton* kanssa. Sivistyksen merkinä, toisin sanoen modernismin ohjelman sisäistämisenä, on toisaalta häveliäästi vaiettavien arkielämän välttämättömien toimintojen yksityistyminen, toisaalta perheen muiden yksityisten tilojen avautuminen ja muuntuminen puolijulkisiksi, edustuskelpoisiksi: sivisty-

neen perheen yksityisyyskin on esittelykelpoista, arkielämä laajenee olohuoneeseen, lastenhuoneisiin voi kutsua vieraita.

Mitä ihmisille tarkoittavat käsitteet traditionaalinen ja moderni? Traditionaaliseen liittyvät sekä myönteiset että kielteiset assosiaatiot: sana voi viitata perinteiseen, perittyyn ja arvokkaaseen, kauniiseen, työstettyyn, antiikkiin, mutta myös vanhanaikaiseen, takapajuiseen, kuluneeseen ja menneestä köyhyydestä muistuttavaan. Fiat 500:lla tai vaaseen matkaava työväenluokka ei ole hyljännyt vanhan keskustan kosteita yhden huoneen asumuksiaan syyttä! Jatkumo traditionaalisen ja modernin välillä voidaan mieltää myös evoluutiona työväenluokkaisesta asunnosta kohti sivistyneisyyttä (*civiltà*), jonka rinnalle distinktion välineeksi moderni onkin nostettu.

Rastas jakaa asunnon tilat ja niiden merkitykset käyttäen apuvälineenä nelikenttää, jonka akseleita ovat puhdas-epäpuhdas sekä perhe-vieraat.

Pääakseleiden jakamista kentän neljänneksistä pyhää, yksityistä ja feminiinistä asunnossa edustaa avioparin makuuhuone.

Salotto, ruokasali, mahdollinen vierashuone ja edustus- kylpyhuone ovat asunnon pyhää julkista tilaa, joka akselilla kunnia/häveliäisyys vastaa kunniaa. Häveliäisyyttä, epäpyhää yksityisyyttä edustavat pieni keittiö niissä asunnoissa joissa ruuanvalmistus- ja ruokailutila on erotettu, perheen käyttämä kylpyhuone, pesutupa joka voi olla yhteneväinen kylpyhuoneen kanssa, tai kuten Nardossa usein, sijaita erillisenä katoksena pihalla, parvekkeella tai terassilla. Häilyvin akseli Rastaan muuten osuvassa jaossa on mielestäni maskuliininen-feminiininen, ja kyseenalaisin sektori on asunnon epäpyhä julkinen osuus. Läheskään kaikissa asunnoissa ei ole työhuonetta tai studiota. Myös Sally S. Boothin kuvaamassa sisilialaisessa agrokaupungissa miehet, joilla oli pääsy kotinsa kaikkiin tiloihin viettivät kuitenkin vain hyvin vähän aikaa kodissa tai sen lähetyvillä; vain varakkaimmilla miehillä oli oma työtila asunnossa. (Booth 1999, 140). Vanhassa kaupungissa talon katutasossa, siis



82. Muurattu liesi Lopez y Rojon palatsissa Taurisanossa. *Arte e lavoro*, 127.

83. Tulisija, hyllyllä saviastioita.



84. Studio 1800-luvun lopun porvaristalossa kaupunginmuurin ulkopuolella. Valokuva KH 2009.

asunnon ulkopuolella, voi sijaita *bottega*, pieni puoti tai versta. Laajennuskaupunginosissa sitä vastaa autotalli, joka muuntuu helposti liiketilaksi, jossa osa-aikaviljelijä myy palstansa antimia naapuristolle. Parveke ei missään tapauksessa mielly maskuliiniseksi ja miehen oleskelu asunnossa on muutenkin kyseenalaista ja marginaalista.

Asunnon jakautumista julkiseen ja yksityiseen voisi ajatella analogisena kaupungin piazzaan ja kujiin. Perinteisessä sukupuolten välisessä tilanjaossa mies viettää työpäivän jälkeen aikansa kerhoissa, kaupungilla. Moderniksi miehiseksi asetelmaksi kaupunkiasunnossa voisi kuvitella tilanetta ja tilaa, jossa mies ystävineen katsoo jalkapallo-ottelua

satelliittikanavalta keittiössä (työväenluokkainen koti) tai olohuoneessa (keskiluokka). Sisustajan unelmissa kodin audiovisuaalisesta viihde-elektroniikkaturkasta muodostuu uusi edustustila, *salottoa* korvaamaan tai sen rinnalle.

Kirjoituksessaan *L'abitazione e gli spazi domestici* Maristella Casciato kuvaa *salotton*, herrasmaisen salin pienoismallin, leviämistä modernisaation myötä yhteiskuntaluokkia yhdistäväksi kulttuuriseksi malliksi etelästä pohjoiseen ja maaseudulta kaupunkiin (1988, 573).¹⁰² Casciato kuvaa *salottoa* pyrkimyksenä saada kotiin edes yhden huoneen, edes muutaman merkittävän esineen verran "sivilisaatiota", varakkaampien yhteiskuntaluokkien elämäntapaa (1988, 585):

*Ainoa sivilisoitunut asumus joka Italiassa tunnettiin oli varakkaiden asumus, ja tästä jokainen perhe pyrki saamaan kotiinsa edes ikonin, kotoisen representaation verran.*¹⁰³

Suora osoitus muodollisuuden ja kunnioituksen, intiimin luottamuksellisuuden ja ystävyyden asteesta on se, mihin emäntä vieraat asunnossaan ohjaa ja istuttaa. Perhetutut kutsutaan keittiöön, mutta vieraammat istutetaan *salotton* sohvalle ottamaan vastaan rituaalisia tervetulotoivotuksia. Suurin osa istumistani *salottoista* on sisustettu Italian talousihmeen jälkimainingeissa kuusi- tai seitsemänkymmentäluvulla, mutta joukkoon mahtuu myös jokunen vanhempi herrasasumus. Edustushuoneen kalustukseen kuuluu korkea lasiovinen kaappi, jossa säilytetään parempia astioita ja pöytähopeita, häissä, kastetilaisuuksissa, ensimmäisessä kommuuniassa ja konfirmaatioissa saatuja pieniä lahjoja (*bomboniere*), pyhimyksiä ja sukulaisten valokuvia, kalliita tuontiviinoja tai niiden jäljitelmiä. Pöydän päällä on usein virkattu tai kirjottu pyöreä liina, keskellä pöytää puristekristallinen astia, johon nopeasti tuodaan makeisia. Pöytä saattaa olla tyylihuonekalutuolien ympäröimä ruokapöytä tai sohvaan ja pariin nojatuoliin koordinoitu matala pöytä, erillisen ruokailuhuoneen puuttuessa mahdollisesti molemmat. Ruokailuryhmän kalustukseen kuuluu huoneen pit-

källe seinälle sijoitettu koko seinän mittainen lipasto, jonka yläosassa on peili. Tilan salliessa *salotto* ja parempi ruokailuhuone ovat eriytyneet. Huonekalujen myynti on suurelta osalta siirtynyt paikallisilta puusepiltä ja pienistä verstaista marketteihin, mutta vieläkin kuvastoissa elää sitkeään ajatus siitä että kalustus myydään, tilataan ja teetetään ”huoneitain”. Salotton ja makuuhuoneen kalustaminen näyttäytyy kynnyskysymyksenä kertomuksissa kodin perustamisesta, ilman niitä ei päässyt kunniallisesti naimisiin.

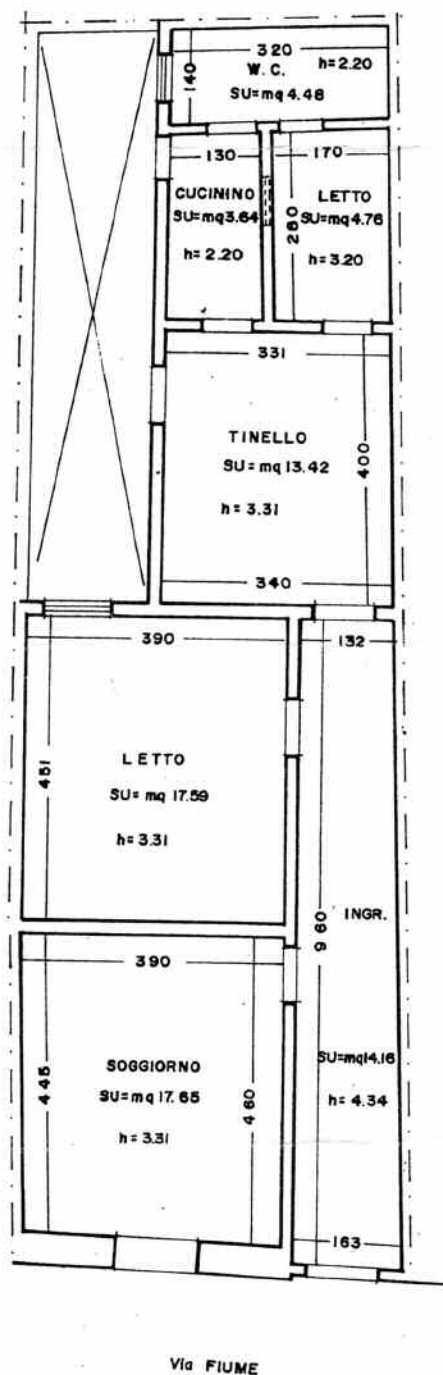
Kodin perustamiseen liittyvät olennaisesti kaiken koto-
na tarvittavan rinnakkaiset markkinat: toreilla ja markkinoilla myydään edullisia mutta heikkolaatuisia kalusteita, ruokailuvälineitä ja kattiloita ”tilapäistä” asumista varten, mutta myös todelliseen, jokapäiväiseen käyttöön. Oikeaan kotiin tarkoitetut paremmat astiat – salotton kaappiin päätyvät – hankitaan häälahjastoihin erikoistuneesta *lista nozze* -myymälästä. Yleisesti jaetun mentaliteetin mukaan kotia ei voi alkaa kalustaa hankkimalla astioita ja kodinkoneita jo kymmenen ”tilapäisen asumisen” opiskeluvuoden aikana, koska kaiken täytyy olla kiiltävää ja uutta sitten kun mennään naimisiin ja muutetaan ”oikeaan” kotiin. Käytännössä tilapäisen asumuksen kalustamista vaikeuttavat muuttoon ja tilapäisyyteen itseensä liittyvät ongelmat, opiskelupaikkakunnan asunnon vuokraaminen vain osaksi vuotta ja pimeänä. Tilapäisyyden pitkittyessä ja mahdollista avioliittoa edeltävän avioliiton yleistyessä on Italiassakin kysyntä muodostanut edullisen mutta menettelevän kalustuksen keskitien: media puhuu ironiseen sävyyn IKEA-sukupolvesta. Ihanteiden koti on edelleenkin oma ja pysyvä. Italiassa omistusasuntojen osuus kaikista asumuksista on huomattava ja siihen on kannustettu myös yhteiskunta- ja talouspolitiikalla. Onko aina ollut näin? Kiinteistöt, talot, asunnot näyttäytyvät merkittävinä turvaa ja pysyvyyttä takaavana tukipisteenä perintö- ja myötäjäisstrategioissa. Vanhoissa kiinteistörekisterikartoissa huoneistoihin on kirjattu paitsi omistajan, myös hänen isänsä nimi.

Perinteinen keittiö on ollut pääasiallisesti uusintamistarkoitusta palveleva tila, mutta myös koko perheen todellinen olo-



85. Syntymäpäivän vietto 1970-luvulla. Vitriinikaapissa paremmat astiat. Kuva yksityiskokoelmasta.

86. Ruokailuhuoneen parempien astioiden kaappi 1800-luvun porvaristalosta kaupunginmuurin ulkopuolelta. Valokuva KH 2009.



87. Tyypillinen ensimmäisen polven laajennuskaupunginosan pohja. Ruokailutila on erillään keittiöstä; todennäköisesti piha oli aiemmin suurempi ja käymälä erillään pihan perällä. NCEU

huone, suuren tulisijan ollessa asumuksen ainoa lämmönlähde. Herrasasumuksissa takka ja liesi (*cucina economica*) olivat toki eriytyneet, eikä keittiön henkilökuntakaan välttämättä ollut talonväkeä. Viimeistään funktionalismista kummunneet tyyppiplaanit toivat mukanaan myös tavallisten perheiden kotiin kapeaan, käytävämäiseen huoneeseen toteutetun puhtaan toiminnallisen linjakeittiön, josta ruokapöytäkin on toisinaan häädetty erilliseen ruokailutilaan (*tinello*). Arkena ja perheen kesken syödään keittiössä tai keittiön välittömässä yhteydessä sijaitsevassa ruokailutilassa; jos neliöt sen sallivat, sisustetaan vielä erillinen ruokailuhuone, tai sijoitetaan parempi ruokailuryhmä salottoon.

Varallisuuden, neliöiden ja mahdollisuuksien kasvaessa myös keittiö on laskettu edustustilojen joukkoon, tosin varauksella. Modernin keittiön ikoneita ovat liesituulettimet, joita ei ole kytketty mihinkään, astianpesukoneet, joita ei käytetä, vapaana seisova suuri ”amerikkalainen” jääkaappi, jonka ovesa on jääpalakone. Sisustuslehtien esittämä avoin keittiö ei Nardossa ole vielä lyönyt itseään läpi: jopa nuoret, ”modernin” määritelmään sopivat parit pelkäävät arjen tunkeutumista edustustilaan, ruuan hajua, näkyville jääviä likaisia astioita.

Pariskunnan makuuhuone on yksityinen mutta ei häpeällinen, oikeastaan pyhä – ja aviovuode on usein pyhimysten kehystämä. Avioliitto on katolisessa uskossa sakramentti; kun aiempi käsitykseni katolisesta uskosta oli seksuaalikehityksellinen, olinkin yllättynyt siitä, kuinka paheksuvasti erään tuttavani hartaan uskonnollinen anoppi suhtautui siihen, että puolisoit olivat epäsovun seurauksena muuttaneet eri makuuhuoneisiin ja näin ”erottaneet lihat”. Yksityisen ja pyhän aviollisen makuuhuoneen vastakohtaa asunnosta on vaikeaa mieltää; jos akselia jatketaan kotien ulkopuolelle, on vastakohta julkinen ja epäpuhdas bordelli.

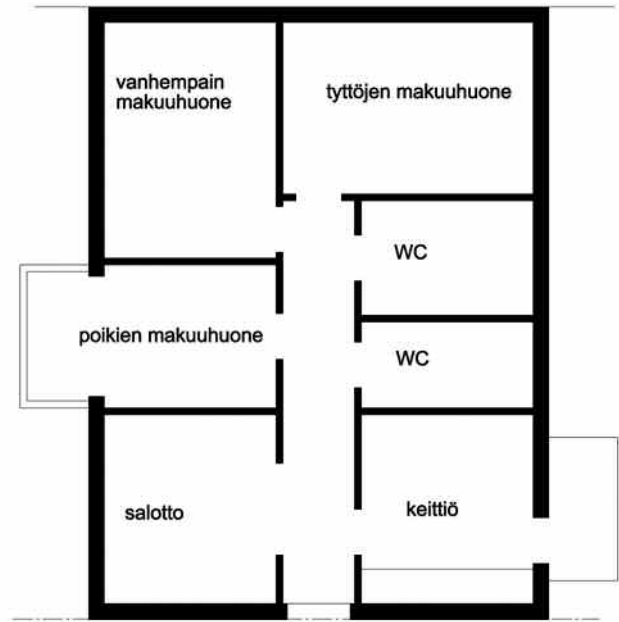
Makuuhuoneen feminiinistä luonnetta puoltaa se, että huoneen kalustus kuului perinteisesti morsiamen myötäjäisiin, samoin liinavaatteet, jotka saattoivat olla morsiamen itsensä huolella valmistamia. Teoksessa *Il velo bianco* (Borrello & Rauzi 1981) aviovuodetta kuvataan morsia-

men isän ja veljien tekemänä tai tilaamana alttarina, jolla neito luovuttaa neitsyytensä osana myötäjäisiä. Isä ja veljet ovat myös morsiamen kunniallisuuden takaajia.

Moderni makuuhuone on pääpiirteissään säilyttänyt 1700-luvun lopun kalustuksen elementit: yöpöydät kehystävät symmetrisesti aviovuodetta, koordinoituun kalustukseen kuuluu yleensä vaatekaappi ja vetolipasto. Moderniin unelmamakuuhuoneeseen kuuluu vaatekaappia avarampi vaatehuone ja oma yksityinen kylpyhuone: sisustuslehdet tarjoavat ratkaisuja siitä miten toteuttaa unelma minimimäärään neliöitä.

Doppi servizi, kaksinkertainen kylpyhuone, kuuluu autotallin ohella kiinteistönvälittäjien täkysanoihin. Enemmän kuin käytännöllisyys, taustalla painaa ajatus ihanteellisesta tilanteesta jossa toinen saniteettitila olisi perheen omaa käyttöä, toinen edustava, siisti ja parfymoitu ”kylpyhuoneiden salotto” vieraita varten. Analogia paremman kylpyhuoneen ja salotton, perheen käyttämän saniteettitilan ja keittiön välillä on ilmeinen: ”en kai voi istuttaa vieraita keittiöön” vastaa äänenpainoja myöten lausahdusta ”en kai voi antaa vieraiden käyttää [makuuhuoneen yhteydessä sijaitsevaa] henkilökohtaista kylpyhuonetta”.

Rastas pitää ”hienoa kylpyhuonetta” statussymbolina, jonka merkityksen ymmärtää vasta eteläitalialaisten pyrkimyksellä korostaa puhtauttaan (1989, 73) – kun vallitseva kulttuuri määrittelee sanaleikeillä *nord-nordici*; *sud-sudici* (pohjoinen-pohjoiset; etelä-hikiset) eteläitalialaiset epäsiisteiksi ja epäjärjestyksessä eläviksi, he pyrkivät kaikin keinoin osoittamaan päinvastaista. Ilmiö ei kuitenkaan rajoitu Etelä-Italiaan. Sisustuslehti Casa Vogue ilmaisee asian ytimen Villeroy&Boch’in mainoksen sanoin: *Ei pidä unohtaa: ette ainoastaan te käytät kylpyhuonetta*. Jos asunnossa ei ole olemassa erillistä vieraille pyhitettyä saniteettitilaa ja yllätysvieras kysyy (emännän mahdollisen vaivautumisen ymmärtäen, eli vasta äärimmäisen hädän pakottamana) voisiko käyttää WC:tä, perheen emäntä pyytää miljoonasti anteeksi sitä ettei ole juuri tänään vielä kaatanut klooria vessanpönttöön, käy nopeasti siistimässä elämän jäljet ja antaa

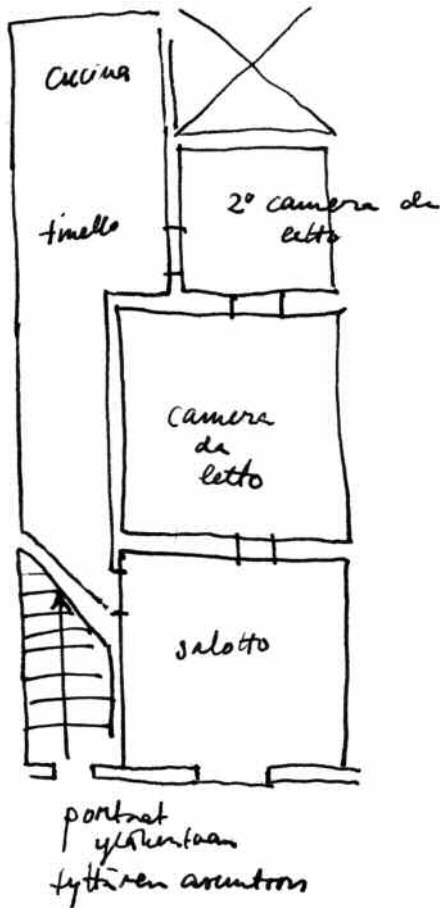


88. Tyypiplaani 1960-luvun lopulta. Ruokapöytä on keittiössä, salotto on vieraita varten. Perheen kahdeksan lasta jaettiin huoneisiin sukupuolen mukaan, nuorin poika nukkui vanhempain kanssa. Poikien makuuhuoneen parveke on lasitettu ja tila on otettu asuinkäyttöön. KH

vieraalle oman käsipyyhkeen. WC:n puhdistus-, desinfiointi- ja raikastusaineille omistetaan suomalaisittain silmiinpistävä määrä mainostilaa.

Elintason noustessa saniteettitila on kokenut muodonmuutoksen pihan perälle sijoitetusta minimimitoitetusta latriinista hedonistiseksi itsensähemmottelun temppeliksi. Aiheelle on omistettu valtava määrä sisustuslehtien sivuja, joissa kuvataan tyylikkäitä saniteettikalusteita, kromattuja ja satinoituja vesihanoja, kaakeleita, mosaiikkeja, hierovia suihkuja, porealtaita...

Puhtaus latautuu suurella symbolisella arvolla menneen kuvauksissa: *olimme köyhiä... mutta puhtaita* – niin hygieenisessä kuin moraalisisessä mielessä. (vrt. Pitt-Riversin kaavio kunnian ja häpeän koodistosta s. 71). Puhtauden eetos on osa köyhän kunniaa: mainetta voi puolustaa, vaik-



89. Tyypillinen pohja laajennuskaupunginosassa; luonnos kenttäpäiväkirjasta. KH

kei edellytyksiä mahdin osoittamiselle olekaan. Modernismin ohjelma värittää muistot entisajan oletetusta siisteydestä ja puhtaudesta, kuten Costantinin kuvauksessa (1979, 30): *Olenainen ja pelkistetty [sisustus] on naisen täydellisessä järjestyksessä pitämä: valkoiset muurit, pöytäliinat ja pöydänpäälliset, usein emännän itsensä kutomia, paljasta-*

*vat huolellisuuden ja luostarimaisen intiimiyden.*¹⁰⁴ Paitsi valkoinen, ovat olennainen ja pelkistetty itse asiassa modernismin adjektiiveja. Fasismin aikaisen kansanvalistuksen ohjelma opetti tytöille, naisille yleensä ja äideille erityisesti hygieniaa ja kotitaloutta. Siisteyden adjektiiveja ovat valkoisen lisäksi *uusi, puhdas ja neitseellinen*: pesujauhe pesee valkoista valkoisemmaksi ja vessapaperinkin mainostetaan olevan *puhdasta neitseellistä selluloosaa*.

Kodin siisteys yhdistetään naisen henkilökohtaiseen siisteyteen ja siihen assosioituvaan siveyteen. Myös Anna Maria Riveran teoksessa *Vita di Amelia. Un'autobiografia tra oralità e scrittura* (1984, 47) kerrotaan Amelian itsensä sanoin peritystä puhtaudesta, joka on peräisin sekä kasvatuksesta että luonnollisista, perityistä ominaisuuksista:

*Sunnuntaiaamuna messuun kello viisi niin kesällä kuin talvellakin, palatessani löysin saavillisen pestävää pyykkiä. Ensin alustin leipää äitini kanssa, lumenvalkoisessa esiliinassa ja valkoinen myssy päässä: minun äitini oli niin puhdas ja kunnollinen, ja sellaiseksi kasvoin itseen.*¹⁰⁵

Lounaan jälkeen tiskit ja keittiön siivoaminen hoidetaan pois päiväjärjestyksestä ennen mahdollisten yllätysvieraiden tuloa... ettei vain emäntä paljastuisi sottaiseksi. Kiillotin liettä ja kerroin naureskellen anopilleni lukemaani pozzuolilaisesta rouvasta, jolla oli kaksi ritilää, toinen käyttöä ja toinen näyttöä varten¹⁰⁶, ollen itsekin hämmäntynyt siitä oliko lukemani loistava idea vai älyttömin juttu, jonka olen kuullut. Anoppi kertoo käytännön olevan Nardossa yleinen, ja syynä siihen ovat pahat kielet. Ideaa kahdesta rinnakkaisesta elämästä, joista toinen on elämistä, toinen näytteille asettumista varten, voi ilmeisesti jatkaa loputtomiin. Ei olekaan aivan harvinaista että todellisuudessa ruoka valmistetaan terassilla tai kellarissa (*tavernetta*) sijaitsevassa kakkoskeittiössä.

IV MUUTTUVA KAUPUNKI

7. KOHTI MODERNIA

The South Italian habit, which began first at Bari under Murat, of building a new town next to the old one, has changed the character of the country beyond the recognition of such travelers as Ramage (1828) and Edward Lear (1847), though it was already operating by the time Norman Douglas visited the South in the early years of this century. Since then the process has been accelerated by Government policy and grants. It seems to have become an accepted principle that every old town in the South must have a brand new companion. In nearly every case the new towns are not only ugly, but depressing examples of mediocrity; but they offer one great boon which the old cities never knew: they have at least one clean hotel with running water in bedrooms.

-H. V. Morton 1969, 176-

MUURIN ULKOPUOLELLE

Sodankäynti- ja linnoitustekniikan muutokset olivat uudelle ajalle tultaessa tehneet kaupunkien muurit tarpeettomiksi. Uuden maailmanjärjestyksen adjektiiveiksi nostettiin suora, leveä, valoisa ja vaalea. Aikalaiskeskustelussa näkyvää tietoisuutta ”vanhan” ja ”uuden” vastakkaisuudesta edustaa markiisi Giuseppe Ceva Grimaldin (1818, 54) romantiikan ja valistusajan äänenpainoja toistava matkakertomus:

Paronien vanhat palatsit ovat täällä, kuten koko valtakunnassa [Napolin kuningaskunnassa] linnoitettuja; kylät näytettyvät edelleen muuriensa jäännöksissä, missä ovat niillä varustettuja. Usein toistuvissa sodissa, joita seurasi aina ryöstely ja polttaminen, nämä yksilölliset suojavarustukset olivat välttämättömiä ja arvostuksen ansaitsevia. Nyt Euroopassa on tapahtunut täydellinen muutos: suuret kaupungit purkavat muurinsa: kaikki linnojen vallihaudat täytetään, ja jotta puutarhat voisivat olla nautittavia, täytyy ne avata jokaiselta sivultaan.¹⁰⁷



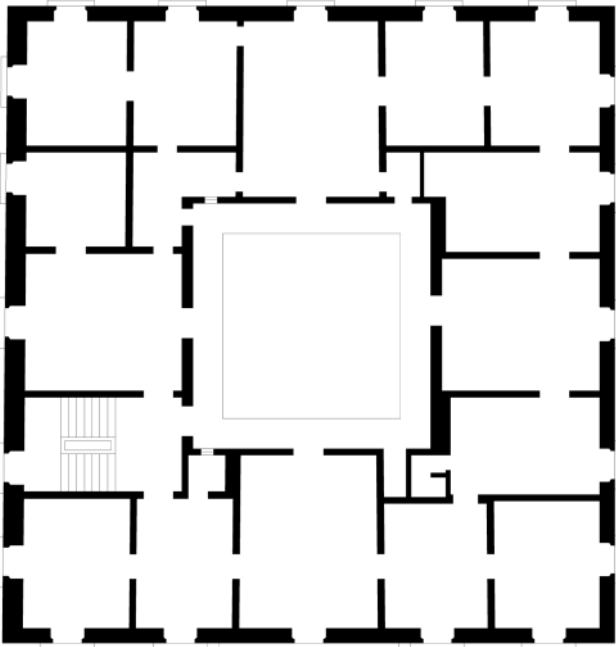
90. Nardò, 1930-luku, Via Roma kaupunginmuurin ulkopuolelta. *Un secolo di vicende a Nardò (1860-1960), fig. 11.*

91. Nardò, 1920-luku, Via XX Settembre (villa) ja vastaistutettu Parco delle Rimembranze. *Un secolo di vicende a Nardò (1860-1960), fig. 10.*

Salenton kylien ja kaupunkien katuja hän kuvaa samassa yhteydessä näin:

Sisäiset kadut, myös kaupungeissa, ovat mutkaisia ja Gallipolissa, Tarantossa ja Martinassa [Martina Franca] ahtaita: vain Francavillan uudessa kaupungissa suoria: Brindisin [kadut] leveitä, mutta autioita: kaikki yleensä epäpuhtaita.¹⁰⁸

Paitsi katujen kapeus, oli Nardòn kaupungilla muitakin ongelmia. Piispa Luigi Vetta kuvaili kirjeessään 1857 kaupungin tilaa: kaksi kolmasosaa 12 tuhannen asukkaan väestöstä



92. Kaksi ja puoli korttelia 1800-luvun ruutukaavaa. Valokuva KH 2009.
93. Edellisen kuvan palatsin pohjapiirros. KH

eli äärimmäisessä köyhyydessä päivätyöläisinä tai varastaen, ja prostituutio oli yleistä (Mennonna 1993, 6). Valtaosa maasta oli yksityisten suurmaanomistajien hallussa, kesannolla tai tehottomasti viljeltyä. Kunnan omistamat maatilkut olivat

tuottamattomia tai kaukana kaupungista, eivätkä toiveet *Risorgimenton* tuomasta maanjaosta toteutuneetkaan. Joitakin julkisia töitä, lähinnä vanhankaupungin katujen kiveämistä, teetettiin ensiavuksi kurjuuteen ja työttömyyteen, mutta varsinaisesta suunnitelmallisesta kaavoittamisesta on turhan aikaista puhua. Italian yhdistymisen jälkeen 1800-luvun jälkipuoliskolla kaupungin kasvu muuriensa ulkopuolelle nopeutui. Kaupunginmuurin portit purettiin vuoden 1865 projektin mukaisesti, ja kaupunginmuuria ympäröinyt vallihauta täytettiin. Vallihaudan täyttämistä ja uusien aukkojen avaamista kaupunginmuuriin perusteltiin hygienialla, mutta pikemmin kuin varsinaisesta halusta muuttaa ja nykyäikaista kaupunkia voidaan puhua yksittäisten insinöörien nimeä kantavista – ja suvulla säilyneistä – rakennuksista uuden leveän muurin ympäröyskadun varrella. Ajanjaksoa voidaan vain varauksella kutsua dynaamiseksi, ja viimeistään ensimmäinen maailmansota katkaisi kehityksen.

Vanhimmat muurien ulkopuolelle rakennetut palatsit ajoittuvat 1800-luvun viimeisille vuosille. Ensimmäiset korttelit rakennettiin entisten kaupunginmuurin porttien välittömään läheisyyteen ja täytetyn vallihaudan muodostaman tien varteen. Kokonaisen korttelin mittaisia palatsia nousi peräti kaksi, jonka jälkeen kolmannen samalla projektilla toteutetun palatsin kylkeen kiinni kasvanut rakennusmassa lähti leviämään katulinjaa mukaillen. Muuria kiertävästä entisen vallihaudan tilalle rakennetusta tiestä (*circonvallazione*) muodostui uuden ajan pääkatu. Julkisesti valaistuksesta Ceva Grimaldi kirjoitti jo vuonna 1818:

Tämän vuoden ensimmäisinä kuukausina Lecce on valaistu kahdeksallakymmenellä lyhdyllä, joiden lukumäärä tulee kasvamaan sataankolmeenkymmeneen. Taranto, Gallipoli, Brindisi, Massafra, Ceglie, Castellaneta, Galatina, Francavilla ja Nardò nauttivat pian samasta edusta, koska niissä on päätetty [valaistukseen] osoitettavaksi vastaavia summia.¹⁰⁹

Rautatie saapui Nardòon 1800-luvun lopulla. Hyvän matkan päähän kaupungin vanhasta keskustasta rakennettiin kaksi rautatieasemaa, joista toinen sijaitsi linnalta Galato-

neen vievän tien varrella, toinen Lecceen vievästä tiestä haarautuvan akselin päätteenä.

Vuosina 1897-99 insinööri Antonio Tafuri laati Nardòn kaupungille rakennussäännöksen, *Regolamento della Polizia Edilizia della Città di Nardò*. Siinä talojen julkisivut sekä katutilaa rajaavat puutarhanmuurit määrättiin rapattaviksi ja maalattaviksi, ellei niitä oltu rakennettu carparosta tai Leccen kivistä, jotka oli tarkoitus jättää näkyviin. Värikyseksi suositeltiin vaaleita, murrettuja sävyjä. Maalaus määrättiin uusittavaksi kymmenen vuoden välein. Tämänkin aiheen otti esille jo Ceva Grimaldi, aikakautensa ajattelijoita klassismista tyylirestaurointiin inspiroinutta Pompeijia unohtamatta:

Mutta maureista puheenollen, olisi hyödyllistä tuoda [...] näiden kansojen tapa vuosittain kalkita asumusten ulkoseinät: päinvastainen tekee [Leccen] kaupungin mitä murheellisemmäksi. Antiikinaikaiset olivat tässä meitä taitavampia: Pompejin talot on kaikki maalattu lempeästi ulkopuolelta; jokainen toi kortensa kekoon kaupunkinsa suuruuteen; ylellisyydellä oli isänmaanrakkauden väri, ja kunnianhimo peittyi rakennusjärjestyksen auliiseen vaippaan.¹¹⁰

Salenton alueella ei ole jokia; ainoita veden lähteitä olivat kaivot. Niiden lisäksi kerättiin sadevettä vesisäiliöihin. Liakavedet toivat lisänsä katutilan aistimaailmaan. Huokoisen ja reikäisen kalkkikiven takia lika- ja kaivovesien sekoittuminen ei liene ollut tavatonta. Vesijohtoa ja viemäriä saatiin Nardòssa odottaa fasismin aikaan asti.

Kaupunkia haluttiin muokata 1800-luvulla valistuksen, rationalismin ja ”uuden ajan vaatimusten” mukaiseksi. Muurien ulkopuolella pienissä kylissä ja taloryppäissä elävien talonpoikien – jalojen villien? – elämä näyttäytyi parempana, *pittoreskina*, kuten romantiikan maaseutukuvauksessa kuuluukin:

Kylät ja taloryppäät pitävät valkoisimpien asumusten välissä monia sitrus- ja hedelmätarhoja; fransiskaaniin luosta-



94. Nardò, Piazza A. Diaz ja corso Stazione Centrale 1920-luvulla. *Un secolo di vicende a Nardò (1860-1960)*, fig. 6.

95. Nardò, Piazza A. Diaz. Valokuva KH 2009.

reita kruunaavat mitä korkeimmat sypressit. Kaikki tämä antaa pittoreskein ulkoasun ja osaltaan parantaa ilman laatua; ei vähempää kuin tapa polttaa elämän tarpeisiin kuivia oliivin, myrtin, rosmariinin ja mastiksipistaasin kuivia oksia ja runkoja, joista lähtee tuoksuva savu. Vailla sitä ilma olisi oljymyllyjen haisevan valuman, seisovien vesien ja hautojen huonon pidon pilaamaa, niitä peittävän kiven huokoisuuden vuoksi.¹¹¹



96. Fasisminaikainen viemärinkansi. Valokuva KH 2009.



97. Fasisminaikainen vesimittarin luukku Nardøn kasvitieteellisessä puutarhassa. Valokuva KH 2009.

FUNCTION FOLLOWS FORM

Muuttuva kaupunki tasapainottelee sosiaalisen organisaation, elinkeinojen, elämäntapojen ja rakennusten muodon välillä. Funktionalistien toistama opinkappale *form follows function* toimii myös toiseen suuntaan; vanhan kaupungin ehdottamaa elämän ja toimintojen järjestymistä seurataan niin pitkään kuin se on mahdollista, kunnes kivinen kuori puristaa kuin pieneksi jäänyt rippijuhlan puku. Beduiinien teltat ovat helpompia ”päivittää” muuttuvan organisaation mukaan kuin mitä ovat kivistä rakennetut kaupungit. Kaupungin muutos on samanaikaisesti yhteiskunnan muutoksen syy ja sen seurausta: vanha kaupunki ei enää vastaa ihmisten tarpeisiin ja uudessa kaupungissa ruumis unohtaa tilaan liittyneen kulttuurin muiston. Onko elämä lopulta kovin erilaista laajennuskaupunginosissa? Ja lopuksi: historiallista keskustaa ei ole koskaan hylätty kokonaan.

Muutos on jatkuva prosessi, vaikka kaukaisempi historia näyttäytyykin helposti liikkeensä hitauden takia pysähtyneenä, muuttumattomana ja kivettyneenä. Kaupunkirakenteen kannalta merkittävin murroskohta on asutuksen leviäminen muurien ulkopuolelle, alussa varovasti yksittäisinä kirkkoina, luostareina ja huviloina, myöhemmin systemaattisesti, dynaamisia akseleita piirtäen, insinöörin piirustuslaudalla. Autoistuminen on räjäyttänyt kaupunkirakenteen, itse kaupungista on tullut vain haitta ja hidaste joka vaikeuttaa yksittäin omissa autoissaan istuvien ihmisten jouhevaa liikkumista pisteestä A pisteeseen B.

1800-luvun aikalaiskuvauksissa peräänkuulutettiin vaa-leita sävyjä, suoria, kivettyjä, valaistuja ja entistä leveämpiä katuja. Modernistit julistivat uudella vuosisadalla sodan kaupunkitilaa vastaan ja halusivat korvata rakennusten rajaaman tilan tilassa – avaruudessa – vapaasti seisovilla muodoilla. Uudenlaista kaupunkia etsitään suunnittelua ohjaavissa ihanteissa:

Le Corbusier ja muut funktionalistit korostivat 1920–30-luvulla erityisesti ahtaiden pihojen ja asuntojen vaikutusta.

He tunsivat klaustrofobiaa tiiviin, suljetun kaupunkitilan suhteen ja halusivat korvata sen avoimella, ilmaa ja aurin-gonvaloa täynnä olevalla ”ryhjällä” tilalla. Pahasta kaupunkitilasta pyrittiin eroon hävittämällä se. (Saarikangas 2002, 77)

Nardossa modernistien opit näkyivät kaupunkitilassa vii-veellä. Rakennetun massan suhde katutilaan säilyi jokseen-kin muuttumattomana aina 50-luvulle saakka, paikoin pidempäänkin. Laajennuskaupunginosat ovat levittäytyneet vanhoja maanteitä sekä paikoin jo olemassa ollutta palstaja-koa seuraten hämääntyneenä ruutukaavana yhä kauemmas ympäröivälle maaseudulle. Samanaikaisesti kaupungin vuo-sirenkaat kasvavat korkeussuunnassa, kun yläkertaan raken-netaan asunto pojalle. Puutarhakaupunkiaate ei saavuttanut suurta suosiota. Kaupungin sydämenä säilyi pitkään latin-alaisen urbanismin siemen, piazza, eikä asuminen ”kaukana kirkonkelloista” ollut edelleenkaan suotavaa.

Toinen tärkeä sekä modernin ajan että modernismin ihan-ne oli kaupungin jakaminen vyöhykkeisiin toimintojen ja yhteiskuntaluokkien mukaan. Tätä tavoiteltiin jo Leccen kaavassa vuodelta 1914.¹¹² Modernisaation toimeenpane-ma ”hyvää tarkoittava *sventramento*” synnytti kaupunkien laidalle lähion johon korrektisti viitataan vuoden 1962 lain-numeron mukaan nimellä *zona 167*. Kaupunkisuunnittelij-at kirjoittivat optimistisella innolla sosiaalisesti tasapainoisista kaupunginosista ja vihdoinkin ihmisen mit-takaavaan rakennetusta kaupungista¹¹³ – yksin kaukana pal-veluista sijaitsevasta yhden sosiaaliluokan ghetosta jota ihmisten puheessa kutsutaan Bronxiksi!

Vanhassa agrokaupungissa klientististen suhteiden henki-lökohtaisuus teki tarkoituksenmukaiseksi yhteiskuntaluok-kien asumisen rinnakkain ja lomittain. Varsinaisen palvelusväen lisäksi rikkaat elättivät almuilla ”omia henki-lökohtaisia köyhiään”, joiden hakeutuminen suurmaan-omistajan suojelukseen oli merkki arvostuksesta ja vallasta. Vuonna 1959 syntynyt mies toisti haastattelussa isoäitinsä



98. Kaupungin kasvurenkaiden ilmakuvassa. KH.

kuvauksen siitä, kuinka herrastalon sisäpihan suuri portti avattiin kerran viikossa, ja köyhät päästettiin pihalle nauttimaan viikottaista hyväntekeväisyysateriaansa

Yksityistymisen prosessissa asukkaat ovat itse uudenlaista asuinympäristöä toteuttaessaan ja tilatessaan hakemassa uutta muotoa: ydinperheen merkityksen kasvamista yhteisön kustannuksella, arjen askareiden siirtämisestä pihoilta ja kaduilta koteihin. Yksityistämisestä voidaan puhua kun yksityistävä asumisen malli annetaan ylhäältäpäin, kuten on tapahtunut sosiaalisen rakentamisen projekteissa. Paitsi uudenlaista kaupunkia, etsittiin kaupunkitilaa hävittämäl-lä uudenlaista ihmistä. Moraalisen intervention kohteena



99. Fontana del Toro. Valokuva KH 2009.



100. Suihkulähteen epigrafissa kerrotaan käyttöönviihkimispäivä 28.10.1930 sekä vuosiluku fasisimin ajanlaskun mukaan. Valokuva KH 2009.

oli rahvas, *popolino*, jonka elämäntavoista ja hygieniasta sopi ja tulikin olla huolissaan. Usko arkkitehtuuriin muutoksen välineenä eli voimakkaana myös 1900-luvun asunnon ja kaupunkitilan uudelleen jäsentämisessä (Saarikangas 2002, 211). Saman olivat oivaltaneet salesiaanilähetyssaarnaajat Amazoniassa. Claude Lévi-Strauss (1997, 248) kiteytti sosiaalisen rakenteen ja rakennetun ympäristön kaksisuuntaisen sidoksen, sekä saavutukset joihin päästään rakennettuun ympäristöön puuttumalla:

Majojen kehämäinen sijoittuminen miesten talon ympärille on sosiaalisen elämän ja kultin harjoittamisen kannalta niin tärkeää, että Rio das Garçasin alueen salesiaanilähetyssaarnaajat oppivat pian, että varmin tapa käännnyttää bororoja oli saada heidät siirtymään omasta kylästään toiseen, jonka talot oli sijoitettu yhdensuuntaisiin riveihin. Menettäessään kosketuksen pääilmansuuntiin sekä tietämyksensä perustana toimivaan kaavaan alkuasukkaat kadottivat nopeasti tunteuman perinteisiinsä, aivan kuin heidän sosiaalinen ja uskonnollinen järjestelmänsä (tulemme näkemään pian että niitä ei voi erottaa toisistaan) olisivat olleet niin monimutkaisia, ettei niitä voinut irrottaa kylän pohjapiirrookseen sisältyneestä kaaviosta, jonka eri kohtia heidän päivittäiset liikkeensä paluttivat jatkuvasti mieliin.

Fasismin aikana parannukset keskittyivät kunnallistekniikkaan, jonka esiin tuomisessa ei unohdettu propagandaa: kaupungin pääaukion suihkulähte Fontana del Toro vihitettiin käyttöön Mussolinin ”Roomaanmarssin” vuosipäivänä 28.10.1930 – vuonna 8 fasisimin ajanlaskun mukaan, kuten suihkulähteen epigrafi julistaa. Samalta ajalta on peräisin viemäriverkko. Merkittävin fasisminaikainen julkinen rakennus on Piazza Umberton koulurakennus, joka valmistui vuonna 1934.

Vasta toisen maailmansodan jälkeen, jälleenrakentamisen ja taloudellisen kasvun vuosina, kiinnostus kohdistui itse kaupunkiin ja asuntoihin. Vanhan keskustan ”epäterveellisyttä” sekä aivan todellista ahtautta pyrittiin helpottamaan

kaavoituksella ja sosiaalisen rakentamisen projekteilla. Modernismin oppien mukaista huolta asumusten hygieniasta ilmensi vuoden 1954 laki, joka pyrki asuttamaan luolien, parakkien ja hökkelilylien asukkaat uusiin kaupunginosiin. Nardòn vanhassakaupungissa lain määrittelemillä epäterveellisillä asunnoilla voitiin viitata *bassoihin*, katutasoa alempana oleviin kosteisiin huoneisiin joista osa ei ollut sen kummempia kuin kasvavan väestön asumiskäyttöön ottamia talleja ja varastoja. 1950-luvun alussa kunnanvaltuusto päätti rahoituksesta asunnottomille suunnatuille minimiasumuksille sekä kunnan työsuhteasunnoille (Mennonna 1993, 265). Valtio tuki sosiaalisen asumisen kerrostalojen rakentamista vuosien 1949-1963 INA-Case-ohjelmalla (*Istituto Nazionale delle Assicurazioni*). Nardòssakin kunta osti tätä tarkoitusta varten 1950-luvun alkuvuosina yleishyödylliseen rakentamiseen luovutettavaa tonttimaata yksityisiltä via Principe di Savoian ja via Napolin varrelta. INA-Case säätelä suunnittelua valtakunnallisella tasolla sitovalla ohjeistuksellaan. Ensimmäisen seitsemän vuoden jakson aikana säädökset koskivat lähinnä huoneiden minimi- ja maksimilukumäärää, mutta myös kaupunkisuunnitteluun annettiin viitteitä: yhtenäinen rakennusmassa tuli hylätä, rakennustiheyttä ja -korkeutta säädellettiin, asunnon toiminnot tuli järjestää ilmansuuntien mukaan. Jälkimmäinen seitsemän vuoden jakso ohjeisti suunnittelijat tyyppiplaneilla. Alueen kaupunkirakenteelle tyyppilliset ja sosiaalisen elämän järjestymisessä tärkeät suljetut sisäpihat kiellettiin.¹¹⁴

Katastrofin vauhdittamaa dramaattista modernisoitumista ovat tutkineet Belicen vuoden 1968 maanjäristyksen jälkeisestä uudelleenasetuttamisesta väitellyt Sally S. Booth (1997) ja Pozzuolin vanhankaupungin vulkaanisen maanousun seurauksena vuosina 1970 ja 1983 evakuoitujen asukkaiden uudesta lähiöstä etnografisen väitöksensä kirjoittanut Anna-Maria Tapaninen (1996). Nardòn tilanne oli ratkaisevasti toisenlainen; mikään katastrofi ei edellyttänyt vanhankaupungin laajamittaista evakuoimista ja massamuuttoa uusiin kaupunginosiin. Ylhäältäpäin esitetyt pyrkimykset muuttaa kaupunkia olivat vaatimattomia, ja



101. Piazza Umberton koulurakennuksen käyttöönvihkiminen vuonna 1934. *Un secolo di vicende a Nardò (1860-1960)*, fig. 15.

yksittäisten töiden välissä saattoi kulua useita vuosikymmeniä. Moni asemakaavassa esitetyistä julkisista projekteista jäi toteuttamatta tai keskeneräiseksi ”katedraaliksi autiomaahan”. Sykähdyksen välilläkin kaupunki kasvoi omaa vauhtiaan. Kasvuun kannusti demograafinen paine sekä yksittäisten perheiden vaurastuminen, usein siirtolaisuuden kautta. Fasismin aikainen väestönkasvu näkyi kaupungin kasvussa viiveellä, kun suuret ikäluokat tulivat avioitumisikänsä ja hankkivat oman asunnon. Suuri osa muuttoliikkeestä on ollut vapaaehtoista siirtymistä kohti omaksuttuja modernin ihanteita. Kunnallistekniikan saapuminen vanhaankaupunkiin jo ennen räjähdysmäistä kasvuaaltoa muurien ulkopuolelle oli parantanut ratkaisevasti vanhan keskustan asuttavuutta: asunnoista on säilynyt asutuna noin puolet, ja kaupunginosa on säilyttänyt sosiaalisen heterogeenisyytensä.

Merkittävän yksittäisen tapahtuman määrittämisen taitekohdan puuttuessa olen etsinyt muutoksen ja murroksen ajankohtaa kaupungin asukkaiden puheista. Ennen sotia tai niiden aikana syntyneet ihmiset mieltävät sodanjälkeisen ajan, *dopoguerran*, radikaalina murrosvaiheena. Viimeistään



102. Nardò: INA-Casa, via Napoli. Valokuva KH 2009.

103. INA-Casan kilpi via Napolilla ja via XXV Lugliolla. Valokuva KH 2009.

1950-luvun lopulla muutos oli täydessä käynnissä. Maanjakolait vuonna 1948 ja 1950-luvulla nopeuttivat pienviljelijäluokan syntyä Etelässäkin, mutta samaan aikaan väestö kasvoi ja työvoimavaltainen maanviljelys oli jo muuttumassa kannattamattomaksi. Ylijäämätyövoima joutui etsimään uusia strategioita.

Teollistuminen ei ole ollut erityisen dramaattista Leccen maakunnassa. Tehtaat olivat usein sidoksissa maatalouteen, ja jo 1800-luvun lopulla muutamat yritykset jatkojalostivat sitä, mitä alueella tuotettiin: tupakkaa, manteleita, viikunoita. Nardòa tarkastellessa teollisuudessa työkentelevien osuus aktiiviväestöstä pysyy miltei samana

vuosien 1931-2001 välillä, joskin samaan suureen katto-ryhmään lasketaan pienet käsityöläisverstaat. Palvelusektori syrjäytti maanviljelyksen suurimpana työllistäjänä vasta vuonna 1981; maatalous on silti säilyttänyt merkityksensä alueen taloudessa, ja monet ovat jääneet osa-aikaisiksi maanviljelijöiksi.

Vaikka maanviljelys säilytti tärkeän taloudellisen asemansa niin samanaikaisesti rahatalous valtasi alaa aiemalta omavaraisuudelta. Kaikki eivät enää viljelleet omiin tarpeisiinsa eikä vaatteita, kankaita ja lankoja tehty välttämättä kotona. Teollinen vallankumous tapahtui toisaalla, mutta Salento ei voinut jäädä sen ulkopuolelle hermeettisenä, erillisenä saarekkeena. Muualla teollisesti valmistettujen tuotteiden tunkeutuminen markkinoille johti käsityöläisyyden kriisiin.¹¹⁵ Herrainvaateompelimoit piazzalla joutuivat sulkemaan ovensa yksi toisensa jälkeen; arvostettuun siistiin sisätyöhön oppinsa saaneet nuorukaiset lähtivät etsimään muita töitä.

1900-luvun alkupuoliskolla syntyneissä ”ensimmäisen polven” laajennuskaupunginosissa talot on rakennettu kiinni toisiinsa ja katulinjaan. Usein ikkunoiden sijaan jokaisesta huoneesta aukeaa katutilaan lasitettu ovi. Valon ja yksityisyyden määrää säädellään ulkopuolisilla puusäleikoilla (*persiane*) tai säleverhoilla (*veneziane*), sisäpuolisilla pimennysluukuilla (*scuri*) ja hohtavanvalkealla reikäommelverholla. Joissakin taloissa huoneita erottaa kadusta *loggia*, jonka syvyys juuri ja juuri riittää muutamalle rivissä seisovalle tuolille.

Käytetty rakennustekniikka on perinteinen: korkeat huoneet on katettu lecceläisellä holvilla, jonka mittasuhteet sanelevat huoneiden koon ja muodon. Pohja muodostuu eriytymättömistä neliömäisistä huoneista joiden sivun pituus vaihtelee neljän ja viiden metrin välillä. Kalustus erottaa huoneen käyttötarkoituksen. Tyypillisessä pohjapiirustuksessa vieraiden vastaanottamiseen käytetty parempi huone *salotto* ja makuuhuone ovat rinnakkain kadun puolella, mahdollisesti käytävän erottamina, tai vaihtoehtoisesti peräkkäin, jolloin keittiön ja salotton väliin jäävä

makuuhuone saa valoa pihan puolelta pienestä korkealle sijoitetusta ikkunasta. Asunnon perällä sijaitseva, yleensä muita huoneita matalampi keittiö aukeaa pienelle sisäpihalle tai puutarhaan, josta jälkeenpäin rakennettu WC usein lohkaisee osan. Pihan ilme on arkinen, ja sen käyttötarkoituksesta uusintamisen näyttämönä kertoo kivinen tai sementtinen pyykinpesuallas. Kaivo tai sadevesisäiliö voivat olla vielä käytössä, keittiöpuutarhassa viljellään hyötykasveja ja piderään ehkä kanoja. Talon toinen kerros on useissa tapauksissa rakennettu sukupolvea myöhemmin. Sisäänkäynti kadulta johtaa enemmän tai vähemmän jyrkkiin portaisiin. Asunnon pohja noudattelee usein pääpiirteittäin maantasokerroksen kantavia muureja, vaikkakin väljästi teräsbetonin salliessa suuremmat jännevälit. Kadunpuoleisten huoneiden lasitetut ovet aukeavat parvekkeelle, joka voi olla koko julkisivun mittainen. Pihan korvaa kattoterassi.

”Toisen polven” laajennuskaupunkiin kuuluvat useimmat INA-Casen ja vastaavien yleishyödyllisten rakennuttajien kaavoitetut projektit jotka syntyessään, 1950-1970-luvuilla, sijoittuivat vapaasti seisovina massoina tiiviin kaupunkirakenteen ja avoimen maaseudun väliin. *Näistä taloista eteenpäin ei ollut mitään*, kuvaa vuonna 1970 syntynyt mies lapsuudenkotiaan, vanhempien INA-talojen väliin 1960-luvun lopulla kiilannutta nelikerroksista lamellia; *istuimme puussa ja ammuimme sisiliskoja ritsalla. Tämä kaikki oli viinitarhaa*, hän sanoo osoittaen kylki kyljessä seisovien huviloiden kaupunginosaa, jota jatkuu ainakin puoli kilometriä ennen kuin saavumme naapurikaupunkia kohti pakenevan viinitarhan reunalle. Keittiössä äiti ja vanhempi sisar vahvistavat saman: täältä näki junaradan... *Ja kuuli*, lisää sisar. – *Nyt on autoja, enemmän.* – *Kun näin että juna meni, lämmitin lounaan Salvatorelle*, jatkaa äiti. He kuvasivat taloan moderniksi, naapuritalossa oli samantyyppiset pohjapiirustukset mutta siellä ei ollut lämmitystä. Vanhojen talojen pohjapiirrosta äiti kuvaa näin: *Ne ovat kaikki samanlaisia, niissä on kolme huonetta peräkkäin: salotto, makuuhuone ja keittiö. Keittiön takana on pieni piha, jossa oli pesuallas ja vessa, ulkona, kaivo tai vesisäiliö rikkail-*



104. Ensimmäisen polven laajennuskaupunkia via Napolilla, huomaa uusmaurilainen hevosenkenkäkaari ja rakennuksen vuosirenkaat ylöspäin. Valokuva KH 2009.

la jotka olivat laittaneet... muut hakivat kadulta vesipostista. Ne ovat kadun tasalla, ja me asumme... ylhäällä.

”Kolmannen polven” laajennuskaupunginosissa – 1970-luvulta eteenpäin rakennetussa - taloa erottaa tiestä amerikkalaiseen puutarhakaupunkiin verrattuna vihamielisen rauta-aidan ympäröimä etupuutarha. Selkeä rajautunut katutila on leventynyt ja korvautunut tilassa vapaasti seisovilla objekteilla: huviloilla, pienkerrostaloilla ja rivitaloilla. Yksityisen tilan korostumista kuvastaa ero vanhan keskustan sekä vanhempien laajennuskaupunginosien pyhimy-



105. Ensimmäisen polven laajennuskaupunkia via Napolilla, loggia katussa. Valokuva KH 2009.

salttarien ja huvilakaupungin yksityisten pyhättöjen välillä. Madonnanpatsas tai kansan rakastama kapusiinimunkki Padre Pio on sijoitettu aidan taakse puutarhaan sukulähteiden, Lumikin ja seitsemän kääpiön seuraan, eikä satunnainen ohikulkija voi syyttää pyhimykselle kynttilää. Myös hartaus on yksityistä.

Omistusasunto on tavoite, johon yleensä pyritään, ja johon politiikkakin on kannustanut pitkällä laina-ajoilla sekä mahdollisuudella lunastaa myös sosiaalisen rakentamisen vuokra-asunto omaksi määrätyn ajan kuluessa. Nardòssa vuokralla asuminen voi olla pakon sanelemaa tai henkilökohtainen – tilapäinen – strategia: odotetaan perintöä, avioon mentiin kiireellä ja pakosta ja kohta kuitenkin erotaan. Autonomia ”oma tupa, oma lupa” on tärkeää, ja konfliktiksi miellettyihin taloyhtiöihin suhtaudutaan varauksella. Asunnon rakentaminen omien vanhempien talon yhtey-

teen on melko turvallista, mutta jo seuraavassa polvessa serkkuset saattavat aloittaa pitkän ja koukeroisen riidan yhteisestä viemäristä, terassista tai autopaikasta kadun varrella. Unelmien talon on oltava suuri ja mielellään edustava: ainakin 120 neliötä,¹¹⁶ autotalli, kaksi kylpyhuonetta joista toista käyttää perhe, toinen on kiillotettu ja parfymoitu vie-rasvaraksi. *Se on sellainen, mentaliteetti täällä etelässä, talon täytyy olla iso.* Oma talo on jälkipolville siirrettävissä oleva investointi. Kaikki liikenevä raha laitetaan taloon; sen valmistuttua aletaan rakentaa loma-asuntoa neljän kilometrin päähän. Perheen ylimääräisiä asuntoja voidaan käyttää joustavissa strategioissa; nuoret aikuiset voivat ehkä sittenkin muuttaa pois kotoa lähtemättä todellisesti pesästä, kaikin puolin täydellisen ja edustavan Oman Kodin valmistumista voi odottaa loputtomiin, jopa naimisiinmenon ja lasten syntymän jälkeen.

Lapsi huutaa kadulla, rouvat astuvat ulos keittiönparvekkeille katsomaan, aikuinen poika toteaa äidilleen: ”mamma, sei proprio dei pittaggi”, elät kuin kujilla, vanhan keskustan kortteleissa, siellä ihmiset eivät pidä huolta omista asioistaan.

Ruumiin muistamien, habitukseksi tulleiden vanhojen tapojen unohtaminen vaatii ehkä aikansa, muutaman sukupolven. Vanhasta keskustasta ensimmäisen polven laajennuskaupunginosiin muuttaneet tunnistavat eron taakseen jättämäänsä yhteisöön ja yrittävät toistaa sitä uudessa ympäristössä. Ensimmäisen polven tiiviin korttelirakenteen laajennuskaupunginosissa jo syntyneille rouvien tuolistratigiat kadulla näyttäytyvät ihan samanlaisina kuin kujilla, *he* haluavat ehkä oman talonsa korttelista jossa talot on rakennettu omalle tontilleen, kapean puutarhankaitaleen ympäröimänä. Talossa on autotalli ja yksityisyyttä, *privacy*, kuten lainasana asian ilmaisee.

LEARNING FROM LAS VEGAS

Eniten kaupunkia ja sen asukkaita muuttanut yksittäinen tekijä on autoistuminen ja siitä johtuva – tai sen mahdollistama – kaupunkirakenteen keskipakoinen hajoaminen. Autosta on tullut elämänmuotoa saneleva välttämättömyys, joka pakottaa ihmiset ostoksille sinne missä on parkkipaikkoja, asumaan kortteleihin joihin voi rakentaa autotallin. Auto on Nardòn kaupungissa sosiaalinen imperatiivi, jonka merkin ja vuosimallin perusteella yksilön asema luokitellaan. Lyhyistä etäisyyksistä huolimatta suurin osa matkoista taitetaan henkilöautolla, sillä jalkaisin tai pyörällä liikkuvat ovat köyhiä, saitoja tai jotenkin muuten omituisia.

Solo i signori avevano la macchina, i contadini avevano cavallo o asino, gli operai la bicicletta. Molti raggiungevano i campi a piedi, anche dieci chilometri. [...] Nella fine degli anni '50 il mio amico automeccanico comprò una macchina usata. [...] sono tornato dalla Svizzera nel -70, avevo guadagnato e ho comprato una macchina.

Autojen yleistyminen tulee esiin vuonna 1939 syntyneen Antonion kertomuksessa: aluksi autoja oli vain herroilla, maalaiset kulkivat hevosella tai aasilla ja työläisillä oli polkupyörä. Köyhimmät vaelisivat pelloille jalkaisin. Jo viisikymmentäluvun lopulla käsistään kätevä mekaanikko saattoi sallia itselleen käytetyn auton. Viimeistään 60- ja 70-lukujen massasiirtolaisuuden myötä autosta tuli nuorten miesten työllään ansaitsema menestyksen mittari, näin sekä Sveitsistä tai Saksasta palaaville että sille tielle jääneille, jotka saapuvat näyttävästi, vauhdikkaasti ja äänekkäästi kesälomalle vanhaan kotikaupunkiinsa isosylinterisillä saksalaisautoilla.

Kolmekymmentäluvulla syntyneet naiset saivat mieheltään *luvan* ajaa ajokortin vain mikäli mies oli riittävän emansipoitunut (vrt. s. 83); nykyään autosta on tullut itsestäänselvyys ja merkittävä täysikäisyyden rajapyykki tasapuolisesti sekä tytöille että pojille. Perheen varallisuuden sen salliessa – siis useissa tapauksissa, sillä lasten sosiaalisen



106. Menneisyyden ja nykyhetken vuoropuhelua. Valokuva KH 2009.

hyväksytyksi tulemisen takia perheen varallisuuden täytyy sallia yhtä jos toista – täysi-ikäisen nuoren *oikeus* on että vanhemmat hankkivat hänelle edes käytetyn auton. Mihin nuori toisaalta voisi mennä ilman! Kovimmassa osassa ovat vähävaraisten perheiden opiskelevat nuoret. Työsäkävät voivat ostaa auton omista säästöistään tai maksaa lainalla, mikäli työsuhteen jatkuvuus on riittävä lainanantajalle.¹¹⁷ Varakkaiden perheiden lapset *figlio di papà* saavat uuden sporttisen auton kahdeksantoistavuotislahjaksi. Auttoa odotellessa ajellaan kalliilla skootterilla.

Nyt syntyvässä kaupungissa kadut levenevät. Katutila korvautuu puutarhanmuurien rajaamalla liikennetilalla, johon aukeavat autotallien luiskat katkaisevat jalkakäytävän muutaman metrin välein. Uuden polven laajennuskaupunginosassa kesäiltaa vietetään keihäänkärkisen rauta-aidan takana. Vanhemmissa laajennuskaupunginosissa kadulla iltaa istuvien naapurustonrouvien tuolit taistelevat samasta tilasta perheen kolmen auton kanssa. Kaupunkitila, joka on tarkoitettu havaittavaksi jalankulkijan nopeudella kuljettaessa on erilainen kuin autosta tarkasteltava ympäristö: teollisuusaluetta halkova tie suurille nopeuksille tarkoitettuineen mainoskilpineen on suoraa lainaa Venturin teoksesta *Learning from Las Vegas*. Elokvateatterin parkkipaikkaa mainostaa koko tehdashallia muistuttavan rakennuksen mittainen vilkkuvien valojen sarja.



107. 1700-luvun huvila liikennemyyrän kyljessä. Valokuva KH 2009.

Iltaruuhka tukkii kaupunginmuuria ympäröivän tien, ja vanhankaupungin kapeiden kujien läpi oikaistaan hämmästyttävällä vauhdilla: piittaamattomimpia ovat nuorukaiset, mutta myös nuorille naisille isot autot ja aggressiivinen ajotyyli ovat saavutetun emansipaation rajapyykkejä, ehkä silti edelleen simuloitua segregatiota.

KUTISTUVA MAAILMA JA KENTÄN HUOKOISET RAJAT

Väestönkasvu löysi varaventtiilin siirtolaisuudessa. Suoranaisen kurjuuden lisäksi lähtöön houkuttivat oikeutetut henkilökohtaiset strategiat, toive korkeammasta elintasosta ja haluttomuus tehdä raskasta maatyötä. Siirtolaisten lähettämä raha vauhditti laajennuskaupunginosien kasvua 1960- ja 70-luvuilla. Osalla siirtotyöläisyyden oli tarkoituskin olla vain määräaikainen uhraus, joka tähtäsi perheen perustamiseen kotikaupungissa: kymmenen vuotta kovaa työtä, kihlattu odotti kotona kirjojen kapiotaan, kaikki vaatimattomasta asumisesta ja vielä vaatimattomammasta syömisestä ylijäävä raha lähetettiin vanhemmille, jotka valvoivat oman talon työmaan edistymistä. Joidenkin siirtolaisten säästöt ja siirtolaisuusien aikana opittu uusi ammatti riittivät uuden talon lisäksi yrityksen, kaupan tai pizzerian pe-

rustamiseen. Kovalla työllä ansaituista rahoista valvottiin tarkkaan joka ikistä liiraa, toisin kuin julkisesti rahoitettuisissa projekteissa joissa laskuja paisuteltiin, rahaa valui virkamiesten taskuihin ja työt jäivät usein kesken. Ulkoa tullut raha levisi kapillaarisesti koko yhteisöön ja ironisesti voitaisiin väittää Volkswagenin rahoittaneen Etelä-Italian kasvua enemmän kuin Cassa di Mezzogiorno. Osa siirtolaisista jäi pohjoiseen tai ulkomaille, mutta rakensi itselleen loma-asunnon kotiseudulleen. Toiset suunnittelevat muuttavansa takaisin etelään eläkkeelle päästyään, ikävoivat sveitsiläistyneitä lapsiaan eivätkä ehkä enää löydä sitä kaupunkia johon uskoivat palaavansa. Kentän rajat ovat huokoiset; loma-kuukausina kaupungissa parveilevat autot Saksan ja Sveitsin kilvissä, ranskalaiset velipuolet ja saksalaiset morsiamet.

Anna Maria istuu keittiön jakkaralla, vahakankaalla peitetyn pöydän ääressä ja muistelee:

Menin Gregorion kanssa kihloihin, hän oli töissä Sveitsissä ja palasi kotikaupunkiin lomille [...] lähetti rahaa tämän talon rakentamiseen, minun veljeni valvoi työmiehiä kuten parhaiten ymmärsi, hänhän oli maatyöläinen, mieheni rakensi siellä taloja muille eikä voinut tehdä omaansa. Kun menimme naimisiin... muutimme tänne, ja sitten hän palasi takaisin Sveitsiin, ymmärrätkö, minä olin yksin, sitten syntyi poikamme, hän palasi aina lomilla mutta muuten olin yksin. Kun tyttäreemme syntyi, minä sanoin: "ehei", pakkasimme laukkuni ja seurasin häntä. Asuimme siellä kymmenen vuotta, hän yhteensä kaksikymmentä, sitten meni terveys, hän putosi [rakennustelineiltä], palasimme takaisin. Koko elämä työtä ja uhrauksia... lasten tähden. Minä olen tehnyt aina työtä, neitinä tupakkatehtaassa, palattuamme keittäjänä lastentarhassa, säästöillä rakensimme asunnon tyttäreille lääkertaan.

Millä lailla siirtolaisuus on vaikuttanut niihin jotka lähtivät ja palasivat? Osassa kertomuksista nousee esille vähäinen assimilaatio, sosiaalinen elämä rajoittui seurusteluun lähinnä muiden italialaisten kanssa. Kotikaupunkiin pa-

lattiin aivan yhtä etnosentrisinä kuin sieltä oltiin lähdettykin: *siellä elettiin väärin, perheellä ei ollut merkitystä, naiset olivat kevytkenkäisiä, en halunnut että tyttäreni oppisi niiden tavoille.* Osa siirtolaisista muistelee haikeasti myönteisiä kokemuksiaan: *siellä tehtiin työtä eri lailla, palkat maksettiin ajallaan, piti olla [sähköasentajan] diplomi ja jos oli, niin oli arvostetumpi työntekijä kuin saksalainen jolla diplomia ei ollut.*

Siirtolaisuus kylvi epäilyksen siemeniä: epäiltiin kylästä läheneiden naisten moraalista integriteettiä, yksin jääneiden vaimojen tai kihlattujen uskollisuutta. Monet miestään siirtotyöläisiksi seuranneet vaikenivat tapahtuneesta, kuten Saksassa lyhyen aikaa asunut Filomena: *minä en ole kertonut siitä kenellekään, koska minun anoppini käski minun olla hiljaa... naapurit luulevat että minä olin kotikaupungissa vanhempieni kodissa koko sen ajan kun mieheni oli töissä Volkswagenilla...* Naisten suurempi osuus läsnäolevasta työikäisten ikäluokasta ei ole suuri, mutta pysyvä. Monissa kertomuksissa toive elintason noususta erotti perheenjäsenet toisistaan, jätti kotikaupunkiin elävän miehen leskiä ja äidittämiä lapsia. Vuonna 1973 syntynyt Gabriella kertoo:

Minä synnyin Dortmundissa, molemmat vanhempani olivat töissä, minut lähetettiin tänne [kotikaupunkiin] isoäidin hoidettavaksi. Minä pidin nonnaa äitinäni, kun vanhempani palasivat olin jo teini-ikässä, äitini yritti kasvattaa minua mutta en totellut häntä, ei hän ollut... me olimme tavanneet vain kesälomalla, ja nyt oli liian myöhäistä ryhtyä äidiksi.

Nardòn väkiluku laski vuosina 1961-1981, jonka jälkeen se on taas kääntynyt lievään nousuun.¹¹⁸ Huippunsa siirtolaisuus saavutti välillä 1961-71. Osa siirtolaisista oli edelleen kirjoilla kotikaupungissaan, ja ISTAT tekeekin tilastoissaan eron väestönlaskennan hetkellä läsnäolevan ja kirjoilla olevan väestön välillä. Kymmenen vuoden välein tehtävien kansallisten väestönlaskentojen väliin jäävä kausiluontoinen siirtolaisuus ja opiskelu ulkopaikkakunnalla ei-

vät välttämättä tule ilmi kunnan väestörekisteristä, vaikka terrorismin vastainen laki edellyttääkin tilapäisesti paikkakunnalla oleskelevien kirjaamista. Olen hakenut työikäisten muuton mittasuhteita suuntaa-antavasti vertailemalla virallisesti kirjoilla olevien ikäluokkien kokoa kansallisissa väestönlaskennoissa: vuoden 1951 väestönlaskennan alle viisivuotiaiden ikäluokasta – vuosina 1946-51 syntyneistä – puuttui vuonna 1971 jo 41% ja 1981 peräti 49%, eikä väen vähentymistä voi kokonaan selittää luonnollisella poistumalla tai naapurikuntien kanssa suurin piirtein tasan käytävillä naimakaupoilla. Vuosien 1941-46 ikäluokka oli harventunut viidenneksellä, vuosina 1951-56 syntyneistä puuttui vuosia 1971-81 vertaillen lähes kolmannes. Ikäluokasta 1956-61 puuttui vuonna 1981 vuoteen 1961 verrattuna 42%, näistä kuitenkin yli puolet oli muuttanut pois jo vuonna 1971, siis alle 15-vuotiaina perheen kanssa. Vuosien 1971 ja 2001 välillä ikäluokka 1941-46 oli lähtenyt lukumääräisesti uudelleen kasvuun, ja vuosia 1981-2001 vertaillen voi todeta vuosien 1941-56 välillä syntyneiden jo aloittaneen paluumuuttonsa, ikäluokkien 1956-71 vähentyneen sekä välillä 1971-2001 että ajanjaksona 1981-2001. Vaikka siirtolaisuus on merkittävää alueen taloudelle, se ei kuitenkaan missään Leccen maakunnan kunnassa saavuttanut samanlaisia mittasuhteita kuin vaikka Abruzzon vuoristokylissä, joista osa hylättiin kokonaan.¹¹⁹

Me kävimme elokuissa, sitten Villan baariin tuli ensimmäinen televisio. Se oli ihme! Siitä me haaveilimme, elokuvateatterista olohuoneessa. Emme osanneet kuvitella että kaikki tulisi muuttumaan.

Televisio vastasi vääristyneellä kuvajaisella sodanjälkeisen ajan pikkupoikien haaveeseen elokuvateatterista olohuoneessa – tai pikemminkin kabareesta keittiössä! Siitä, mikä oli ennen ollut julkista tuli yksityistä.¹²⁰ Kaupungin elokuvateatterit rapistuivat hitaasti ja viimeinenkin sali alennettiin nuhjuiseksi pornofilmitatteriksi ennen lopullista lakkauttamistaan. Vasta vuonna 2000 avattiin viiden salin elokuvateatterikompleksi Pianeta Cinema keskipakoisuu-



108. Siirtolaisia.

den lakia noudattaen kaupungin ulkopuolelle, teollisuusalueen laidalle, johon se arkkitehtuurinsa puolesta sopiikin. Drive in -teatterin valmistumisesta puhutaan. Elokuviin ei pääse ilman autoa, kaveriporukka kokoontuu teatterin rapusilla muutamaa minuuttia ennen filmin alkua ja näytöksen loputtua hajaantuu omiin autoihinsa parkkipaikalla, lähteäkseen ehkä jatkamaan iltaa pizzalle tai diskoon. Satumanvarainen hortoilu kaupunkitilassa on korvautunut täsmäiskuilla viihdepesäkkeestä toiseen.

Maailma tulvii keittiöön, Italiaa kielellisesti yhtenäistävänä ja kulutusunelmia standardisoivana mutta ei kuitenkaan homogeenisena: amerikkalaisessa saippuaopperassa kaikki ovat jo maanneet kaikkien kanssa, latinalaisamerikkalaisessa tele-novellissa neidot tunnustavat syntejään itkien rippituolissa.¹²¹ Television katkeamatonta rauhoittavaa juoruilua keittiön nurkassa seurataan toisella silmällä kotitöiden lomassa ja kommentoidaan omista lähtökohdista. Aamupäivän saippuaa seuraavat suositut keskusteluohjelmat, joissa sekä studioyleisö että lounaspöytään kokoontunut perhe esittävät mielipiteitään oikean ja väärän rajoista. Kaikille kanaville levinneet *reality show* -ohjelmaformaatit korvaavat naapuruston tirkistelemisen kaupungissa jossa kaikki mielenkiintoinen tapahtuu yhä useammin verhojen takana, yksityisyydessä.

Siirtotyöläisiksi lähteneiden kaupunki kohtaa ulkopuoliset, maahanmuuttajat 1990-luvulla, ei ensimmäistä kertaa historiassaan, mutta ensimmäistä kertaa miesmuistiin. Uudet tulokkaat ovat pohjoisafrikkalaisia kausityöläisiä, jotka saapuvat kesän kuumimpana aikana poimimaan vesimeloneja, itäeurooppalaisia naisia, jotka tulevat hoitamaan vanhuksia. Pienessä kaupungissa, jossa ihmiset ovat tottuneet tuntemaan toistensa syntyperän, suvun ja koko sosiaalisen kontekstin, ulkopuolinen herättää epäilyksiä. Maailma on muuttunut hallitsemattoman suureksi, ja pelolla on arkkitehtuurinsa. Usein se ottaa lasinsirujen kruunaaman korkean piha-aidan muodon.

8. KADONNUTTA AIKAA ETSIMÄSSÄ

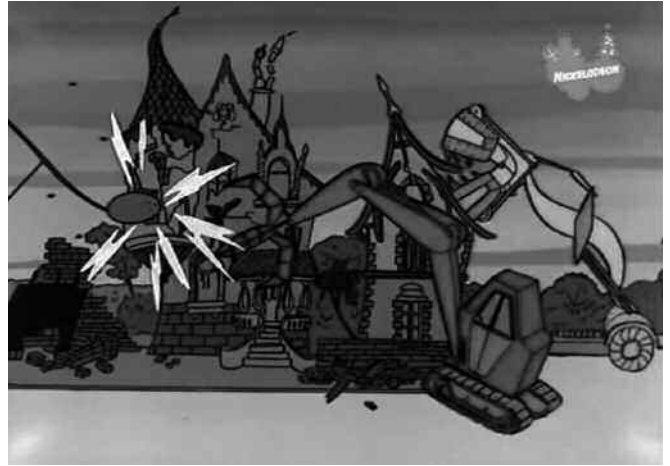
[...] our towns have been turning into museums (restored, exposed and floodlit monuments, listed areas, pedestrian precincts) while at the same time bypasses, motorways, high-speed trains and oneway systems have made it unnecessary for us to linger in them.

But this turning away, this bypassing, is not without some feeling of remorse, as we can see from the numerous signboards inviting us not to ignore the splendours of the area and its traces of history. Paradoxically, it is at the city limits, in the cold, gloomy spaces of big housing schemes, industrial zones and supermarkets, that the signs are placed inviting us to visit the ancient monuments; and alongside the motorways that we see more and more references to the local curiosities we ought to shop and examine, instead of just rushing past; as if alluding to former times and places were today just a manner of talking about present space.

-Augé 1995, 73-74-

MODERNISMIN KRITIIKKI

Länsimaisessa aatehistoriassa ovat aaltoliikkeen tavoin vuorotelleet valistus ja romantiikka, realismi, modernismi ja niitä seurannut kritiikki modernismille, postmodernismista *new ageen*. Arkkitehtuurissa suunnanvaihdos tuli ilmi modernistisen liikkeen demonisoimien vanhojen keskustojen uudessa arvostuksessa. Tiivistä kaupunkikudosta ja ihmisen mittaista kaupunkitilaa alettiin tutkia psykologisen lähestymistavan avulla tarkastellen etäisyyksien – ja näinollen mittakaavan – vaikutuksia aistihavainnoissamme. Samoin kiinnitettiin huomio tilakokemukseen, tilan havainnointiin ja tilalliseen käytyäytymiseen. Tiiviin kaupunkirakenteen paremmuutta puutarhakaupunki-ideasta fordilaisena tulkintana poikineeseen amerikkalaiseen talon ja autotallin esikaupunkiin verrattuna julisti vuonna 1961 Jane Jacobsin *The Life and Death of Great American Cities*. Matalaa, tiivistä kaupunkia, jossa tuotanto ja asuminen, lapsuus ja vanhuus palaisivat jälleen harmoniseen ykseyteen, peräänkuulutti Christopher Alexanderin, Sara Ishi-



109. ja 110. Rakennussuojelua ja modernismikriittisyyttä populaarikulttuurissa: pahat grynderit tuhoavat Barbapapa-perheen asunnokseen kunnostaman jugendhuvilan. Televisioanimaatio vuodelta 1974.

kawan ja Murray Silversteinin *A Pattern Language* 1977. Postmodernistit löysivät uudelleen suoraa kulmaa, leveää katua ja symmetriaa kritikoineen Camillo Sitten (*City Planning According to Artistic Principles*, 1889).

Monumenttien restauroinnin teorian perustukset luotiin suurimmassa osin jo 1800-luvulla. Laajempaan tietoisuuteen levinneestä kansanrakentamisen ja *architettura minore*n uudesta arvostuksesta voidaan puhua 1960-luvulta lähtien; maailmanlaajuinen ilmaisu uudesta katsanto-



111. Portaikon valu via Duomolla: huomaa betoniauton ja katutilan suhde. Taustalla katedraali. Valokuva KH 2008.

kannasta on UNESCO:n maailmanperintölistan perustaminen vuonna 1972. Periferia havahtui viiveellä toteamaan, että menneiden vuosisatojen romanttisen liikkeen *Grand Tourillaan* kuvaamat pittoreskit maisemat ja kaupunkinäkökymät oltiin lähes menetetty pesuveden mukana. Eräänä

tarkemmin määrittelemättömänä päivänä takapajuiseksi ja epäterveelliseksi aiemmin julistetusta vanhasta keskustasta on Nardòssakin tullut haluttava ja julkisessa retoriikassakin arvostettu.

Nardòn vanha kaupunki on pysynyt moniin kaltaisiinsa kaupunkikeskustoihin verrattuna kohtalaisen hyvin asuttuna. Koululaisten lukuvuosina 2001–2002 tekemässä tutkimusprojektissa¹²² analysoitiin 1236 vanhan kaupunginmuurin sisälle jäävän kaupunginosan rakennusta luokitellen ne asutuiksi (47%), asumattomiksi (40,6%) ja hylätyiksi (12,4%). Vanhan keskustan väestö on sosiaalisesti heterogeenistä, eikä esimerkiksi Barin tai Taranton vanhankaupungin kaltaista slummiutumista ole päässyt tapahtumaan. Asukaskanta on myös ilmeisen vakaata, sillä haastattelussa vanhassa keskustassa aina asuneiden määrä ylitti neljänneksen ja kuitenkin yli kolmekymmentä vuotta asuneiden kolmekymmentä prosenttia. Viimeisen kymmenen vuoden aikana vanhaan keskusta-alueeseen muuttaneiden määrä jäi haastatelluista alle viidenneksen.¹²³ Yli 60-vuotiaiden ikäluokka oli vanhassakaupungissa yliedustettu.¹²⁴ Ylioppilastutkintoa vastaavan päättötodistuksen omaavien osuus jäi reippaasti alle koko kunnan keskiarvon, mutta akateemisen loppututkinnon suorittaneiden prosenttiosuus oli lähes sama.¹²⁵ Havainnointiin perustuvan arvion perusteella huomattava osa vanhan kaupungin pitkäaikaisista asukkaista muodostuu perheistä, joiden asumisolot ovat olleet hyväksyttävät jo 1960–70 –luvuilla kaupungin kasvun muurien ympärille ollessa nopeimmillaan. Toisen merkittävän ryhmän muodostavat vanhukset, joilla ei ole ollut halua tai resursseja muuttaa pois. Periytyvä marginaalisuus, köyhyys, alhainen koulutusaste, hantihommat ja pikkuriikkisuus ovat suurelta osin muuttaneet sosiaalisen asuntotuotannon kaupunginosaan.

PALUUMUUTTAJAT

Syksyllä 2000 vaikuttaa siltä että centro storico olisi tulossa muotiin, talojen myynti on vilkastunut ja hinnat ovat nousussa. Vuonna -39 syntynyt appi vastustelee talon ostoa vanhassa keskustassa vedoten samoihin perusteisiin jotka meitä houkuttavat: talot ovat vanhoja, kujat kapeita, autolla ei pääse.

Jotkut Nardòn asukkaista tahtovat palata kaupunkinsa juurille. Varhaisten paluumuuttajien edustajina haastattelin 1980-luvulla vanhaankaupunkiin perintönä saamaansa asuntoon muuttanutta pariskuntaa. He kuvailivat valintaansa aikanaan vastavirtaiseksi, ystävien ja sukulaisten kritikoimaksi. Keskustelujen perusteella neliöhinnat historiallisessa keskustassa olisivat kääntyneet nousuun 1990-luvun jälkipuoliskolla. Arvioni mukaan enemmistö paluumuuttajista kuuluu 1960-70 -luvuilla syntyneiden sukupolveen, joka on omaksumut modernismikriittisyyden ja rakennussuojelun ajatuksia divulgatiivisessa, ellei peräti populaarikulttuurisessa muodossa. Paluumuuttajat ovat usein korkeasti koulutettuja, ehkä intellektuelleiksi itsensä määritteleviä. Paluu vanhaan keskusta on heille elämäntapavalinta, sillä samanaikaisesti kaupunki jatkaa kasvuaan – tällä kertaa kaavoitettua – muurien ulkopuolella. Vanhan rakennuksen osto- ja kunnostamiskustannukset voivat helposti saavuttaa uuden kerrostalohuoneiston neliöhinnan. Vanhaankaupunkiin sijoittavat eivät edusta enemmistöä, mutta siitä huolimatta kysyntä ylittää tarjonnan. Kiinteistönvälittäjät hätistelevät asukkaita puhelimitse ja postilaatikkoon sujautetuilla ostarjousilla. Korkeasti koulutetun väen tietoinen valinta muuttaa vanhaan kaupunkiin tulee väistämättä muuttamaan keskustaa, toivon mukaan parempaan.

Edellä siteeratussa koululaistutkimuksessa lomakehaastateltiin vanhan keskustan asukkaista 512 perhettä, yhteensä 1253 asukasta.¹²⁶ Lomakehaastattelujen perusteella 92,6% asunnoista oli juokseva vesi, 85,5% viemäri, mutta vain 29,2% lämmitys. Todennäköisesti tilasto kattoi vain



112. Piazzan kiveystä uusitaan. Valokuva KH 2009.

asutut rakennukset. Asumattomissa ja hylätyissä kiinteistöissä peruspalveluiden prosenttiosuuden voi olettaa jäävän alhaisemmaksi. Rakennuksen kunto arvioitiin hyväksi 16,8%, keskinkertaiseksi 32,0%, huonoksi 18,2% tapauksissa. Jäljelle jäävien 33% kunto oli tuntematon.

Vuonna 1970 syntyneen, toiselta Apulian paikkakunnalta Nardòn avioliiton vuoksi muuttaneen naisen kuvuksesta nousee yllättäen esille historian toistama mielikuva haja-asutuksen turvattomuudesta:

Me asuimme ensin [opiskelijoina] kymmenen vuotta Leccessä vanhassa talossa maalla, ja siksi [kun menimme naimisiin] ostimme tontin maaseudulta, hehtaari maata, oliivitarha. [...] Sitten tulín raskaaksi, ja minua alkoi pelottaa, yksin lapsen kanssa keskellä ei mitään, mieheni on työn takia aina matkoilla. Löysimme kunnostettavan talon vanhastakaupungista melkein heti, haalistunut myynti-ilmoitus näkyi kadulle. Me valitsimme sen, koska pidämme kaikesta vanhasta.

Pariskunnan kunnostettavaksi ostama asunto koostuu sisäpihan ympärille ryhmittyneistä useammasta kiinteistöstä, jotka edellinen omistaja oli yksitellen ostanut ja yhdistänyt. Alunperin asunnoilla oli ollut yhteinen vessa pihalla. Haastattelun aikaan vuokralla asunut pariskunta oli remontoi-



113. Pysäköintiä Leccessä. Valokuva KH 2008.

nut asuntoa jo viitisen vuotta, ja kysymykseen siitä, ovatko he laskeneet tähän mennessä kuluneiden rahojen perusteella neliöhintaa, vastasi mies ettei ole eikä mielenrauhansa vuoksi haluakaan tietää.

Joitakin asuntoja ovat ostaneet lomalaiset: pohjoisitalialaiset tai Nardòsta alun perin kotoisin olevat saksalaistuneet perheet – ja huhutut englantilaiset sijoittajat. Lyhytaikaisessa oleskelussa tietty määrä toiseutta ja eksoottisuutta, lue: alkeellisuutta ja epämukavuutta, on siedettävää, ehkä jopa toivottavaa.

Kunnostettavaksi sopivia asuntoja on vähän. Osa tyhjiillään olevista asunnoista on liian pieniä nykyisiin asumistoiveisiin verrattuna. Monet aiemmin suuret herraspalatsit ovat perinnössä pilkottuja, käytännössä mahdottomia yhdistää perijöiden odottaessa huhuttua arvonnousua, tai perunkirjoituksessa riitautettuja ja odottamassa loputtoman hidasta lainkäyntiä.

Paluumuuttajat eivät sopeudu siihen, että naapurit kurkistelevat sisään ja riitelevät kujanpesuvuoroista. Historiallisen kaupunkirakenteen keskeinen konsepti, naapurusto joka sosiaalisilla sanktioilla kontrolloi moraalia, ei sovi yhteen modernin yksityistymiskehityksen kanssa. Pysäköintipaikan puuttuminen on todellinen ongelma. Kelloa ei voi kääntää taaksepäin.

LOPPUSANAT

Kaupungin nykytilaa tarkastellakseni ja tulevaisuutta arvaillakseni olen ollut kentällä niin kauan että saataisin havaita joitain megatrendejä. Todellisuudessa toiveikkaus ja epätoivo, omahyväisyys ja itseruoskinta vuorottelevat julkisessa diskurssissa melko koordinoimattomasti.

Koko Italian tasolla median tarjoamia trendejä, enogastromomiaa, perinteitä ja elämysmatkailua, edustavat sunnuntaiaamupäivien TV-lähetykset joissa vieraillaan kyläjuhlissa, esitellään pyhimyskulkueita, käsitoita ja paikallisia ruokaperinteitä. DOC, IGT – ja DOP¹²⁷ –merkityt tuotteet kilpailevat suuren mittakaavan levityksen ja kansainvälisten kauppaketjujen rinnalla. Perinteet muistuttavat salotton lasivitriinissä säilytettävää parempaa astiastoa, jonka kuitenkin voi ottaa juhlapäivänä esille. Viikonlopun viinimatkalle lähtevä tiedostava matkailija riittää ehkä työllistämään muutaman perinteistä elinkeinoa harjoittavan pienen tuottajan. *Agrotown* säilyttää suhteensa ympäröivään viljelysmaahan. *Scuola maternan* kolme-viisivuotiaita oppilaita viedään katsomaan viininkorjuuta ja oliivien matkaa öljypuristamoon, luokassa poljetaan rypäleitä. Suurten maatilojen juustolat myyvät tuotteitaan suoraan kuluttajille.

Italian poliittista diskurssia leimaa poleemisuus, ei-rakentava kritiikki, syyllisten etsiminen ratkaisujen sijaan, riittäisyys ja yhteisen kansallisen julkisivun puuttuminen. Maan talous on seisahdunut, joidenkin arvioiden mukaan jo vuosikymmenen ajan. Katastrofia maalaileva oppositio, vuoroin keskustaoikeisto, vuoroin keskustavasemmisto, tietää kertoa että talous romahtaa, olemme pahemmassa syökykierteessä kuin Argentiina, kiinalaiset tulevat ja vievät meiltä työpaikat, ja kaikki tämä pessimismi jo ennen syyskuun 2008 pankkikriisiä.

Etelän, Apulian ja Salenton tasolla nykyhetkeä ja tulevaisuutta varjostavat pohjoisen ja etelän välinen elintason kuilu, jonka umpeen kuomisesta ei ole merkkejä, turismin,

kaupan ja matkailun tarjoamien työpaikkojen kausiluontoisuus ja joka tapauksessa epäsäännöllisyys, pätikätyöllistäminen sekä pimeä työ, laillisuus tai sen puute; varsinaisen järjestäytyneen rikollisuuden lisäksi todellisen ja mahdollisesti vielä vaikeammin kitkettävän ongelman muodostaa etäpesäkkeinen mafia, järjestäytymätön mutta johdonmukainen oveluus, jossa jokainen omalla palstallaan viljelee mafiankaltaisia keinoja, urakkasopimuksen järjestämistä ”hyvälle veljelle” kilpailuttamatta tai tarjouskilpailun sääntöjä sopivasti asettelemalla.

Toivoa ylläpitää ihmisten rakkaus kotiseutuunsa, ehkä ei niinkään valtioon kuin paikkaan, vaikka kansallislaulun sanojen opettaminen ja perustuslain jakaminen koululaisille onkin osa viimeisen vuosikymmenen uusnationalistista ohjelmaa. Italia, *Belpaese*, on sentään kaunis maa, maailman kaunein, hymistellään jokaisen kriittisen kannanoton ja katastrofivision päätteksi. Ihmiset haluavat palata kotiseudulle, palata Etelään, palata Italiaan, mutta eivät mihin tahansa hintaan.

Nardòn vanhaan keskustaan uskotaan juhla- ja vaalipuheissa sekä jonkin verran myös konkreettisissa teoissa, sekä julkisella että yksityisellä puolella. Vuonna 2007 aloitettu vanhankaupungin katukiveystyö, jossa korvataan asfaltin peittämää kiveystä pääkaduilta, kunnostetaan viemäriverkko ja lisäksi tuodaan vanhaan keskustaan metaani ja sadevesiviemäri, on suurin toimenpide sitten fasismin aikaisen viemärin ja vesiverkon. Kadunkalusteita on uusittu uusvanhoilla valurautakalusteilla ja liikennemerkkejä vaihdettu pienempiin. Rakennuskanta on kaavassa luokiteltu ja suojeltu, ja peruskorjausta ohjaamaan on laadittu värisuunnitelma (*Piano del colore*), joka ei kuitenkaan ole sitova. Lähes kaikkien vanhankaupungin rakennusten muutos- ja korjaustyöt edellyttävät museoviraston (*Sovrintendenza dei beni architettonici*) luvan. Uusista toiminnoista vanhassa kaupungissa ei kuitenkaan ole tehty suunnitelmaa, ja kun raastuvanoikeutta vastaava *pretura* muutti uusiin tiloihin kaupungin laidalle, antoi kaupunki vanhan rakennuksen kahden *circolon*, miesten kerhon, käyttöön. Salenton yli-

opistolta ja maaperää tutkineilta geologeilta kunnan tilaaman konsulenttiavun vastauksena saatu yksisuuntainen ohje, neuvo ja koko rakennuskannan säilymisen edellytys, pysäköinnin, autoliikenteen ja suoranaisten läpiajon rajoittaminen, olisi radikaali päätös, jota kukaan ei ole vielä tohtunut yrittää epäsuosion pelossa. Vanhankaupungin porteille on asennettu valvontakamerat, joiden tulisi kuvata rekisterikilvet ja lähettää sakkolaput niille, joilla ei ole oikeutta autoilla asukkaille ja liikkeenharjoittajille rajatulla alueella, mutta vielä keväällä 2009 kameroita ei olla otettu käyttöön.

Yksityisen sijoittajan on vallannut *bed&breakfast* -kuume: vuodepaikkojen vuokraaminen tuo toivottua lisätuloa, joka yltyy elokuun kahtena kuumimpana lomaviikkona kysynnän ylittäessä tarjonnan suoranaiseksi ahneudeksi ja rahat pois –meiningiksi. Parin terässängyn avulla autotalliin improvisoidusta yösjasta kalliin hinnan maksanut matkailija tuskin palaa.

Uusia liikkeitä avataan sekä vanhassa kaupungissa että laajennuskaupunginosissa, mutta monen elinkaari on lyhyt: avajaiset pidetään ja mainoksia liimaillaan sinne tänne, lyhyt hiljainen hetki kestää muutamasta kuukaudesta vuoteen, sen jälkeen oveen teipataan *AFFITTASI*. Vuokrataan liikehuoneisto, hienosti remontoitu, ei kiinteistönvälittäjiä. Liikeidea ei ole kantanut, liikkeelle on lähdetty lyhytjänteisesti ja helpon rahan toivossa, liikehuoneiston omistaja on elättänyt liian suuria odotuksia kiinteistöstä keräämästään vuokrasta?

Kiinteistönvälittäjät ovat kiinnostuneita vanhankaupungin asunnoista ja pommittavat asukkaita postilaatikoon sujautetuilla lappusilla ja puhelinsoitoilla. Vaikkei kauppa ole vilkasta, ylittää kysyntä tarjonnan. Omistajat eivät ole halukkaita myymään, tai ainakaan halukkaita myymään tarjottuun hintaan. Asuntomarkkinoita ohjaavat mielikuvat, toiveet, huhut ja pelko kuplan puhkeamisesta; ihmisten suissa *amerikkalaiset tulevat, englantilaiset ostavat jo, englantilaiset ostavat jo naapurikaupungista, englantilaisen kiinteistölehden kannessa oli kokosivun kuva piazzan pyl-*

väästä, englantilaiset sanoivat että vanhakaupunki on likainen. Vilkaaisu kiinteistönvälitystoimiston näyteikkunaan maakunnan pääkaupungissa vahvistaa epäilyni; neliöhinta ei suuresti eroa, pyytävät varmaan liikoja, kauppoja ei todellisuudessa synny.

Muutamat harvat ja nimeltä tunnetut ovat ostaneet, investoineet arvohuoneistoihin ja piazzaa kehystäviin 1700-luvun *loggioihin*. He seisottavat nyt sijoitustaan tyhjillään hinnannousua tai oikeaa hetkeä odotellessaan. Silti jokaisena keväänä vanhan kaupungin kaduille ilmestyvät työmiesten pienet kuorma-autot ja *apet*, betonimyllyt, kottikärryt, vintturit ja väkipyörät. Asuntoja kunnostetaan omaan tarpeeseen, myytäväksi tai vuokrattavaksi. Meridionalisti Tommaso Fioren kuvaama muurahaiskansa, *Popolo delle formiche*, osoittaa tarmokkuutensa, eikä kaikkea rakentamista ehditä valvoa. Asukkaat tahtovat kahdesta hyvästä molemmat, he ovat oppineet että vanhakaupunki on yhteinen rikkautemme, mutta vaativat vanhan talon pinta-alaltaan varsin vaatimattomiin saniteettitiloihin uskottomia määriä viihdehydrauliikkaa. Yhä suurempia autoja ahtaa kujille.

Vanhankaupungin kunnostaminen on vain rikka rokkassa verrattuna pörssin epävarmuuden, inflaation ja talletuskorkojen alhaisuuden siivittämään rakennusbumiin laajennuskaupunginosissa. Kerrostaloja ja yhden perheen huviloita nousee kuin sieniiä sateella pitkin entisiä viljelysmaita; autuas se, jonka viinitarha muuttui kaavassa tonttimaaksi, ja noinkohan saavat kaikki asunnot kaupaksi? Museoituuko historiallinen keskusta?

Sekä yksityisiä että julkisia hankkeita leimaa niiden pisteäisyys, koordinoimattomuus ja yhteistyön puute. Salenton alueella kuntarajat ylittävästä koordinaatiosta on poikkeuksellisenä esimerkkinä Grecía Salentinan kreikkalaiskylien yhteistyö; Nardòssa toimii tusinan verran *Pro Loco* -kotipaikkakuntayhdistyksiä, joista jokainen toivoo omaa taivaspaikkaansa, osaansa julkisrahoituksesta ja turistien kaupunkiin kantamista eurosenteistä.

Vanhankaupungin elävöittämisen esimerkkiä ei tarvitse lähteä etsimään kaukaa: Leccen historiallisen keskustan pääkadut suljettiin liikenteeltä 1990-luvun lopulla liikkeenharjoittajien vastustuksesta huolimatta. Paikallishallinnon käskypolitiikka osoittautui menestykseksi, mutta viime vuosina Lecce on saanut maistaa myös turismin ki-roja: kesäiltaisina *Corsolla* velloo väkeä niin paljon ettei kaupungin läpi pääse edes jalan. Pubit ja baarit ovat au-ki yömyöhään, väki soittaa kitaraa ja tamburiinia, metelöi, jättää olutpulloja jäätelökippoja joka kujalle, rappuselle, kynnykselle ja syvennykseen sekä tekee tarpeitaan minne sattuu. Lehtikirjoittelu antaa vaikutelman siitä, että tavallisilla vanhankaupungin asukkailla on mit-ta täynnä. Kynnelle kykevät pakenevat koko kesäksi kau-pungista kakkosasuntoonsa rannikolle, autenttista elämystä etsivien turistien jäädessä temmeltämään keskenään.

Kävelen koko kevään 2008 ajan kahdesti viikossa il-lansuussa Leccen Piazza Mazzinin ja Porta Rudiaen väli-sen kaupallisen akselin päästä päähän; kaupunki on täynnään ylellisiä myymälöitä, katusoittajia, kerjäläisiä, muotokuvanpiirtäjiä, joka barokkikirkon rappusille pesi-tyneitä elämäntapaintiaaneja jotka maailmaa kiertäessään kuljettavat turvanaan kaikista planeetan suurista ja veren-himoisista koiraroduista risteytettyjä hurtttia, kuin vapaa-kaupunki Christianian *Pusher Streetillä*. Katselen kateellisena viimeistä mallia olevien kalliiden lastenrattai-densa kanssa iltakävelyllä pelmahtaneita perheitä, hieman peloissani suuria koiria, masentuneena tietäessäni että ko-tikaupungin piazzalle on *cantin*an juoppoja lukuunotta-matta julistettu jo ulkonaliikkumiskielto, helpottuneena siitä etten joka päivä joudu katselemaan näyteikkunassa käsilaukkuja jotka maksavat autolainan kuukausilyhen-nyksen verran, vakuuttuneena siitä että ainakin puolet täs-tä ihmisvirrasta tarvittaisiin ja että puolet vallan mainiosti riittäisi. Lecceläisten tarpeet eivät eroa Nardòn asukkaiden tarpeista, totean, seurattessani sivusta kaupunkimaasturin peruuttamista kapealle kujalle asukaspaikalle.

Järjestelmällisesti luetut ja kopioidut Gazzetta ja Quotidiano olisivat kelpoa lähdemateriaalia, tuumin, vaikka taustalla on yksittäisten toimittajien *vox populi*sta tislama mielipide. Tulkitakseen lukemaansa täytyisi tuntea jokainen toimittaja, hänen taustansa, motiivinsa, puolueensa, kotiseutuyhdistyksensä, kenen leipää hän syö ja kenen lauluja laulaa, keneltä odottaa tai on jo saanut taivaspaikkansa julkishallinnon virassa. Näytelmän hahmot vetävät teatteria viimeiseen hengenvetoonsa saakka, enkä vieläkään tiedä missä kohdassa vaikutelma loppuu ja substanssi alkaa.



114. Sementti nousee ämpäreittäin pienellä työmaalla. Valokuva KH 2002.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Salenton kaupunkirakenteeseen sekä kaupungin ja maaseudun suhteeseen on vaikuttanut alueen maantieteellinen sijainti Välimereen kurottautuvalla kapealla niemimaalla, jossa meri on aina lähellä, ja sen myötä yhteydet meriteitse niin hyvässä kuin pahassa. Toinen merkittävä historiallinen tekijä on alueen periferinen asema; eri ajanjaksoina vallan polttopiste on siirtynyt, mutta Salento on pysynyt siirtyvään keskukseen nähden reunalla. Niin kuin se oli 1600-luvulla Espanjan kruunun lypsylehmä, on se tällä hetkellä Italian työvoimareservi, naisten matalan työllistymisen takaamalla ilmaisella hoivatyöllä toimiva hautomo, jossa toisin kuin matalan syntyvyyden Pohjois-Italiassa lapsia vielä synnytetään, kasvatetaan, mahdollisesti koulutetaan ja lähetetään sitten Pohjoiseen.

Kaupunkirakenteen synnyttänyt yhteisö muodostui pitkään maatyöläisistä, maanomistajista ja hengellisestä säädystä; ei-aatellisista maanomistajista, kauppiaista ja vapaista ammatinharjoittajista koostuva porvaristo tuli merkittäväksi vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla. Viljelysmaa oli ja on edelleen alueen suurin rikkaus, mutta resurssit jakautuivat epätasaisesti. Kulttuuri, talous ja elämäntapa olivat pitkään maatalouselinkeinon sidottuja; kaupungin asukkaat olivat maalaisia, enimmäkseen maattomia päivätyöläisiä, kaupungit suurmaatilojen dormitorioita. Feodalismin henki säilyy edelleen klienttisuhteissa, mutta nyt kauppa käydään äänistä ja työpaikoista.

Neliulotteisessa kaupunkitilassa tilan lisäksi neljäntenä ulottuvuutena on aika. Todistamaan kuluneesta ajasta meilä on jäänyt vanhakaupunki, jonka kaduilla ja kujilla voimme lukea ja tulkita historian kerrostuneita jälkiä. Kaupungin ja maaseudun välinen raja on hämärtynyt. Aiemmin viljelysmaiden keskellä yksinään seisleet, maanomistajan harmiksi suojellut rakennukset rapistuvat kerrostalojen ympäröiminä.

Tämänhetkisten kaupunkien muutokseen vaikuttavien prosessien tarkastelu on suoraa jatkumoa historialle. Kau-

punkien muutos on jatkuvaa, vaikkakin menneisyydessä tapahtunut muutos näyttäytyy hitaudessaan helposti staattisena, ajattomana, pysähtyneenä ja staattisena *olipa kerran*-aikana. Nykyhetken ja lähimenneisyyden muutoksessa elävien ääni on kuultavissa, ja paitsi säilyneen, myös tuotetun dokumentoinnin määrä on kasvanut eksponentiaalisesti valokuvien, arkistomateriaalin, rakennuslupien, kiinteistörekisterin, aikakauslehtien ja monenlaisen tallenteen myötä. Nykyhetken ja historian välinen rajapinta on samanaikaisesti ohentunut, kun jo eilispäivä muuttuu osaksi historiaa; nykyhetkeä eletään kameran näytöllä, dokumentoiden ja muistoja rakentaen.

Merkittävä lähimenneisyyden muutos Salenton kaupungeissa on niiden kasvu muurien ulkopuolelle. Kaupunki on laajentunut viiveellä väkiluvun kasvuun nähden. Epäilin johdannossa että nykyhetki mielletäisiin aina staattisen menneisyyden ja epävarman tulevaisuuden murroskohdaksi, mutta viimeisten vuosikymmenien muutokset, kaupungin ja maaseudun rajan hälveneminen, autoistuminen ja sen myötä liikennemäärien sekä pysäköintitilan tarpeen dramaattinen kasvu ovat muuttaneet kaupunkielämää niin paljon, että voidaan hyvin puhua kaupunkitilan ja elämän epäjatkuvuudesta, jopa murroksesta. Paitsi julkisen liikenteen lähes kokonaan puuttuessa välttämätön liikkumaväline, auto on kulutusobjekti ja statussymboli, sosiaalinen imperatiivi, jonka merkin ja vuosimallin perusteella itse kukin loksauttaa yhteiskuntaluokkaansa. Käveleminen tai pyöräily lyhyilläkin matkoilla mielletään leimaavaksi, merkiksi köyhyydestä tai saituudesta.

Julkisen tilan käyttökulttuurissa heijastuvista yhteiskunnallisista muutoksista huomion ansaitsevat perheen yksityistyminen yhteisöön nähden, yksilön yksityistyminen perheeseen nähden, naisen roolin oletettu muuttuminen sekä eräänlaisen yleisitalialaisen tai globaalin kulttuurin omaksuminen, ainakin kuluttamisen kautta.

Kaupunkitilan muutokseen, kaupungin ja maaseudun välisen rajan hämärtymiseen ja asutuksen kasvuun keskiaikaisen muurin ulkopuolelle ovat vaikuttaneet väestönkasvu ja muuttuneet asumistoiveet. Fasismin ajan voimakas väes-

tönkasvu näkyi kaupungissa viiveellä, kun suuret ikäluokat saavuttivat avioitumisiansi. Jo sitä ennen oli vanhasta kaupungista rakennettu umpeen lähes jokainen puutarha ja valopiha, asumiskäyttöön oli otettu varastoja ja talleja. Sosiaalinen asumistuotanto helpotti vanhan keskustan ahautta. Suurin osa rakentamisesta oli kuitenkin yksityistä, ja kasvun teki mahdolliseksi kaupunkiin 1960- ja 70-luvuilla virrannut raha. Italian 50-luvun talousihme saavutti maakunnan pienellä viiveellä, Pohjois-Italiaan ja ulkomaille työn perässä matkustaneiden siirtolaisten kautta. Kaupunkia ovat muokanneet asumisen uudet tilavaatimukset sekä uudet elinkeinot. Kaupungin kasvu on edellyttänyt autoistumista, autoistuminen vaatii kaupungin kasvua.

Vanhassa kaupungissa asteittainen siirtymä julkisesta tilasta puolijulkisen ja puoliyksityisen sfäärin kautta yksityiseen muistuttaa vuosisatojen aikana tilalle annetuista merkityksistä. Kulttuuri säätelee sitä millaiseksi kaupunki rakennetaan, rakennettu ympäristö vaikuttaa siihen miten kaupunkia eletään, ylläpitää jatkuvuutta, vastustaa muutosta – tai saa uusia merkityksiä. Sosiaalinen elämä on tuottanut urbanistiikan, ja kivinen kehys on jonkunlaisena muistia tukevana kaaviona auttanut uusintamaan sosiaalista elämää. Kaupungin asukkaiden omaa käsitystä julkisesta ja yksityisestä olen etsinyt puheista. Kaupunkiteatterin näyttämön ja kulisien takaisen jaottelussa, näytelmän käsikirjoituksessa heijastuvat kulttuuriset ihanteet, käsitteet ja vastakkainasettelut: julkinen – yksityinen, kunnia – häpeä, mies – nainen. Kaupungin ymmärtämiseksi on välttämätöntä sen tarkastelu kulttuurin kautta, mutta sama toimii myös toisin päin: kulttuuri, joka siis on julkista eikä kenenkään pään sisäistä, ilmaisee itsensä kaupunkitilassa, kivessä, kivisissä kulisissaan.

Miten asukkaat käyttävät kaupunkiaan? Kaupunkitilaa käytetään juhlassa näyttämönä, muulloin se mielletään nykyään pelkäksi liikennetilaksi. Tilankäytön säännönmukaisuukseen tarkastelu piirtää näkyviin sukupuolten tilallisen segregaaation ja sukupuolitettun tilan. Kaupunkitilassa oleskelu

ilman erityistä syytä on varattu lähes yksinomaan miehille ja nuorisolle. Etenkin iäkkäämmät miehet kokoontuvat piazzalla ja sitä ympäröivissä kerhoissa työpäivän jälkeen. Nuorison kokoontumispaikat vaihtelevat muodin muuttuessa: joko sinne missä kulutetaan, baarien ja nuorisomuo-
tia myyvien liikkeiden liepeille, tai syrjäisille kujille suutelemaan, polttamaan, kirjoittelemaan rakkaudentun-
nustuksia seiniin.

Naisten tila on kodin jatkumoa; tilan jakaantuminen julkiseen ja yksityiseen ei noudata orjallisesti omistussuhteita. Kujilla, historiallisen keskustan ja 1900-luvun alkupuolis-
kolla syntyneiden laajennuskaupunginosien asuinkaduilla katutila otetaan haltuun tuoleilla, omaa katuosuutta siivoa-
malla, pyhimyskulkueiden yhteydessä koristelemalla: uu-
dempien laajennuskaupunginosien kaupunkirakenteessa pihat on aidattu, ja katu on varattu yksinoikeudella autoil-
le. Jalkakäytävät ovat kapeita, autotalli-ajoluiskien, lii-
kennemerkkien ja pysäköityjen autojen katkomia.

Viikottainen toripäivä tarjoaa naisväelle alibin osallis-
tua julkiseen elämään, ainakin kuluttamisen kautta. Toril-
la myydään lähes kaikkea vihanneksista taloustarvikkeisiin,
mutta suurimman osan tarjonnasta muodostavat vaatteet
ja asusteet.

Lapsia kaupungilla ei juuri näe, paitsi kesäiltais-
in valvovan katseen alla asuinkaduilla ja vanhan keskustan ku-
jilla tai koko perheen lähtiessä kävelylle. Nuoria perheitä
näkee kaupunginmuuria ympäröivän kadun ja puistoka-
dun, *villan*, risteykseen muodostuneella ostosvyöhykkeellä.
Kesäisin sekä nuorison että perheiden sunnuntaikävelyn
paikkoja ovat Santa Caterinan ja Santa Marian piazza ja
rantakatu. Kaupungin ainoa leikkipuisto on leimallisesti –
joskaan ei yksinomaan – alemman sosiaaliluokan käytössä;
ruostuvien liukumäkien ja kulottuneen nurmikon keskellä
koreilee yksityisyrityksen hoidettavaksi annettu baari, joka
tarjoaa vanhemmille virikkeitä: olutta, pöytäjalkapalloa ja
karaokea.

Lukuisat vuotuiset juhlat tarjoavat kaupungin asukkail-
le mahdollisuuden osallistua ihmisvilinään. Kaupungin
suojeluspyhimyksen juhlan lisäksi jokainen seurakunta

muistaa omaa nimikkopyhimystään. Laskiaismaanantaina järjestettävä karnevaalikulkue kiertää kaupungin muuria ympäröiviä katuja pitkin. San Giuseppen päivänä järjestetään markkinat, pitkänperjantain iltana kaupunkia kiertää Kristuksen ruumissaatto. Kirkollisten juhlien lisäksi kunta järjestää konsertteja ja tapahtumia joulun pyhinä ja kesällä. Aika näyttää, innostuvatko asukkaat kaupungistaan.

Minkälaiset ihanteet ovat ohjanneet suunnitelmallista kaavoitusta, ja millaista kulttuuria uudella kaavoituksella ollaan tavoiteltu? Rakennetun ympäristön ja kulttuurin suhde on vuorovaikutteinen; niin kuin ihmiset ovat tehneet kaupungin, kaupunki tekee ihmisen, ja totisesti toisenlaista ihmistä etsittiin kaupungin vapautuessa kivisestä kuorestaan. Uusien aukkojen avaamista kaupunginmuuriin ja muuria ympäröineen vallihaudan täyttämistä 1800-luvun lopulla perusteltiin hygienian käsitteillä, taistelulla huonoa ilmaa, miasmaa ja vallihaudassa seisonutta epäterveellistä vettä vastaan. Sosiaalisesta asuntotuotannosta vuosina 1949-1963 vastannut *INA-Case* hylkäsi ohjeistuksessaan yhtenäisen rakennusmassan, määritteli huoneiden minimi- ja maksimimäärät, jaotteli asunnon sisäiset toiminnot, järjesti ne ilmansuuntien mukaan ja kielsi suljetut sisäpihat, joiden sisälle vanhassa kaupungissa sosiaalinen elämä järjestyi.

Aiemmin rinnakkain, keskinäisessä riippuvuussuhteessa asuneet yhteiskuntaluokat on modernina ajanjaksona pyritty erottamaan kaavoituksella; syntyy sosiaalisen asuntotuotamisen kortteleita. Vanha keskusta on kuitenkin säilynyt asuttuna ja heterogeenisenä, sitä ei ole täysin hylätty eikä se ole päässyt slummiutumaan kuten on käynyt esimerkiksi Tarantossa ja Barissa. Muurien sisälle jäävän kaupunginosan asukkaat voi jakaa kolmeen pääryhmään: vanhoissa heraspalatseissa jo ennestään väljästi asuviin, joilla ei ole ollut tarvetta muuttaa laajennuskaupunginosien huvilakortteleihin, köyhiin, usein iäkkäisiin ihmisiin, joilla ei ole ollut resursseja muuttaa muualle ja paluumuuttajiin, nuoriin, usein muttei aina korkeasti koulutettuihin, jotka ostavat vanhoja asuntoja kunnostaakseen ne asuinkäyttöön. Yh-

teiskuntaluokkien välinen riippuvuussuhde on kuitenkin murtunut, eikä kenenkään enää tarvitse kunnian vuoksi ruokkia henkilökohtaisia köyhiään.

Agrokaupungissa asuvan kaupunkiköyhälistön perhe-mallina oli neolokaalinen ydinperhe; perhe ja sukulaiset olivat resurssi, mutta myös taakka kaikkien sodassa kaikkia vastaan. Nuoren parin asunto rakennettiin vanhempien asunnon yhteyteen, mikäli tilaa oli, mutta muuten naapuruston muodostuminen oli sattumanvaraista, ja asuntoja myytiin ja ostettiin ennen kuten modernina aikana. Vastavuoroisuus ja keskinäinen riippuvuus pakotti ainakin laskelmoituun välirauhaan, ja palvelusten vaihtamisen korvautuminen rahataloudella on lisännyt konfliktisuutta naapurustossa.

Menneisyydessä asunnossa vietettiin vain vähän aikaa, sieltä paettiin talvisin ulos aurinkoon lämmittelemään ja kesäiltoisin etsimään pihojen viileyttä. Lähes kaikki työkäiset ja -kykyiset miehet sekä osa naisista viettivät päivän-sä pelloilla. Iltapäivisin miehet kokoontuivat kaupungin piazzalle naisten tasatessa tietoja ja tehdessä käsitöitä kotikadulla. Nykyaikainen asunto on lämmitetty ja ilmastoitu, *reality show* korvaa juoruilun naapurustossa. Asuntojen pinta-ala on kasvanut, ja asunnon sisällä toiminnot ovat eriytyneet tilallisesti. Samaan aikaan kun perheen ja yksilön yksityisyys kasvaa, on arkipäiväinen elämä jalostunut modernismin ohjelman mukaan esittelykelpoiseksi. Työväenluokan imitaatio ylempien yhteiskuntaluokkien elämästä eli jäykän muodollinen edustustila *salotto* saa rinnalleen ylemmän keskiluokan arkisen huolettoman tai huolettoman tyylikkään olohuoneen, sekä joissakin kodeissa jopa amerikkalaistyyliseksi kutsutun avokeittiön.

Tarkemmin määrittelemättömässä historian vaiheessa vanhasta kaupungista on tullut jälleen haluttava, ainakin julkisessa diskurssissa ja älymystön piirissä. Menneisyys näyttää meille kirjoitettuna, muisteltuna mutta silti modernismin silmälasien läpi värittyneenä; köyhyys ja asuntojen yksinkertaisuus rinnastuu rationalismin hyveeseen, valkoinen kalkki perinteisen rakentamisen ainoana aseena

kosteutta ja hometta vastaan muistuttaa valkoisen modernismin hygieniasta. Historiikkien kuvaukset yksinkertaisesta, lähes luostarimaisen askeettisesta kodista jota hoitaa työteliäs, vaatimaton ja suoraselkäinen nainen, kodin (myös moraalisen) puhtauden ja hygienian tuottaja, muistuttavat fasisimin ajan koulussa opetettua puhtaus- ja terveysoppia kaikille yhteisesti ja tytöille erityisesti. Sodanjälkeinen Italian talousihme vapauttikin lähes kokonaisen naissukupolven hetkeksi ansiotyöstä, omistautumaan kodille, sen puhtaudelle ja viihtyvyydelle.

Kaupungin asukkaiden tarpeiden, toiveiden sekä ihan-teiden ja vanhan kaupunkirakenteen välinen kiilu on paikoin leveä. Suurimpia muutospaineita tuovat autoistuminen, yksityistyminen ja asumisen muuttuva tilantarve. Pieniä vanhoja asuntoja voidaan toki yhdistellä, ja

rakennusvalvonnan sekä museoviraston päätettäväksi jää suojellaanko rakennuksesta muutakin kuin julkisivu. Perinnössä murto-osaomistuksiin jaettujen herraspalatsien saattaminen takaisin yhdeksi kokonaisuudeksi on käytännössä vaikeaa.

Kysymykseen vanhan keskustan tulevaisuudesta olen esittänyt arvauksia luvun *Kadonnutta aikaa etsimässä* loppusanoissa. Keskeinen kysymys on kunnostetaanko vanhaa kaupunkia, ja jos, niin kenelle: turisteille vai asukkaille? Voivatko matkailijat ja asukkaat elää rinnan, vai muuttuuko vanha kaupunki pittoreskiksi huvipuitoksi? Matkailuelinkeino on mahdollisuus, jota kroonisesta vajaatyöllisyydestä kärsivä Etelä-Italia tuskin voi jättää käyttämättä.

LIITTEET

RAKENNUSTEKNIikka

Rakentamiseen käytetyt materiaalit

Pääasiallinen perinteinen rakennusmateriaali Salentossa on paikallisista louhoksista peräisin oleva kalkki- tai kalkkiahiekkakivi.¹²⁸ Puuta ja tiiltä on käytetty vähän. Väli- ja yläpohjan rakenteet voivat olla puisia, harjakattoisten rakennusten vesikatto on usein, joskaan ei aina, katettu kattoilillä.

Yksityiskohtiin, portaaleihin, ikkunankehysiin, nurkapylväisiin ja -vaakunoihin on tiivistä, helposti työstettävää savensekaista kalkkikiveä, Leccen kiveä (*pietra leccese*, volg. *leccisu*) käytetty koko maakunnassa. Seinien muuramiseen käytetty kivi vaihtelee paikkakunnittain, ja antaa kaupungeille oman erityisen ilmeensä, sekä rakennusten värisissä että niiden tekstuurissa, rakennusten korkeudessa ja harkkojen välisissä saumoissa. Leccessä ja Magliessa *pietra leccesen* käyttö ei rajoitu yksityiskohtiin, vaan sitä käytetään usein rappaamattomana koko rakennuksen seinämateriaalina. *Pietra leccese* ei muodosta sidosta laastin kanssa; tämä ominaisuus rajoittaa talojen korkeutta. Lähinnä latomalla tehtyjä, kitkan ja painovoiman avulla kasassa pysyviä rakennuksia muokattaessa käytetty tekniikka lainaa nimensä tekstiilitöiden puolelta ”ommeltu ja ratkottu” (*cuci-scuci*). Tärkeimmät louhokset sijaitsevat Leccen, Surbon, Cavallinon ja Vernolen kunnissa.

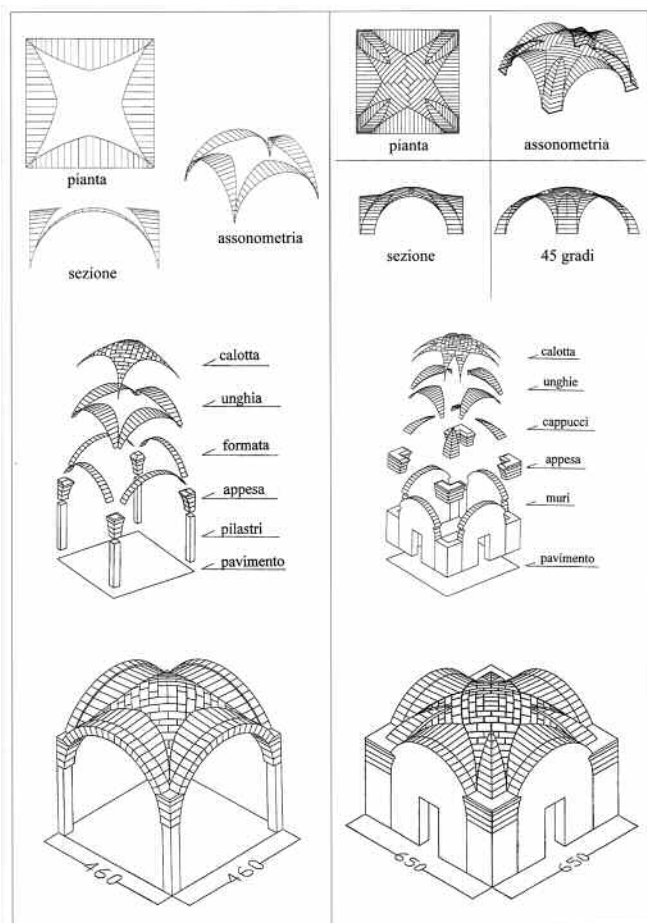
Gallipolissa ja Nardössä vallitsevat rakennusmateriaalit ovat laastin kanssa lujan sidoksen muodostava kellertävä, kova ja säänkestävä kerrostunut kalkkihiekkakivi *carparo* (volg. *càrparu*), sekä siitä asteittain pehmenevät ja vaalenevat kansanomaisesti ja harhaanjohtavasti *tufu carparosoksi* ja *tufoksi* kutsutut kerrostumat, joita ei pidä sekoittaa vulkaaniseen tuffiin. Carparoa on käytetty muuallakin sokkeleissa ja arkkitraaveissa, kun taas *tufu* soveltuu etenkin holveihin keveytensä vuoksi. *Tufu* on huomattavasti Leccen kiveä edullisempaa. Se soveltuu myös seinämateriaaliksi, mutta huokoisuutensa vuoksi se on rapattava – ja se



Kalkkihiekkakiven (*tufu*) louhos Nardössä. Valokuva KH 2007.
Carparoa. Valokuva KH 2007.

on aina rapattu. Sisätilassa näkyviin kuorittu holvi kuuluu trendirestauroinnin sanavarastoon, mitään historiallista perustaa sillä ei ole.

Tiiviitä kalkkikivilajeja on käytetty katujen ja pihojen kiveämiseen. De Giorgin kuvauksen mukaan monet Nardòn kaduista olivat vielä 1800-luvulla kiveämättä. Ne kivettiin pienemmillä katukivillä tai päällystettiin asfaltilla moder-



Lecceläisen holvin rakennusosat. *Arte e lavoro*, 159.

nina aikana. Paikoin on käytetty kärrynpyörien ajoradalla tai koko keskikaistalla tummempaa ja kovempaa Napolin seudulta tuotua vulkaanista kiveä.

Rakennuksen perustukset muodostuvat useimmiten kaksinkertaisesta muurista, joka on täytetty sekalaisella kivi-materiaalilla. Seinät jakautuvat kantaviin ja jakaviin rakenteisiin, ne on toteutettu perustusten tavoin täyttö-muurina (*muratura a sacco*) tai kantavana harkkomuurina.

Holvilla katettaessa kaikki seinät ovat kantavia, ja huone-jakoa säätelevät holvin mittasuhteet. Vanhimmat raken-nukset tai rakennuksen osat on usein katettu tynnyriholvilla. Ehdottomasti yleisin holvityyppi on 1600-luvulta lähtien yleistynyt ristiholvin ja matalan, lähes tasai-sen kalotin risteytyksestä muodostuva lecceläinen holvi (*volta leccese*). Huoneet ovat yleensä kutakuinkin neliömäi-siä, ja yksittäisen sivun mitta vaihtelee neljän ja viiden met-rin välillä. Suorakaiteen muotoiset huoneet ja käytävät on katettu toisiaan seuraavilla lecceläisillä holveilla tai tynny-riholvilla.

Seinien saavutettua halutun korkeuden lähdetään ka-tettavaa aluetta ”kurottamaan” pienemmäksi neljällä rivil-lä edelleen vaakasuorassa olevia kiviä, joiden materiaalina käytetään mielummin tiivistä kalkkikiveä, kuten Leccen ki-veä. Itse holvi muodostuu seuraavien rivien muotoon lei-katuista kivistä, joiden materiaalina on kevyempi tufo. Rakenteen kasassa pitävä holvin lakikivi, *chiave di volta*, omaa myös maagisia ulottuvuuksia; sitä muurattaessa ase-tettiin rakennelmaa suojelemaan painettu pyhäinkuva tai pieni pyhimystä esittävä medaljonki. Varakkaammissa ta-loissa lakikivi saatettiin koristella uskonnollisilla symbo-leilla. Holvi täytetään yläpuolelta kevyellä materiaalilla, kalkkihiekkakivimurskalla tai nykyään kevytsoralla. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä yleistyi koristeellisempi holvimuoto *a squadro*. Muutenkin huo-netta rakennettaessa pyrittiin säännöllisempään muotoon.

Tasakaton kattamiseen käytetään yleensä *pietra di Cur-sia*, nimensä mukaisesti Cursin kunnassa louhittua, joka on muuten koostumukseltaan samankaltaista, mutta ti-i viimpää kuin *pietra leccese*. Samaa kiveä käytettiin aiemmin myös lattiamateriaalina. Tasakattoterasseja käytettiin ja käytetään pyykin kuivattamiseen. Usein käyttö on huomi-oitu jo rakennusvaiheessa sijoittamalla terassin kaiteena toi-mivaan muuriin reikäkivet, joihin pyykkiseipäät pystytettiin. Asuinkerroksesta jatkuukin lähes aina jyrkkä portaikko tornina terassille, ja paitsi pyykkiseipäitä, on kat-tojen maisemaan vapaasti sijoitettu monia elämän vaatimia

lisätoimintoja: asbestin ja sementin sekoituksesta tehdyllä aaltolevyllä katettuja pesutupa- ja varastorakennelmia, pannuhuoneita, pergoloita, vesisäiliöitä, perinteisiä ja lautasantenneja, harvakseltaan jopa aurinkovaraajia.

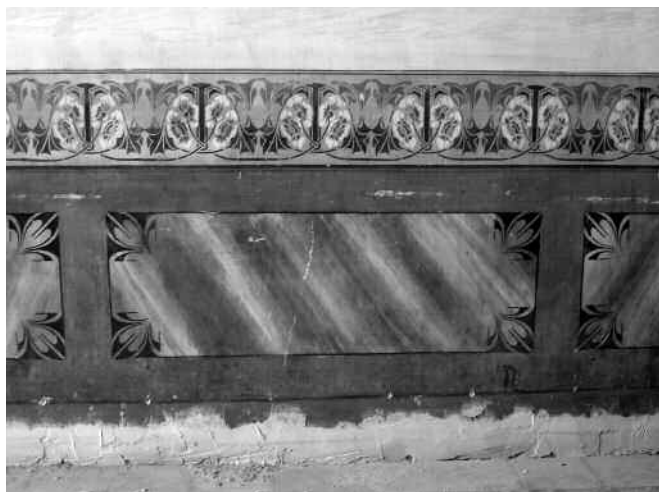
Vaatimattomammat rakennukset katettiin usein puurakenteisella loivalla satulakatolla. Se muodostui katonharjan suuntaisista traaveista ja ohuemmista poikittaistraaveista (*travetti*). Niiden välit täytettiin matoksi sidotulla jättiruo'olla (*canne*, lat. *Arundo donax*), joka kasvaa yleisenä kosteilla mailla ja rinteillä. Ruokokaton päälle levitettiin laastia. Vesikattoon on käytetty yleensä savesta poltettuja kattotiiliä (*imbrici*), joita valmistettiin erityisesti Cutrofianossa ja San Pietro in Lamassa. Kun tiiliin ei ollut varaa, niitä korvaamaan käytettiin katemateriaalina ruokomaton päälle levitettyä laastin ja olkien sekoitusta. Kattotiilien sijaan on käytetty myös lohkottua kalkkikiveä, ei ehkä kuitenkaan Salentossa. Hyvin lohkeava kalkkikivi on yleinen *trullon* kattokivenä Murgian ylängöllä, Alberobellossa ja Locorotondossa. Tulisijojen ja uunien rakentamiseen käytettiin paikallista kellertävänvihertävää kalkkikiveä (volg. *piromafu*¹²⁹), joka kestää hyvin kuumuutta.

Paikalliset rakennusmateriaalit eivät ole pienrakentamisessa täysin syrjäytyneet modernien teollisten materiaalien tieltä. Terrassin katteena käytetään *pietra di Cursia*. Ratkaiseva ero on rakenteessa; seinät muurataan edelleen usein paikallisesta kalkkihiekkakivestä, joka on kilpailukykyinen vaihtoehto teolliselle kevytsora- tai tiiliharkolle. Pieniä rakennuksia lukuun ottamatta paikalla muurattava seinä on kuitenkin usein vain täytettä, ja rakennuksen rungon muodostaa teräsbetonirakenteinen palkki-pilari -rakenne. Holvi on syrjäytynyt väli- ja yläpohjien rakenteena 1950-60-luvuilla, ja nyttemmin sitä käytetään lähinnä korjausrakentamisessa. Vielä löytyy iäkkäämpiä muurareita, jotka sen osaavat toteuttaa.



Ruokokatto Nardòn vanhassakaupungissa Valokuva Maria Rosaria De Benedittis 2009.

Tiilikatto Nardòn vanhassakaupungissa. Valokuva Maria Rosaria De Benedittis 2009.



Jugendtyylistä koristemaalausta Galatonen vanhassakaupungissa Valokuva KH 2006.

Sgraffitokoristelua Nardòn vanhassakaupungissa. Valokuva KH 2009.

Laastit, rappaus ja maalit

Vanhoissa rakennuksissa sekä muurauksessa että rappauksessa käytetty laasti on kalkkilaastia. Kalkki valmistettiin paikallisesta kalkkikivestä polttamalla. Se sammutettiin työmaalla, jossa se siivilöitiin vajaasti palaneista kalkkikiven kappaleista ja varastoitui kuopassa. Laastin runkoaineena käytettiin kivilouhoksilta saatua jauhoksi murskaantunutta kalkkihiekkakiveä.

Antiikin Roomassa sementillä tarkoitettiin kalkkilaastia, joka sisälsi vedessä kovettuvia eli hydraulisia lisäaineita. Käytännössä näitä olivat vulkaaninen potsolaani, tiilijauho, poltettu savi tai kalkkikiven itsensä sisältämät saviaineet (vesikalkki; savea kalkkikivessä 6-22%). Moderni portlandsementti eroaa vanhoista sementeistä korkeamman polttolämpötilan takia.

Rappaus toteutettiin yleensä kahtena tai kolmena kerroksena: karkeampaa pohjarappausa eli kynsiä vastaava *rinzafo* lyötiin kauhalla. Oikaisu eli *arriccio* hierrettiin laudalla tai sienellä. Asuinrakennuksissa, sekä sisä- että ulkotiloissa päällimmäiseksi tuli laudalla tai sienellä levitetty pintarappaus, *velo* eli hunttu. Kuten Panu Kailan Talotohtorissa kuvaa tanskalaisessa rappauksessa, alin kerros oli paksumpi kuin keskimäinen (Kaila 1997, 144).

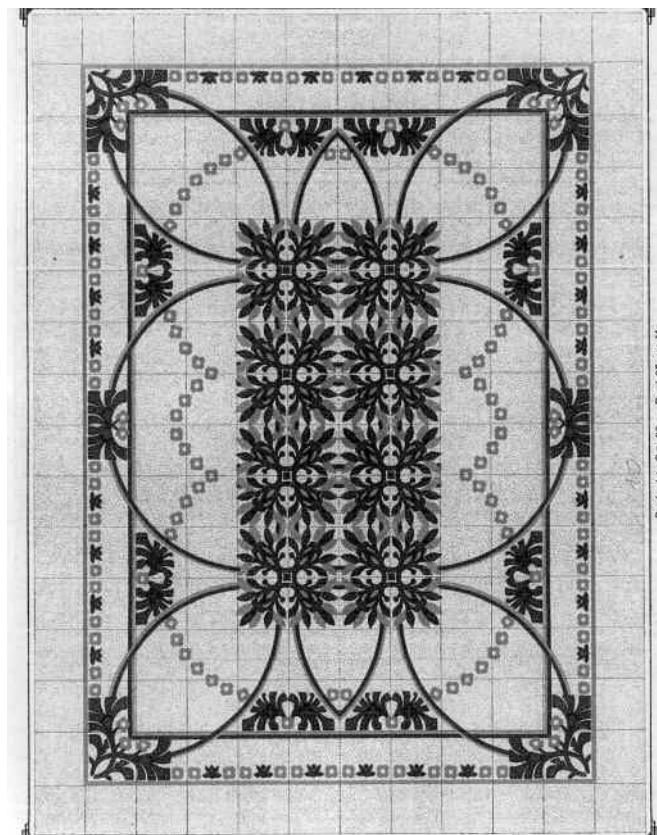
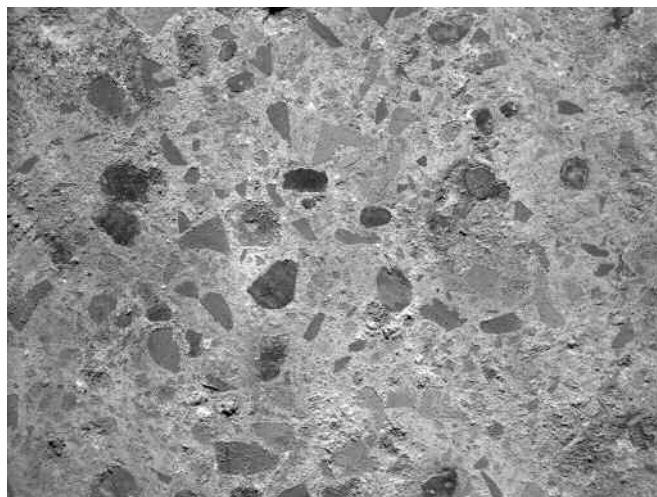
Muutamia *carparosta* tai Leccen kivistä toteutettuja rakennuksia lukuun ottamatta talot yleensä rapattiin sekä ulko- että sisäpuoleltaan. Rappauksen päällä, uloimpana ”uhrikerroksena”, on käytetty kalkkimaalia. Väliimerellisyiden ja ”ostunisoitumisen” kliseitä noudattaen kaupungit maalataan valkeiksi. Todellisuudessa kalkkimaalia käytettiin harvoin sellaisenaan, vaan väritettyinä rautaoksidien ja okran sävyillä. Synteettisen indigon keksiminen 1800-luvulla alensi sinisen värin hintaa ja toi sen suosittujen värien palettiin. Paitsi rakennuksissa säilyneistä värifragmenteista, voidaan kaupungin väritystä tarkastella kuvataiteen avulla. Piazzan Sedilessä säilytetyissä¹³⁰ kaupungin suojeluspyhimyksiä esittävässä tauluissa on kaupunki taustana. Säilytetyjä julkisivuja nähdään myös kaupungin suojeluspyhimystä Gregorius Armenialaista esit-

tävässä taulussa S. Antonio da Padovan kirkossa; kuvassa hädin tuskin näkyvä piazzan pylvä, *Guglia dell'Immacolata*, ajoittaa taulun vuoden 1769 jälkeiseksi. Yksittäisiä esimerkkejä ulkomaalausta koristavista freskoista ja sgraffitokoristelusta on säilynyt. Myös rappaus saatettiin sävyttää: Nardòn kaupungin restaurointiohjeen ja värisuunnitelman laatinut arkkitehti Donato Giancarlo De Pacalis luettelee restaurointikohteita, joista on löydetty värilaastifragmentteja.¹³¹ Muodikas rustiikkisuus ja materiaalirehellisyys on tehnyt peruuttamatonta tuhoa; rappaus on poistettu myös niistä kohteista, joissa kiviaines ei koskaan ole ollut näkyvillä, viidenkymmenen vuoden takaista rappausa kuoriessa on monesti mukana mennyt myös 1500-luvun rappaus!

Vuoden 1899 rakennussäännös määräsi talojen julkisivut sekä katutilaa rajaavat puutarhanmuurit rapattaviksi ja maalattaviksi, ellei niitä ole rakennettu kivistä, joka on tarkoitus jättää näkyviin. Myös koristelistat maalattiin usein. Väriyukseksi suositeltiin vaaleita, murrettuja sävyjä. Maalaus määrättiin uusittavaksi kymmenen vuoden välein. Sisätiloissa seinät rapattiin ja kalkittiin, sekä paikoin koristemaalattiin joko freskotekniikalla tai kuivalle laastille.

Lattiamateriaalit

Lattiamateriaalina käytettiin tiiviistä kalkkikivistä, yleensä Cursin kivistä tehtyjä noin 40 x 40cm kivilaattoja. Toinen yleinen lattiatyyppe *lastrico* toteutettiin kalkkilaastista ja tiilimurskasta (*cocciopesto*). Pohjaksi asetettiin kerros murskattua kalkkihiekkakiveä, kalkkia ja vettä. Tämän päälle levitettiin noin 8cm kerros karkeaa kalkkilaastia, jonka päälle siroteltiin tiilimurska ja vetinen kalkki. Jotta neste saataisiin imeytymään nopeammin, talloivat työmiehet lattiaa noin tunnin ajan erityiset naulakengät jalassaan. Tämän jälkeen valua vuoroin lyötiin tiiviiksi, vuoroin hierrettiin. Mikäli toivottiin erityisen valkeaa ja kiiltävää lopputulosta, kostutettiin lattiaa hiertämisen aikana vuohenmaidolla. Yhden huoneen lattian toteuttamiseen saattoi kulua viikko.¹³²



Kalkkilaastista ja tiilimurskasta valettu lattia (*lastrico*). Valokuva KH 2006. Teollinen mosaiikkibetonilattia barilaisen D. Lorusson kataloogissa. *Arte e lavoro*, Tav. 25.



Nardò: puinen pihaportti. Valokuva KH 2006.

Väriä ja koristeellisuutta sisätiloihin toivat venetsialaista terrazzolattiaa jäljittelevät *lastricon* tavoin yhtenä valuna toteutetut, värillisellä marmorimurskalla koristellut, hiotut ja kiillotetut mosaiikkibetonilattiat. Samaa tekniikkaa hyödynsivät puoliteolliset sementistä tehdyt kuviolliset lattialaatat, jotka yleistyivät 1800-luvun lopulla. Keittiöissä, käytävillä sekä muissa vähemmän tärkeissä huoneissa käytettiin yksivärisiä laattoja shakkiruuduksi asennettuna tai yksinkertaisempia kuvioita, kun taas saliin valittiin usein koko huonetta kiertävä reunaornamentti, ja mahdollisesti koristeaihe keskilattialla. Koristeellisia liberty-tyylisiä lattioida on säilynyt monissa sisätiloissa.

Uudessa rakentamisessa ehdottomasti yleisimpiä lattiamaateriaaleja ovat hiotut tai lasitetut keraamiset laatat, jossakin määrin käytetään myös parkettia. Kokolattiamatot mielletään epähygieenisiksi, eikä niiden käyttö ole missään vaiheessa yleistynyt.

Muut rakennusosat

Portti erottaa sekä sisäpihallisten kaupunkitalojen että 1800-1900-lukujen vaihteen palatsien pihan katutilasta. Se jakautuu yleensä kahteen oveen sekä niiden yläpuolella olevaan kiinteään puoliympyrän muotoiseen kaareen, joka vanhemmissa porteissa on puuta, uudemmissa tako- tai valurautaa.

Vanhemmat säilyneet puodinovat ovat puisia kaksiosaisia, joissa samoin kuin palatsien portissa on pienempi ”nöyrä” ovi pelkkää kulkua varten. Suuri osa kivijalkakauppojen porteista on korvattu näyteikkunaa suojaavalla rautaisella rullaportilla, *saracinescalla*.

Ikkunan tai oven ulkopuolella on usein säleikkö (*persiani*), ja lasin sisäpuolella mahdollisesti vielä pimennysluukut (*scuri*). Puiset, paikallisen puusepän tekemät ovet ja ikkunat ovat huoltoa vaativia ja kuluvia rakennusosia, siksi nähtävissä ei ole kovin vanhoja esimerkkejä. Sekä ikkunat että ovet ovat yleensä kaksijakoisia. Yleensä vain toisessa kerroksessa sijaitsevan asunnon portaikonovi on umpinainen, silloin portaikkoo valaisee oven yläpuolelle sijoitettu pieni yläikkuna. Lasitetut ovet antavat valoa katutasen asuntoihin. Nykyään yleisin ikkunamateriaali on alumiini, vaikka sen käyttö historiallisissa kohteissa onkin periaatteessa kiellettyä. Jonkin verran käytetään teollisia puuikkunoita. Yleisimpiä värejä ovat umpinaisissa ovissa, puodinovissa ja ikkunasäleiköissä tumma ruskea ja tumma vihreä, kun taas lasitetut ovet ja sisäpuolen pimennysluukut ovat usein vaaleita.

1800-luvun lopulla yleistyvät toisen kerroksen huoneistoissakin lasitetut ovet, jotka antavat juuri ja juuri ulkonevalle parvekkeelle. Ennen teräsbetonin yleistymistä parveke toteutettiin Leccen kivistä leikatuilla massiivisilla laatoilla. Parvekkeen kaiteet ovat useimmiten valurautaa.

Muratura a secco

Salenton maaseudulla on rakennettu ilman laastia kivistä latomalla työkaluvajoja, maatilkkuja rajaavia muureja ja pengerryksiä, majoja ja säänsuojia pelloilla työskenteleville. Cosimo De Giorgi (1882, 181-183) kuvaa rakennustekniikkaa ja paikallisen tiiviin kalkkikiven käyttöä Martina Francassa seuraavasti:

[...] maalaismajojen rakentamiseen, joita täkäläiset kutsuvat kansanomaisesti nimellä caseddwa, kuten ne tunnetaan nimellä truddwo Leccen ja Taranton alueella. Terra d'Otrantossa [kivistä kasattuja] maalaismajoja löytyy vain näiltä kolmelta seudulta. Ja koska tämä kalkkikivi lohkeaa ohuiksi laatoiksi, kuudesta kymmeneen senttimetriä vahvuudeltaan, käytetään sitä myös asumusten, kirkkojen, ja majojen kattamiseen kattotiilien asemesta. Otamme esimerkiksi yhden näistä majoista ja tarkastelemme sen rakentamista.

Kun caseddwan rakennuspaikka on valittu, kerätään ensin pino sekalaisen muotoisia kiviä pellosta tai louhitaan keskeltä viljelysmaata pintaan nousevasta kalliosta. Sen jälkeen päätetään uuden rakennuksen pohjan muoto. Vanhempien caseddwojen pohja oli ympyrän muotoinen, kuten Leccen alueen truddwo; moderneissa pohjan muoto on sen sijaan suorakaide. Tälle pohjalle nostetaan ympärysmuuri karkeasti muotoilluista isommista kivistä, vahvuudeltaan yhdestä kahteen metriä, päällekkäin ladottuna ilman minkäänlaista sementtiä. Ja tässä huomioin että maalaiset Martinassa, Locorotondossa, Cegliessä, Ostunissa ja Cisterninossa ovat mitä taidokkaimpia näissä ilman laastia ladotuissa rakennelmissa, joilla nyt muodostavat palstojen ympärysmuurin, patoja ja penkereitä estääkseen vesien nopean alassyöksyn rinnepalstoilla.

Yhdestä kolmeen metriin maanpinnasta ympärysmuurien varaan nostetaan ympyränmuotoinen holvi, huoneen pohjamuodosta riippumatta. Olipa majassa kymmenen tai viisi-toista huonetta, jokaisen päälle rakennetaan suippeneva katto, joka muodostaa huoneen holvin. Ja täytyy nähdä mil-



Nardò: rautakaide muurin ympärystyien varrella. Valokuva KH 2007.

lä taidolla nämä 'moderneoliittiset' rakentajat pystyttävät nämä holvit vailla muotteja ja ilman minkäänlaista sementtiä. Katto nousee korkeuksiin ylöspäin pienenevässä spiraalin muodossa, ja asettelemalla kivet sillä lailla että ne sulkevat rakennelman huipulta enemmän tai vähemmän



Furnieddhu. Valokuva KH 2007.

Ilman laastia toteutettu muratura a secco, yksityiskohhta. Valokuva KH 2007.

korkean kartion muotoon, alla olevan huoneen mittasuhteista riippuen. Yleensä jos huoneita on monia, keskimääräinen sisäänkäynnille antava muita suurempi huone omaa myös muita korkeamman kivisen kupolin. Muuriin jätetään sitten tyhjiä kohtia huoneita yhdistäville oviaukoille, alko-veille, takalle, ruokakomerolle, vaatekomoille, ja niin pois-päin. Kaikki huoneet saavat valonsa sisäänkäynnin pääovesta ja sivuovista; vain moderneimmissa majoissa myös pienistä ikkunoista.

Kun tällä lailla on rakennettu koko caseddwa, peitetään rap-pauksella sisäseinät ja holvi, ja kivetään tiiviillä kalkkiki-

vellä lattia. Katto sen sijaan on katettu aiemmin mainituil-la kivilaatoilla, joita eräillä Martinaa [Martina Franca] ympäröivillä paikkakunnilla on runsaasti, ja joita kutsu-taan nimellä chiancora tai chiancarella. Nämä on aseteltu päällekkäin, ja kallistettu kuten kattotiilet, ja ne pysyvät pai-koillaan omalla painollaan ilman sementtiä. Vain kartioiden huipulle lisätään koristukseksi kumollaan oleva kartio joka on yläpuolelta kovera kuin malja, ja jonka sisältä nousee ki-vinen pallo tai risti. Vain yhden kartion huippu on katkais-tu ja se toimittaa savupiipun virkaa. Tavallisesti se on muodoltaan tasasivuinen, eikä siis eroa meidän asumusis-samme käyttämisestä.

Savupiippujen muoto ja sijainti on sama sekä Leccen että Barin alueella: vain alaosan muoto on erilainen. Fasanon alueen caseddwan julkisivu on usein rakennettu harkoiksi leikatusta kivistä muuraamalla, suorakaiteen muotoinen ovi keskellä ja kaksi tai useampia ikkunoita oven molemmin puolin. Ei ole harvinaista, että julkisivu on kruunattu kivi-sellä balausterikaiteella ja punaisella, sinisellä tai keltaisella värillä. Sitä voisi sanoa siirtymäksi esihistoriallisista klassi-siin muotoihin. Valkoinen väri dominoi kuitenkin kaikissa niissä: ja nähden satakunta näitä majoja, ryhmittyneenä kukkulan huipulle, näyttävät ne sotilasleirin teltoilta. Sen sijaan niissä asuu vahvojen ja rotevien maatyöläisten ar-meija!¹³³

De Giorgin kuvaamaa *caseddwaa* vastaa Nardòssa *furni-eddhu*, joka ei kuitenkaan ole asuinrakennus.

Rakentajan ammatista

Maaseudun rakennelmat, kiviaitaukset ja *furnieddhut* py-syvät maatyöläisten itsensä toteuttamina, mutta muuten erillinen talonrakentajien ammattiryhmä on eriytynyt jo ai-kaa sitten. Varsinaisesta kansanrakentamisesta, jossa kuka tahansa yhteisön jäsenistä periaatteessa osaisi rakentaa ta-lon, ei voi puhua. Yhteisö ei myöskään sanottavammin osallistu rakennusprosessiin. Ammatillaiset (*muratore, mast-*

ro muratore, scalpellino) mainitaan usein nimeltä notaarin-papereissa jo 1600- ja 1700-luvuilla. Säilyneiden dokumenttien perusteella tunnetaan nimeltä kokonaisia työryhmiä tai muurariperheitä. Ammattitaito siirtyi usein isältä pojalle tai kuitenkin lähisuvussa veljen-, sisarenpojal-le tai vävyille. Työ maksettiin rahana, vain joissakin suuris-sa toteutuksissa jossa toimeksiantajana oli luostarijärjestö mainitaan osa korvauksesta luontaisetuina: härkäpapuina, oliiviöljynä, päivittäisenä ateriana luostarissa. Yleensä työ-tiimiin tarvittiin neljä miestä: mestari joka muurasi, kiven-leikkaaja, apumies ja laastia sekoittava poika.

Suunnittelijan ja toteuttajan roolit eriytyivät toisistaan hitaasti. Arkkitehdin tittelin kohtaa jo useammin 1700-lu-vulla, jakautuneena siviili- ja sotilasarkkitehteihin. 1800-luvulta eteenpäin arkkitehti kilpailee samoista työtehtävistä insinöörin kanssa¹³⁴, kuitenkin vielä 1900-luvun alusta on säilynyt merkittäviäkin toteutuksia ja suunnitelmia itseop-pineiden, muurarimestarista suunnittelijaksi ”ylentyneiden” kynästä. Maatalousrakennuksien sekä yksi- ja kaksikerrok-sisten asuinrakennusten suunnittelusta vastaa useimmiten opistotason *geometra*, jonka ammatinkuva määriteltiin lais-sa vuonna 1929.

Maalarit, rapparit ja koristeveistäjät eriytyivät ammatti-ryhminä myöhään, puoliteollisten sementtilaattojen ja ke-raamisten laattojen yleistymisen synnytti erillisen laatoittajan ammatin. Rakennuksen toteuttamisen monimutkaistumi-nen on tuonut mukanaan muitakin uusia ammattikuntia, kuten putki- ja sähkömiehen. Pienrakennuskohteisiin ei vält-tämättä palkata rakennusalan yritystä, vaan työt teetetään yk-sittäisillä ammattilaisilla. Toimeksiannon saamisessa suhdeverkosto ja suosikset painavat.

Rakennusten vaatimaan toistuvaan huoltoon kuuluu kalkitseminen, ”valkaisu”, maalin ja rappauksen uusi-minen, joko omistajan itsensä tai ammattimiesten teke-mänä.

Lainsäädäntö ja kaavoitus

Elämää ja asumista Nardòn kaupungissa ennen 1700-lu-kua sääteleviä määräyksiä (*Statuto di Città*) ei tunneta: ar-kistoissa on aukkoja ja paikallishistorian tutkijat olettavat dokumentteja menetetyn vuoden 1743 maanjärityksessä. Varhaisin säilynyt kiinteistörekisteri on 1700-luvun alku-puolella perustettu Catasto onciario; Nardòn osalta raken-nukset on kirjattu siihen vuosina 1750-53. Rekisteri on kirjallinen, eikä siihen liity kartta- tai pohjapiirustuksia. Ranskalaishallinnon aikaan, vuosina 1806-15 toteutettu ve-rouudistus johti maa- ja kiinteistörekisterien perustamiseen vuonna 1809 asetetulla lailla; Nardòn osalta rakennukset on rekisteröity ajanjaksolla 1819-20.

Italian yhdistymisen jälkeen säädettiin Nardòn kau-pungin rakennusmääräys *Regolamento della Polizia Edilizia della Città di Nardò*. Sen laati vuosina 1897-99 insinööri ja paroni Antonio Tafuri. Myös kiinteistörekisteri uusitiin (*Catasto unitario*, 1897). Vuonna 1922 rakennussään-nös ulotettiin koskevaksi myös Nardòn kunnan satamakyliä, S. Caterinaa, S. Maria al Bagnoa ja Porto Ce-sareota. Säännös pysyi sellaisenaan voimassa vuoteen 1960 asti, jolloin sitä muutettiin radikaalisti. Nykyinen kiinteis-törekisteri on peräisin vuodelta 1939 (*Nuovo catasto edili-zio urbano NCEU*).

VIITTEET

JOHDANTO

- ¹ *gender* on kovassa käytössä loppuunkulunut trendisana: sanotaan nyt kuitenkin – sosiaalisesti ja kulttuurisesti rakennettu sukupuoli. Mistä on pienet tytöt tehty? Uhrautuvaisuudesta, toisten huomioonottamisesta, Neitsyt Marian seitsemästä surusta...
- ² Geertz 1973 (1993), 44: [...] *that culture is best seen not as complexes of concrete behavior patterns – customs, usages, traditions, habit clusters [...] but as a set of control mechanisms – plans, recipes, rules, instructions (what computer engineers call "programs") – for the governing of behavior. [...] man is precisely the animal most desperately dependent upon such extragenetic, outside-the-skin control mechanisms, such cultural programs, for ordering his behavior.*
- ³ *Ibid.*, 10: *Though ideal, it does not exist in someone's head; though unphysical, it's not an occult entity.*
- ⁴ Habituksen käsitteestä esim. Bourdieu 1990, 52-65.
- ⁵ L.H. Morgan: *Houses and House-Life of the American Aborigines*, julkaistu alun perin 1881
- ⁶ Renée Hirschon 1981: Essential Objects and the Sacred: Interior and Exterior Space in an Urban Greek Locality. Teoksessa *Women and Space*, toim. Shirley Ardener, s. 72-88
- ⁷ J. Davis 1976: An account of changes in the rules of transmission of property in Pisticci 1814-1961. Teoksessa *Mediterranean Family Structures*, toim. J.G. Peristiany, s. 287-304
- ⁸ Tullio Tentori 1976: Social classes and family in an Southern Italian town: Matera. Teoksessa *Mediterranean Family Structures*, toim. J.G. Peristiany, s. 273-286
- ⁹ ”pikkuväki”, köyhälistö, rahvas
- ¹⁰ Kaupunkisuunnittelussa yleisesti käytetty sana *sventramento* tarkoittaa teurastamossa ruhon avaamista ja sisäelinten poistamista

1. FINIBUSTERRAE

- ¹¹ ”mentalità neretina [...] Nardò è una città bigotta e arretrata”
- ¹² Kulttuurin keksimisestä voidaan puhua maailmanlaajuisena ilmiönä: oivallus ”nykyään meillä kaikilla on kulttuuri” syntyy tilanteessa jossa omaa elämäntapaa verrataan *Toiseen*, valtakulttuuriin, uusiin vähemmistöihin tai ns. globalisaation tuomaan länsimaiseen elämäntapaan. Sana joka 1800-luvun Salentossa viittasi (nyt suljetun) teatterin rakentamiseen tarkoittaa 2000-luvulla oman lähes kadonneen perinteen opiskelua tamburiinikurssilla.
- ¹³ Publius Vergilius Maro: *Aeneis: Aeneaan taru*; III kirja, säkeet 521-524, 533-36; suomentaneet Päivö ja Teivas Oksala; alkusanat ja selitykset: Teivas Oksala
- ¹⁴ Salenton antiikinaikaisista teistä kirjoittaa G. Uggeri 1983: *La viabilità romana nel Salento*. Mesagne, Museo Civico Archeologico “Ugo Granafei”,

- ¹⁵ Rooman valtakunnan alaisuuteen kuulunut ja sen yleisiä lakeja noudattava kaupunkiyhteisö, jolla oli oma itsenäinen paikallishallintonsa. *Municipium* edusti kaupunkien hierarkiassa keskitasoa, ja keisariajan loppupuolella termillä viitattiin maaseutukaupunkiin pääkaupungin vastakohtana.
- ¹⁶ Antonaci 1992, 145.
- ¹⁷ Myös Brindisin satamakaupunki kärsi hyökkäyksistä, joista merkittävin tapahtui vuonna 838. Iskut jatkuivat vielä emiraattien kukistumisen jälkeen, Otrantoon hyökättiin vuosina 926, 950 ja 977, Oriaan 925 sekä myös Lecceen 900-l. alkupuolella. Sisilian saraseenit valtasivat Taranton uudelleen lyhyeksi ajaksi vuonna 927 (Gabrieli s. 20), De Pascalisin (1999) mukaan myös Nardò joutui saraseenien valloittamaksi vuosina 901 ja 924.
- ¹⁸ Barin emiraatti 842 tai 847-871, Taranton emiraatti 840 tai 850-880
- ¹⁹ Normannit taistelivat palkkasotureina jo Barin kapinoidessa Bysanttia vastaan vuonna 1002. Kaupunki säilytti itsenäisen asemansa vuoteen 1118 saakka.
- ²⁰ Hyvän yhteenvedon normannien kirkkoarkkitehtuurista ovat kirjoittaneet Odenthal & Willemsen, 1978.
- ²¹ Sisilia oli aragonialaisten hallitsema vuoteen 1410 asti, jonka jälkeen saari siirtyi suoraan Espanjan alaisuuteen vuosina 1410-1458.
- ²² Antonaci mts. 107
- ²³ Venetsian ja aragonialaisten kilpailutilanne jatkui kuitenkin Otranton miehityksen aikana saavutetun väliaikaisen sovun jälkeen, ja vuonna 1484 venetsialaiset valtasivat Gallipolin ja Nardòn. Nardòa syytettiin porttien avaamisesta venetsialaisille ja kun kaupunki vallattiin takaisin Aragonian kruunulle, pistettiin sen asukkaat rangaistukseksi kaivamaan vallihautaa Leccen kaupunginmuurin ympärille (Fagiolo & Cazzato 1984, 36). Venetsian hallitsemia Adrianmeren rannikkokaupunkeja olivat Barletta, Trani ja Monopoli, jotka luovutettiin Espanjan kruunulle Bolognan rauhnan yhteydessä vuonna 1530 (mts. 69).
- ²⁴ De Pascalis 1999, 79
- ²⁵ *V'è poi un altro ceto di cittadini, progressivo, libero, che a norma dei nuovi tempi ha sentito nuovi bisogni, che non ha rinculato il secolo, che in luogo di sollevarsi verso l'altro (l'aristocrazia), ha preferito lo stare al livello del popolo; e senza perder nulla del suo carattere sociale diffonde istruzione o quattrini, lavora e fa lavorare. Avvezzo alle opere di carità e di beneficenza e a spargere sulla plebe il seme delle massime buone; al tempio, alla cattedra, all'officina sempre identico a se stesso, contento di fare il bene pel bene; attivo, intelligente ha ben compreso che lo spirito progressivo dei nuovi tempi non è soltanto nelle invenzioni o nelle rivoluzioni (come un tale argumentatamente mi dicea) ma sì, in tutto l'andamento sociale, e nello svolgimento di certe idee cardinali che da un lato trovano ragione nella vena libertà, dall'altro nella famiglia e nella patria. Lavora senza far chiasso, e procede fermo nella sua missione educativa; vive in casa metà della sua vita, e pensa all'igiene di essa, e nell'abbellimento di essa mostra gusto ed eleganza ma senza civetteria.*
- ²⁶ *Poco affabile, amante del meraviglioso, delle novità; patriarcale nei metodi d'educazione come nella cura dei campi: laboriosa ma senza progresso, ma senza iniziativa, ma senza istruzione: contento del – così fecero i miei*

- padri, così debbo fare anch'io —; fatalista nell'anima, religioso fino alla superstizione, tenace nei suoi pregiudici, colonne d'Ercole del suo pensiero! Ignaro delle lettere e dei numeri, in esse vi scorge o gli han fatto sorgere un sordo veleno che avvisa l'intelligenza, e intorpidisce la fibra muscolare. 'Che leggere e scrivere', mi diceva un giorno un buono e svelto artigiano del contado; 'i miei figli se imparan questo, non penseranno più a maneggiar la pialla o la sega, ed io rimango al verde.' Nè ragioni, nè persuasioni, nè esempi mi valsero a smuoverlo d'una spanna: tanto son radicati questi preconcetti nel loro cuore e nella loro mente [...] Di qui è che il nostro contadino... non ha vita sociale propriamente detta, e molto meno vita politica. 'Chi mi dà pane, chiamo re' ecco il suo evangelo nazionale: 'chi tengo in tasca (moneta) tengo in cuore' è il loro stemma gerarchico. Per me la vada come vuole, son l'asino del padrone, mi tocca lavorare ed esser bastonato: o sotto uno o sotto un altro, ciò poco monta' ecco il suo statu-quo inamovibile"
- ²⁷ Tommaso Fiore 1951 (1978), 84 kirjoittaa sodan aikana toisenlaisen todellisuuden kohdanneen Etelän talonpojan peruuttamattomasta muutoksesta: Certo, dopo la guerra, dopo i contatti con i fortunati lavoratori del Nord, dopo avere intravvisto la possibilità di un paradiso di benessere e d'indipendenza, mai pi' egli si rassegnerà definitivamente all'antico stato, a limitare sempre più i propri bisogni.
- ²⁸ Cosimo De Giorgin sanoin: "en ole löytänyt mitään, se joka niin väittää osoittaa täydellisen tietämättömyytensä Guidone da Ravennan, Galateon, Ferrarin, Infantinin, Scardinon, Marcanon (jne) kirjoituksista..."
- ²⁹ Guidonin (1979) mukaan sanalla *rabatu* (ar. *rabat*) on viitattu erillisiin kaupunginosiin (quartieri, borghi) vastakohtana varsinaiselle kaupunkiin ytimelle (ar. *madina* = kaupunki). Katuverkoston terminologiasta mainitaan Palermossa ja Marsalassa il Cassaro (arab. *Qasr*) josta lähtevät pääkadut eri kaupunginosaan. Pääkadut (arab. *shari*) esiintyvät siliialaisissa dokumenteissa nimellä *Sera*, *Xera*, *Xueri*, *Schera*, *Serì*, sivukaduista käytetään nimitystä *darbi*, (ar. *darb*, esp. *adарves*) "lu darbu detto juvini", kun taas umpikujat (arab. *aziqqa*, *zuqqa*) ovat siliialaisissa 1200- ja 1300-luvun dokumenteissa löydettävissä muodossa *sucac*, *zucac*.
- ³⁰ Luetteloon ovat päässeet Taranto, Bari, Bitonto, Grottaglie, Martina Franca, Massafra, Lucera, Ostuni, Altamura, Monte S. Angelo, Gravina, Putignano, Bitetto, Manduria ja Laterza. Salenton kaupungeista Guidoni mainitsee Leccen, Gallipolin ja Nardòn.
- ³¹ Fagiolo & Cazzato 1984, 16,17: Anche se la Terra d'Otranto rimase stabilmente in mano bizantina, protetta da una presunta muraglia (il "limitone dei Greci"), è probabile che alcune città venissero occupate dai Berberi, provenienti dalla Sicilia, che saccheggiarono Brindisi (838) e poi costituirono salde città-stato negli emirati di Taranto (840-888) e di Bari (847-871). Non sappiamo se Lecce rimanesse sempre in posizione di frontiera, come avamposto bizantino, o se viceversa il silenzio delle fonti non sia in parte dovuto a una più o meno prolungata occupazione saracena. [...] Si può infatti supporre, come ipotesi di lavoro, che il fitto tessuto labirintico ancora rilevabile [...] sia non soltanto la spia di una generica derivazione dell'urbanistica islamica, così diffusa in tanti centri dell'Italia meridionale, ma per di più possa risalire a una diretta influenza saracena anteriore al 1000.
- ³² Erityisesti eteläisen Espanjan kaupungeissa ovat yleisiä sisäpihalliset kaupunkitalot, joiden oletetaan olevan maurilaista perua. Salenton *mignano*-parvekkeita muistuttaa Espanjassa ja Latinalaisessa Amerikassa tavattava koristeellinen parveke *mirador* josta neidot ovat voineet piilossa katsella kadulle.
- ³³ Latinalaisen maailman klassiset solvaukset *figlio di puttana*, *cornuto* ovat riemastuttavan lähellä beduiinisolvauksia, joita voi lukea Richard Antoun:n artikkelista 1968: American Anthropologist vol. 70: 671-97
- ³⁴ Schneider & Schneider (1976) luettelevat erottavia piirteitä teoksessa *Culture and Political Economy in Western Sicily*.
- ³⁵ "Nardò in Terra d'Otranto, tiene un bello vago et abbondante territorio ornato d'aranci, limoni et di gran selve d'olivi et di belle vigne"
- ³⁶ *Enfiteusi*, pitkäaikainen, yli kahdeksikymmeneksi vuodeksi solmittu maanvuokrasopimus jossa vuokralainen voi myydä maankäyttöoikeuden toiselle tai jättää sen perinnöksi.
- ³⁷ [...] ho notato che in quasi tutta la provincia si ha il sistema di affittare le terre ai contadini per quattro anni, contro il pagamento di metà della rendita. Se il terreno è fertile e ben coltivato, è il fittuario che paga la tassa imposta sui terreni; se viceversa il suolo non è molto produttivo, è il proprietario che paga la tassa. Però gli alberi di questi uliveti vengono coltivati dal contadino, ma è il proprietario che ne prende il frutto; e solo il fittuario ha il privilegio di poterlo comprare a preferenza di altri, ad un prezzo già stabilito. Una piantagione di ulivi è qui formata con pochissima o quasi nessuna spesa del proprietario, che lascia il terreno ai contadini, sotto condizione che la piantagione deve essere completata allo spirare di un dato numero di anni, e che deve essere portata secondo i desideri e la volontà del padrone. Il fittuario nel frattempo gode la terra, o libera di fitto, ovvero pagando solo il terzo o la quarta parte degli utili; ma come appena gli alberi cominciano a produrre, il frutto appartiene al proprietario.
- ³⁸ Essi sono comandati da un massaro, che somministra ogni giorno a ciascuno, per conto del padrone, un pane nerastro e schiacciato, di peso di un chilogrammo, che si chiama 'pan rozzo'. Questo contadino lavora dall'alba sino al tramonto, alle dieci del mattino riposa e mangia un po' del suo pane. Alla sera, cessato il lavoro, il massaro mette sopra un gran fuoco, che è in fondo al camerone, una grande caldaia in cui fa bollire dell'acqua con pochissimo sale. Intanto i contadini si dispongono in fila, affettano il pane, che mettono in scodello di legno, in cui il massaro mette un po' dell'acqua salata con qualche goccia dell'olio. Questa è la zuppa di tutto l'anno che chiamano 'l'acqua sale'. Nè altro cibo hanno mai, salvo nel tempo della mietitura, quando si aggiungono da uno a due litri e mezzo di vinello, per metterli in grado di sostenere le più dure fatiche. Questi contadini servono poi ogni giorno un pezzo del loro pane, che vendono o portano a casa per mantenere la famiglia. Ricevono uno stipendio di sole 132 lire all'anno ed in natura mezzo tomolo di grano e mezzo tomolo di fave, che loro spetta secondo il raccolto.
- ³⁹ Questo paese, bene abitato, appartiene alla nobile famiglia dei Conti di Conversano, ed ha un notevole commercio di cotone e di tabacco. Il primo viene venduto quasi tutto ancora grezzo agli Inglesi, i quali dopo averlo portato a casa ed averlo tinto, lo rivendono a coloro stessi che lo hanno venduto, al prezzo doppio di quello al quale hanno comprato.

In contrade dove così estesi tratti di terreno rimangono incolti, e dove naturalmente nascono le piante che hanno proprietà di tingere, è strano come nessuno abbia pensato alle tante ricchezze che si perdono e che si potrebbero introitare, impiantando stabilimenti e tintorie.

A Nardò vengono fabbricate quelle famose coperte da letto, che si esportano in tutto il mondo, e che danno tanto utile al paese. Io non ebbi l'opportunità di visitare queste case dove si manifatturano le coperte; ma osservo, in generale, che se si avesse più cura e si prestasse maggiore attenzione alla coltivazione del cotone, ed alle manifatture di Nardò, di Lecce, e di Gallipoli, basterebbe solo questa industria a mantenere la provincia in floride condizioni.

⁴⁰ ISTAT

2. NARDÒ

⁴¹ Paikallishistorian toistamia sankarillisia vuosilukuja:

1480-81 turkkilaisten miehitys Nardòssa

1484 venetsialais-aragonialainen konflikti

1552 itsenäisyyden ihanteet ja ranskalaismielinen kuohunta

1647 marttyyrit kansannousussa feodaaliherra Giangiarolamo Acquavivaa vastaan

1743 maanjäristys

1920 9. huhtikuuta: yhden päivän tasavalta *Repubblica neretina*

⁴² Esim. Cazzato 1989 teoksessa *Il territorio tra passato e futuro*.

⁴³ Mazzarella 1999.

⁴⁴ Zacchino 1993, 18: *Primaldo Coco secondo il quale i teutonici avrebbero avuto l'investitura feudale della marina di S. Maria e dell'omonimo monastero [...] verso il 1230, dal conte svevo Bernardo Gentile che era signore di Nardò e di Galatone.*

⁴⁵ P. Mortier: *Nouveau Theatre d'Italie*, Amsterdam 1704

⁴⁶ Zacchino mts.33: "una cinta murata di 1653 passi (circa km 2,5) e scandita da 18 torri e 4 porte" da O.T., I, p. 412 (*Opere di Angelo, Stefano, Bartolomeo, Bonaventura, Gio. Bernardino e Tommaso Tafuri di Nardò*)

⁴⁷ *Entriamo nella città per la porta S. Paolo e traversiamo la via centrale che conduce alla piazza municipale. La pianta della città è di forma quasi trapezoide. Chiusa nell'ambito delle sue mura e delle sue torri, ha occupato tutta l'area compresa in esse, riducendo in molti punti al minimo possibile la larghezza delle vie. Di queste, tre sono le più importanti e formano come tre gambe di una Y: il punto d'incontro è la piazza municipale e quelli di partenza sarebbero la porta S. Paolo, quella del castello o Viridiara che mena a Galatone, e l'altra che conduce verso gli antichi casali di Carignano e di Agnano. Una quarta via, che taglia in curva quest'ultima, unisce la via provinciale da Gallipoli a Nardò, con quella da Nardò ad Avetrana, e traversa il rione più occidentale della città. Queste solo possono dirsi vie; le altre sono dei chiasuoli, fiancheggiati da abitazioni a uno e due piani, nei quali però ci aggireremo per ritrovare qualche avanzo, non ancora sciupato, della buona architettura del Rinascimento. La città ha poi una larga strada extramurale, e nell'interno un'altra che corre parallela alla precedente e la isola dalle mura per gran parte già mutate in abitazioni.*

⁴⁸ minori osservanti riformati

⁴⁹ D.G. De Pascalis 1999, 89.

⁵⁰ *Decreto della Repubblica Partenopea* lakkauttaa Nardòssa augustinolaisen, Paolan Pyhää Fransiskusta seuranneiden minimien (Ordine dei Minimi), konventuaalien sekä karmeliittojen nunnajärjestön (Teresiane Scalze) luostarit. Sulkemiselta säästyvät tässä vaiheessa vielä domiikkaanit ja reformoidut observantit (Osservanti Riformati), sekä vielä edelleenkin toiminnassa oleva klarissalaisluostari.

⁵¹ Mennonna 1993, 15: *Deliberazioni C.C., seduta del 3/8/1866.*

⁵² Delille 1988, *Famiglia e proprietà nel regno di Napoli*.

⁵³ De Pascalis 1999: *Botteghe 141, cantine 51, casa 698, casa con corte 78, casa terrena 78, casa a primo piano 171, stanza terrena 1005, palazzo 43, forni da pane 20, molini 8, palmento 7, rimessa 13, stalla 90, trappeto 26 (totale 2429)*

⁵⁴ Vuoden 1495 kiristynyt ilmapiiri sai monet Nardòn juutalaisista ha-keutumaan läheiseen Gallipolin kaupunkiin. Vuonna 1541 varakuningas Pietro di Toledo määräsi juutalaiset karkotettavaksi Napolin kuningaskunnasta, mutta vielä 1500-luvun lopulta *catastosta* löytyy hajanaisia viittauksia kauppiasiin ja nahanparksijoihin jotka harjoittivat ammattiaan *Juderecan* tai *Jodecan* korttelissa (De Pascalis 1999, 26).

3. JULKINEN JA YKSITYINEN

⁵⁵ Mennonna 1993, 5: *dal Consiglio comunale [...] individuarono alcuni interventi per apportare rimedi alla disoccupazione tramite la realizzazione di opere pubbliche (basolato in piazza Municipio – ora piazza Salandra –, strada di collegamento tra porta S. Paolo e porta Vaccarella (piazza Cimitero), abbassamento dei canali presso la Maddalena* Ibid., 13: *Deliberazioni C.C., sedute del 22/6/1864 e del 26/7/1864. Per il basolato, in particolare, si parla del tratto di via dove abitava Nicola Inguscì a porta Cimitero.*

⁵⁶ Cattedrale – Corso Garibaldi – via Lopez – via N. Inguscì – (via Lata tai via Don Minzoni, via Cialdini ja via Papalisi palaten sitten via Latale) – via Amendola – via G. Zuccaro – via Santa Lucia – via G.B. Tafuri – via S. Giovanni – Chiesa di S. Antonio – via Cairoli – Piazza della Repubblica – Corso Vittorio Emanuele – Piazza Salandra – via Duomo - Cattedrale

⁵⁷ More often than not the *burgisi* house had two kitchens - one on the ground floor for daily cooking and feeding of harvest laborers, and one upstairs reserved for family use and special occasions (e.g. Valussi 1968: 43).[...] Women's work, agricultural and socially reproductive, occurred in day space centered around the kitchen. The kitchen area, especially in smaller, poorer houses, was either outside or linked to the outside by an entryway. Thus women, especially poorer ones, worked in kitchen areas that frequently spilled out into the semi-public space of the courtyard or street. Night space, on the other hand, was restricted to the family and was shared by men, women and children for sleeping. In houses of richer *burgisi* and *civili*, men and women also shared sleeping areas, but were well-segregated for other activities. Here women worked

in an upstairs kitchen for at least part of the time. While removed from contact with the street and courtyard, these kitchens frequently opened on to balconies, which faced the street and neighboring balconies.

⁵⁸ "La coppia non aveva una vita comune pubblica, esisteva solo per il breve periodo del fidanzamento e delle cerimonie del matrimonio, al termine delle quali i due mondi si dividevano"

⁵⁹ Emansipaation käsite ansaitsee tulla tarkastelluksi lähempää; Italian medioissa laajalle levinneen harhakäsityksen mukaan emansipaatio tarkoittaa ennen kaikkea sitä että saa pitää minihametta, eikä isä/poikaystävä/aviomies voi kieltää.

⁶⁰ **privacy** s. 1 intimità *f* (privata), *privacy f* in the ~ of one's own house nell'intimità della propria casa. 2 (*isolation*) isolamento *m*, *solitudine f* (*secrecy*) segretezza *f*, *riserbo m*. *Collis Sansoni Italian Dictionary*. Englanninkielistä sanaa *privacy* käytetään italian kielessä yksityisyyden laillisesta ulottuvuudesta ja tietosuojasta puhuttaessa: *legge sulla privacy*.

⁶¹ Merja Rastas (Suomen Antropologi 2/89, 69) siteeraa: "Lidia Sciaman (1981) mielestä "yksityisyys"-käsite liittyy Välimeren kulttuureissa pikemminkin perheeseen kuin yksittäiseen ihmiseen eikä henkilökohaista yksityisyyttä siten kaivata. Sen sijaan perheen yksityisyys suhteessa ulkomaailmaan on erittäin korostunut (Blok & Driessen 1984)."

⁶² Vertaa Rastas mts. 73: "Puhdas pyykki, sekin perheen 'puhtauden' merkittäviä symboleja, sen sijaan voidaan ja tuleekin kuivattaa asunnon ulkopuolella."

⁶³ *Casalingojen* luku suhteessa koko väestöön on pysynyt kutakuinkin samana, sen sijaan suhteutettuna aktiiviväestön (yli 14-vuotiaat eli oppivelvollisuusiän ylittäneet) määrään se on jonkun verran laskenut. Jos aktiivi-ikäisistä vähennetään myös eläkeläiset (ei iän, vaan statuksen perusteella), saadaan *casalingojen* huippuvuodeksi 1971. ISTAT.

⁶⁴ Santoro & Torsello (toim.) 2002, 159 analysoidaan tupakkatehtaan ja –viljelmien työstä kertovia lauluja. Sitaatti viittaa tilanteeseen jossa Tricasen tupakkatehdasta uhkasi lakkauttaminen ja työntekijöiden mahdollinen siirtäminen Lecceen: " [...] non è possibile evidenziare alcun elemento che si riferisca, al pari degli altri canti, a sentimenti di protesta sociale, la "ribellione" è collegata invece alla preoccupazione di poter essere considerate donne di facili costumi, con conseguente difficoltà a trovare marito, nel caso in cui vi fosse stata l'adesione al viaggio a Lecce. Per ovviare a tale inconveniente i fratelli delle ragazze accompagneranno le rispettive sorelle, per difenderne l'onorabilità."

4. KUNNIA JA HÄPEÄ

⁶⁵ who have their own scripts and roles to perform according to their own legitimate personal and artistic concerns [...] attempting to define themselves according to an aesthetic which I would suggest is found particularly within the Mediterranean region". – Paul Sant Cassia, 1991

⁶⁶ Lähes kaikilla ikäisilläni naisilla – 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa syntyneillä – on "kapiroarkku", *corredo*, jonka kerääminen on usein aloitettu jo lapsuudessa. En ole nähnyt kenenkään todellisuudessa asettavan kapiroitaan näytteille ennen häitä. Kuulemani mukaan Sa-

lenton niemenkärjen pienissä kunnissa tapa olisi vielä elossa; modernissa uudelleentulkinnassa lakanoiden näytteillepanijaksi kutsutaan siustajia.

⁶⁷ Käytetty sana *civiltà* ei viittaa koulusivistykseen, vaan pikemminkin taitoon "olla ihmisiksi": pukeutua ja käyttäytyä tilanteeseen sopivalla tavalla, esimerkiksi.

⁶⁸ Vuonna 1910 syntynyt Maria haastattelussa.

⁶⁹ Patrizia Resta (1996, 37) kirjoittaa: *È il caso di giitònia, termine derivato dal greco antico che indica la corte di vicinato. Il vicinato provvede al controllo dei comportamenti femminili, che si iscrive nel codice dell'onore maschile. L'onore è un principio sancito [...] in tutte le altre società che si affacciano sul mediterraneo* (Devis, 1980). *Nei paesi dell'Italia meridionale viene gestito dentro la cosiddetta corte di vicinato* (Devis, 1980) *formata da una tipologia abitativa che addensa le costruzioni con andamento quasi circolare intorno a un piccolo spazio che sarebbe improprio definire piazza. Si tratta più spesso di uno slargo, una piccola aia o di un cortiletto aperto, in qualche caso anche un budello stretto e lungo, ma senza una uscita, un vicoletto in cui si affacciano le aperture delle abitazioni private, uno spazio comune che sottomette i comportamenti individuali alla sanzione sociale.*

⁷⁰ Annamaria Rivera 1984, 16-18: [...] *la rete delle relazioni sociali che intrattiene con i parenti, vicini e compari, che è fondata su una solidarietà, spesso contraddittoria e addirittura conflittuale, ma informata e sostenuta dal principio della reciprocità economica: non c'è dono, richiesta d'aiuto, favore, invito, che Amelia non concettualizzi e presenti in questi termini, come scambio, cioè, ed obbligo reciproco. E in maniera talmente ricorrente che, ad un giudizio superficiale, sembrerebbe dettata da una sorte di ossessione utilitaristica [...]. Nelle comunità contadine il sistema di scambio e di reciprocità garantiva e riproduceva la stabilità e la coesione sociale, in un contesto potenzialmente conflittuale, dove ostilità, diverbi e rancori potevano nascere tra parenti, famiglie, vicini, compari, per i motivi più diversi e apparentemente più banali: il rigido rispetto delle norme dello scambio e della reciprocità sostenevano, insomma, questa 'coesistenza di lealtà in conflitto', che era la base stessa della coesione, dell'accordo e del mantenimento dell'ordine. Amelia conserva questa 'residuale' ideologia e pratica sociale in un contesto dove il dominio della merce è assoluto [...]. E tuttavia il sistema di reciprocità continua ad assolvere ad una funzione, sia pure mutata, che è quella di ritagliarsi piccoli spazi di socialità nella desolante solitudine d'una vecchiaia vissuta in uno squallido quartiere popolare d'una città meridionale anonima e degradata: il rischio radicale di 'restare soli come cani', che Amelia teme come la peggiore delle disgrazie, è continuamente – forse illusoriamente – sventato dal lavoro di tessitura di relazioni sociali, attraverso i fili dello scambio e del dono.*

⁷¹ Kaunis figuuri; ruma figuuri; laiha figuuri; -ccia –päätteellä sanaa huononnetaan; (volg.) paska figuuri.

5. TILAN SOSIAALINEN TUOTTAMINEN

⁷² Booth (1999, 140): While not publicly recognized as powerful, women of a neighborhood or shared courtyard exercised a measure of social

control over important spheres of Sicilian private and public life – namely the household economy (home production and social reproduction) and the social reputation of townspeople, neighbors, and kin. Marriage ties, family status, personal standing, and honor were all discussed, negotiated, and determined in the course of women's talk (Schneider and Schneider 1976: 93-4, 207).

⁷³ *lu figghiu ti la cummare ti la zzia Pippina... quiddhu ca se sposatu cu la figghia ti lu dottore [...]*

⁷⁴ *Anche nelle cerimonie religiose, processioni e riti di passaggio, la separazione dei sessi si ripeteva, rafforzata anche dalla struttura delle associazioni religiose. Dalla fine dell'Ottocento assistiamo inoltre ad un processo di decristianizzazione esclusivamente maschile e la separazione fra uomini e donne si fa ancora più netta, con le donne in chiesa e gli uomini 'miscredenti' o tiepidamente partecipanti.*

⁷⁵ *Spiritual kinship* ks. esim. Pitt-Rivers (1977)

⁷⁶ Nardòssa kokeiltiin 2000-luvun alussa julkista liikennettä: kaupunkia kiertävä bussi oli ilmainen, mutta linja lakkautettiin koska kukaan ei käyttänyt sitä.

⁷⁷ *si vive dunque per proprio conto ma si resta vicini sulla proprietà trasmessa dal padre. I figli maschi succedono al padre nella casa di famiglia, le donne vanno a risiedere a casa del loro sposo.*

⁷⁸ Avioitumiseen liittyvistä omaisuudensiirroista esim. Renée Hirschon 1981: Essential Objects and the Sacred: Interior and Exterior Space in an Urban Greek Locality. Teoksessa *Women and Space*, toim. Shirley Ardener, 72-88.

⁷⁹ Sanalla *raccomandazione* viitataan yleensä politiikan tai muuten merkittävässä asemassa olevan hyvään sanaan, joka on vaihdon väline.

⁸⁰ *Il lavoro della donna diventava sempre più frequente sia fuori che in casa, dove si esercitava la tessitura di materie miste e di seta, ma soprattutto del cotone: a Nardò esistevano nel decennio 1870-1880 circa 40 telai.*

⁸¹ *Semplici, distinte, pronte nell'apprendere, industrie, diligenti nelle cure domestiche, modeste ed obbedienti ai loro mariti, anche nei giorni di pubbliche feste non usano andare in giro per le vie, se non per necessità, ma se ne stanno in casa; nei giorni di lavoro filano, tessono in lino, in cotone, in lana, in seta e simili. La bellezza delle fanciulle è naturale, sdegnano esse i belletti e gli altri orpelli [...]. Non soltanto non parlano mai agli uomini fino a che non sono maritate, ma non osano neppure guardargli [...]. Soltanto di soppiatto osano guardare fuori dalla porta e dalla finestra. Si maritano dai 16 ai 22 anni, dopo la quale età è raro che si sposino*

⁸² Useita miesten ammatteja voi myös harjoittaa minimivaruksella, päivätyöläisyyden ja yrittäjyyden välimaastossa keikkuen, maalaten vain niin korkeita huoneita, mihin tikapuut riittävät. Erotuksena työätekevistä naisista miehet nauttivat suurempaa moraalista immuniteettia. Työmaalle tai toisten koteihin menemistä ei pidetä vaarallisena, putkimiehen työtä sivusta seuraavan rouvan velvollisuus on osoittaa, ettei mitään pääse tapahtumaan, esimerkiksi jättämällä ulko-oven auki ja näyttäytymällä usein parvekkeella.

⁸³ *Nelle regioni meridionali, in realtà, il lavoro agricolo delle donne è sempre stato diffuso, ma vissuto in modo conflittuale: le donne lavorano in campagna di nascosto, vergognandosi, e soprattutto temendo di gettare disono-*

re sugli uomini della famiglia. Il lavoro femminile viene presentato come accidentale, marginale, in quanto solo stagionale o sommerso (orto, animali da cortile, raccolta prodotti spontanei, artigianato domestico), tutte attività complesse e 'interstiziali', se pure decisive per la sopravvivenza.

⁸⁴ Ernesto De Martinon tutkimusryhmän vuonna 1959 dokumentoimista kahdestakymmenestä yhdestä toistuvista ja rituaalisesti hoidetuista kriiseistä kärsivistä (*tarantati*) 16 oli naisia. Pureman tapahtumapaikaksi mainitaan puutarha, maaseutu tai viinitarha, vain yksi mainitsi pureman tapahtuneen kotona ikkunan ääressä keskipäivällä. Kaikki haastatelleet eivät edes varmuudella muistaneet ensimmäistä puremaa. Yhdellä kriisiä oli edeltänyt uni käärmeistä, eräällä toisella käärmeen tappamisen näkeminen.

⁸⁵ Tunnettu salentolainen kansanlaulu *fimmene fimmene* kertoo tupakanviljelystä: *naiset jotka lähtivät tupakkaan [pellolle]/niitä lähti kaksi ja takaisin tuli neljä*. Naisten "tuplaantuminen" selitetään työn raskaudella... tai raskaudella (Santoro & Torsello, 2002). Vähemmän tunnetun säkeen sanoma naisten työn vaaroista ei jätä tulkinnanvaraa: *sanoìn sinulle, ettei sinun pidä mennä tehtaaseen/tulee herttua ja nostaa esi-linasi*.

⁸⁶ Naisten työ teollisuuden naisvaltaisilla aloilla vähenee kuitenkin 1970-luvulla, ja notkahtaa vielä entisestään 1980-luvulle tultaessa. Vuonna 1991 palataan 1970-luvun lukemiin, jota seuraa jälleen alamäki.

⁸⁷ Jeffrey E. Cole & Sally S. Booth 2007: *Dirty work. Immigrants in Domestic Service, Agriculture, and Prostitution in Sicily*. Lanham: Lexington Books.

6. PIHAT JA KODIT

⁸⁸ Costantini (1995, 119) teoksessa emännän ja pihan intiimiä suhdetta on valittu kuvaamaan kansanlaulu, jonka G. Morosi on tallentanut Salenton kreikankielisessä kylässä Calimerassa vuonna 1867: *Se morisi, signor mio / sotterrami nel tuo cortile / affinché mi calpestino i tuoi piedi / e l'anima mia gioisca*. Italiannoksen rinnalla on alkuperäinen laulu Salenton kreikkalaismurteella, *gricola: A ppesano, aftienti-mu / ose-me 's tin avleddha ssu / na me patisun a poja-su / na eresti e fsi eddha mu*.

⁸⁹ *Ibid.*, Costantini johtaa tontin (ja kaksinkertaisen tontin) mitat puo-likkaasta *actuksesta*, itaalisesta mitasta joka suurin piirtein vastaa roomalaista *versusta*, härän yhteen suuntaan kyntämän vaon pituutta. Roomalainen *versus* on noin 120 jalkaa (35,5 metriä). Kaukaa esittymitta ei tunnu mahdottomalta, jos muistaa että roomalainen maanjako on monella puolin Italiaa vielä ilmakuista havaittavissa: peltojako Leccen ympärillä noudattaa yhä Lupiaen ja Rudiaen kaupunkia yhdistäneen akselin suuntaa.

⁹⁰ *Ibid.*, 69

⁹¹ *[...] in queste forme insediative troviamo i caratteri tipici della casa rurale, le stesse funzioni della piccola masseria e non a caso il contadino del Salento chiama "massaria" anche questa dimora cittadina*. Costantini (1995, 69)

⁹² (myös: *pignano*) Costantini johtaa sanan alkuperän latinasta *maeniana*

: eredità di quei palchi sospesi o logge, che il censore romano Gaio Menio, - 312 a.C. — fece realizzare sopra le "tabernae veteres" del Foro in occasione di spettacoli.

⁹³ gaifu, gayfus, guayfus = vignale

⁹⁴ Ibid. 78-79: Testimonianza concreta di usi e costumi, pietrificazione di modi e vivere tradizionali, di comportamenti sociali, di rapporti tra pubblico e privato, di riservatezza familiare, di discrezione, ma anche di esigenza di partecipare alla vita della strada senza essere nella strada, giacché un tempo, specialmente alle donne, e in modo particolare alle ragazze, non era consentito di stare nella strada, perchè altrimenti si rischiava di essere considerate 'donne di strada'.

⁹⁵ a Gallipoli sui percorsi privilegiati, sulle piazze e nei pressi dei palazzi signorili [...] i mignani diventano palchi sospesi che fanno da corona allo spazio della piazzetta, teatro, forse, di continue presenze di eleganti personaggi della nobiltà gallipolina. Da quegli affacci le classi sociali più modeste, gli abitanti delle 'corti', potevano partecipare con discrezione agli avvenimenti mondani che si svolgevano nel palazzo, e dai mignani potevano ammirare con invidia la ricchezza dei costumi e delle luccicanti carrozze. È qui che la funzione del mignano emerge chiaramente; proprio in questi casi l'elemento architettonico diventa espressione di comportamenti umani, di rapporti sociali, di dialogo tra pubblico e privato, di contrasti tra classi dominanti e classi dominate, ma anche di corallità [...] fatta di significativi assoli.

⁹⁶ Costantini 1995, johdanto: non soltanto raggruppare sotto lo stesso tetto tutta la famiglia e i suoi beni materiali, animali compresi, ma separarla nettamente dall'esterno e difendere così quel bene essenziale e superiore a tutti gli altri, che è l'onore del gruppo familiare e del suo capo. Da ciò derivano i riti propiziatori che presiedono alla sua costruzione, e anche il valore sacrale della soglia, frontiera tra l'interno e l'esterno, barriera contro le forze del male

⁹⁷ Naapurusto, ghetonia. Grecia salentinan kreikkalaispohjaista murretta.

⁹⁸ un'abitazione tipica di una famiglia neritina di ceto medio-basso, tra la fine del Settecento e gli inizi dell'Ottocento [...] si divideva in tre piccoli vani: la stanza d'ingresso (sala), la cucina, la camera da letto (cambra). La sala si componeva: di un tavolo con apertura orizzontale (mattrabanca); di un mobile a vetri ad angolo (cinfuniera), dove si poteva trovare anche il liquore preparato a casa (rosolio); di una cassa con apertura orizzontale e con coperchio a botte (baiulu); di un telaio (tilaru) e suoi accessori [...]. La cambra: di un letto (liettu) e comodini (colonnette), di lettini (carirole), di un reggineonato in fasce (capitarru), di un comò a cinque o a sei cassetti (cummò), di una consolle in legno o in ferro (cunsola), di un lavabo in ferro (lavandinu) con asciugamani (stusciafacce), di un armadio semplice o a muro (armatiu), di orinali (càntaru, cantarieddbru, rinale [...]). La cucina: di un piccolo tavolo (banchi-tantardbru), di un camino (fucalire) [...]; di un lavatoio in legno (llavaturu); di un mobile in legno o incorporato (stipone) [...]; di un recipiente in pietra per pestare il grano (stuempu); di un mobile per conservare i piatti (piattera)

⁹⁹ Avendo parlato della salubrità, è importante ora dire qualche cosa sulla distribuzione interna, e solidità di una casa.

La buona distribuzione di una fabbrica, costituisce uno studio che varia a seconda degli averi e delle esigenze dei proprietari. Essendo il suolo più costoso in città che nei paesi, dev'essere utilizzato per intero. Se questo è di figura irregolare, primo studio sarà quello di scompartirlo in porzioni rettangolari, restringendo il più possibile le figure rimanenti, allo scopo di utilizzarle per uso di piccoli locali di servizio, scale segrete, cortili, camerini, ecc.

Il pian terreno, essendo per solito destinato a botteghe, studio, depositi ed altro, il suo pavimento dev'essere di qualche gradino più alto della strada poiché, in tal modo, potrà conservarsi asciutto. In quanto ai sotterranei essi s'illuminano per mezzo di finestre terragnole sulla facciata della casa, che, a sicurezza, saranno munite di ferrata fissa.

Il cortile destinato a dar luce nel mezzo dei fabbricati, non deve aver mai dimensioni troppo ristrette. Dal cortile deve passare direttamente alla scala, e da questa a ciascun appartamento, procurando di dare alla cucina un ingresso separato.

La cucina sia posta verso il cortile nella parte più segregata delle camere, perché gli odori possano svaporare senza penetrarvi.

La sala da pranzo deve occupare la posizione più allegra ed illuminata, non soggetta ai rumori della strada, con uscita sopra il terrazzo, o con rispondenza e veduta diretta al giardino. Deve trovarsi vicina alla cucina, e la comunicazione fra cucina e stanza da pranzo sarà bene averla, anziché in via diretta, dalla sala d'ingresso o da qualche altra camera che servirà pure di credenza.

Il gabinetto deve occupare una posizione tranquilla, bene illuminato e vicino all'ingresso od al salotto.

La galleria dev'essere collocata sull'asse della casa ed in sito centrale.

Le camere da letto richiedono anch'esse una posizione senza rumori, avendo però più cura di ottenere una buona ventilazione a preferenza di una grande illuminazione.

Le dietrostanze, o piccoli locali annessi alle camere da letto, sono molto comode per guardarobe, lavamani, e per altri usi domestici.

Il cesso dovrà trovarsi sempre sopra una loggia esterna o sul ballatoio del cortile, ovvero in qualunque altro luogo, separato in ogni caso dalle stanze per non renderle soggette al danno dei miasmi che vi si producono.

¹⁰⁰ In camera da letto ahimè: quattro letti, uno accosto all'altro; si pranza e si vive in cucina. — E nell'altra camera? domando: e il custodo, sorridendo di compiacenza, "C'è il salotto della mia signora". Testuale!

¹⁰¹ Edward T. Hallin (1969) teoksessa *The Hidden Dimension* tarkastellaan henkilökohtaisen tilan kulttuurisia ilmauksia rakennetuissa tilassa sekä puoliikiinteän kalustuksen, kuten huonekalujen, siirrettävien välineiden ja verhojen käytössä. Puoliikiinteiden elementtien merkitys kasvaa erityisesti silloin kun yhteisö ei itse tuota rakennuksiaan, kuten sosiaalisen rakentamisen tyyppiltaan.

¹⁰² Un modello tutto proprio e diffuso dapprima nelle classi piccolo-borghesi, che si è esteso poi alla quasi totalità della società; un modello interclassista, che ha abbattuto le distinzioni fra regione e regione, città e campagna, e si è posto, pur nelle sue diverse varianti e accezioni, come riferimento costante e accomunante.

¹⁰³ L'unica casa civile che in Italia si conosceva era la casa agiata; e di quella

casa agiata ogni famiglia puntava ad avere almeno una icona, una rappresentazione domestica.

¹⁰⁴ Il tutto, di una essenzialità unica, è tenuto dalla donna in perfetto ordine: muri bianchi, tovaglie e copritavoli, spesso tessuti a mano dalla stessa padrona di casa, rivelano uno zelo ed una intimità claustrale

¹⁰⁵ Alla domenica alla messa al mattino alle ore 5, o di stato o di inverno, e al ritorno trovava una tina di bucato da lavare. Primo ammassavo il pano nella madia con mia madra, con un grampiulina biangho come la neva e una cuffia biangha in testa, come e mia madra: mia madra era così pulita e rigistrosa e così venno angho io

¹⁰⁶ Tapaninen 1996, 330.

7. KOHTI MODERNIA

¹⁰⁷ Gli antichi palazzi dei baroni sono qui, come per tutto il regno, luoghi fortificati; i villaggi mostrano ancora gli avanzi delle mura onde erano muniti. Nelle frequenti guerre, che accompagnavano sempre il saccheggio e l'incendio, queste difese individuali erano necessarie, e degne di stima. Una totale mutazione è succeduta ora in Europa: le grandi città abbattano le loro mura: colmansì tutti fossati dei castelli e finanche i giardini per esser graditi debbono esser aperti da ogni lato.

¹⁰⁸ Le strade interne, anche nelle città, sono tortuose ed in Gallipoli, Taranto, Martina, Nardò anguste: solo in Francavilla città recente drittissime: quelle di Brindisi sono ampie, ma deserte: tutte poi in generale poco nette.

¹⁰⁹ Nei primi mesi di quest'anno Lecce è stata illuminata da 80 fanali, che progressivamente cresceranno sino a 130. Taranto, Gallipoli, Brindisi, Massafra, Ceglie, Castellaneta, Galatina, Francavilla, Nardò in breve godranno lo stesso vantaggio, essendosi negli stati discussi destinate le somme analoghe.

¹¹⁰ Ma dacché si parla di Mori sarebbe utile introdurre [...] il costume che hanno quei popoli d'imbiancare ogni anno le mura esterne delle abitazioni: l'uso contrario rende quella città [Lecce] tristissima. Gli antichi erano in questo più di noi diligenti: le case di Pompei sono tutte gentilmente dipinte nell'esteriore; ognuno contribuiva alla vaghezza del suo paese; il lusso aveva il colore d'amor di patria, e l'ambizione si copriva del manto generoso dell'edilità.

¹¹¹ I villaggi ed i casali contengono, misti tra le abitazioni bianchissime, molti giardini di agrumi e di alberi fruttiferi; i conventi dei Francescani sono coronati da altissimi cipressi. Tutto questo dà un aspetto pittoresco e contribuisce alla salubrità dell'aria; non meno che il costume di bruciare per gli usi della vita i rami ed i secchi tronchi di ulivo, di mirto, di rosmarino e di lentisco che esalano un fumo odorato. Senza la qual cosa l'atmosfera sarebbe alterata dal fetido scolo dei molini ad olio, dalle acque stagnanti e dalla cattiva custodia dei sepolcri, per cagione della porosità della pietra che gli copre.

¹¹² Fagiolo & Cazzato 1984, 171

¹¹³ è il primo strumento urbanistico che possa permettere fin dall'inizio di progettare e costruire la città a scala umana, ovvero tale da permettere all'uomo di vivere in un contesto urbanistico civile, dotato di tutte le attrezzature

e servizi proporzionati e legati allo sviluppo del piano insediativo' (Di Si-vo 1981, 98)

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Vrt. myös Galt 1991.

¹¹⁶ Lukemattomilla työmailla työskennellyt keski-ikäinen muurari kuvasi minulle vapaamuotoisessa haastattelussa ihmisten asumistoiveita neliömäärän tarkkuudella. Esitetty minimitoive ylittää kuin sattumalta juuri kymmenellä neliöllä INA-Casan ohjelmassaan asettaman maksimipinta-alan!

¹¹⁷ Nardòsta kotoisin olevan kirjailija Livio Romanon herkullinen henkilöahmo, seksiä tihkuva työläistyttö naapurikaupungista, odottaa malttamattomasti täysi-ikäisyyttä ja omasta palkasta säästettyä autoa: "Non manca molto, però, alla maggiore età, eh! Matrima mi compra la pegio fra un anno e mezzo coi sordi mia" Livio Romano 1998. La chica y los tocadores. Teoksessa *Sporco al sole*, toim. Gaetano Cappelli, Michele Trecca, Enzo Verrengia. Besa; Nardò, Bari.

¹¹⁸ ISTAT: Leccen maakunnan 94 kunnasta (tilasto vuodelta 1981, tällä hetkellä kuntia on enemmän) 45:ssä on väkiluku vähennyt välillä 1961-71, 10 kunnassa lasku alkanut jo välillä 1951-61, 9 kunnassa jatkunut välillä 1971-81, 3 kunnassa väkiluku on kääntynyt laskuun vasta vuosina 1971-81. ISTAT:n ilmoittama väkiluku kattaa koko kunnan, eikä centro storicon ja sitä ympäröivien laajennuskaupunginosien asukaslukua voi tarkastella erillään. Haja-asutuksen määrä maaseudulla ja kunnan alueeseen kuuluvissa pienemmissä kylissä (*frazioni*) on kasvanut jonkun verran koko tarkastellulla ajanjaksolla 1861-1981

¹¹⁹ En voi olla vertailematta diplomityössäni tutkimaani Corfinion kylään, vertailun vuoksi: 1911 Corfinion väkiluku saavutti maksiminsa 3170 asukasta, 1921 2671 as., 1931 2835 as., 1936 2493 asukasta – jostain olen päätellyt kuitenkin, että välillä 31-36 olisi tapahtunut kasvua enkä tiedä onko virhe numeroissa vai kaaviossa. Alamäki jyrkkenee sodan jälkeen, vuonna 1951 kylän asukasluku oli 2115, vuonna 1961 1353 ja 1971 vain 957 asukasta.

¹²⁰ Elokuissa käynnin yhteisöllisyyttä kuvaa romantisoitu elämänmakui-
nen pätkä Giuseppe Tornatoren II maailmansodan jälkeiseen Sisilian sijoittuvasta elokuvasta *Nuovo Cinema Paradiso* (1988), jossa koko kylä on edustettuna elokuvateatterissa: pieni vauva, imettävä äiti, takarivin hämärissä rakasteleva pari, mies joka sylkee parvelta permantolaisten niskaan.

¹²¹ Mero 1995

8. KADONNUTTA AIKAA ETSIMÄSSÄ

¹²² Campa 2006, 52, 59-61

¹²³ Ibid., 27% aina; 30,6% yli 30 vuotta; 25% 10-30 vuotta; 19,2% alle 10 vuotta =101,8%

¹²⁴ Ibid., 52-54. Lomakehaastattelun perusteella yli 60-vuotiaiden osuus vanhan kaupungin asukkaista on 34,3%, kun taas ISTAT:n mukaan ikäryhmän osuus koko kunnan asukkaista vuonna 2001 oli 23,7%.

Vastaavasti 31-60-vuotiaiden osuudeksi saatiin 35% vanhassa kaupungissa, koko kunnassa 39,8% (ISTAT 30-59v.)

¹²⁵ Lomakehaastattelun perusteella 14,5% vanhan kaupungin asukkaista oli suorittanut ylioppilastutkintoa vastaavan päättötutkinnon (*diploma di scuola superiore*) vastaavan prosenttiosuuden koko kunnassa ollessa 21,5% (ISTAT). Akateemisen loppututkinnon osalta luvut olivat 5,5% vanhalle keskustalle, koko kunnalle 5,6%.

¹²⁶ Koululaistutkimuksen alaviitteessä kerrotaan etteivät kaikki perheet olleet antaneet suostumustaan; asuttujen kiinteistöjen ja haastatteluun osallistuneiden perheiden erotus laskemalla voidaan arvioida, että 69 perhettä on jäänyt haastattelematta. Pidän lukuja melko luotettavina. Virallista tietoa asunnon varustelusta on vaikea saada. Työssäni tietooni on tullut tapauksia joissa viemäri on olemassa vain paperilla. Myös asunnon lämmityslaitteet voidaan jättää rekisteröimättä, koska siten säästetään vuorovuotiset tarkastukset leimaveroineen.

¹²⁷ DOC=Denominazione di Origine Controllata (viinit), DOP=Denominazione di Origine Protetta (suojattu alkuperänimitys, elintarvikkeet), IGT=Indicazione Geografica Tipica (viinit).

LIITTEET

Rakennustekniikka

¹²⁸ Rakentamiseen käytetyistä paikallisista kivilajeista ja niiden luokittelusta on julkaissut lecceläinen lääkäri ja luonnonoppinut Cosimo De Giorgi (1901).

¹²⁹ *calcare argillo-magnesifero giallo-verdastro con glauconia*

¹³⁰ Taulujen nykyinen sijaintipaikka on kunnanvaltuuston kokoussali.

¹³¹ Palazzo Chiodo (Via Lata), Palazzo Zuccaro, Palazzo Giulio, Piazza Sallandra.

¹³² De Pascalis 2001, 38-39

¹³³ ...costruzione dei casolari campestri, che qui chiamano volgarmente *caseddwe*, come li appellano *truddwi* nel Leccese e nel Tarentino. Le *caseddwe* si trovano in terra d'Otranto soltanto in queste contrade. E siccome questo calcare può dividersi in lamine sottili, da sei a dieci centimetri di grossezza, così lo impiegano pure nelle coperture delle case, delle chiese e delle *caseddwe*, in luogo delle tegole e degli embrici. Prendiamo per tipo uno di questi casolari e osserviamone la costruzione.

Prescelto il luogo dove si vuol costruire la *caseddwa*, si fa da prima un cumulo di pietre informi, raccogliendole nel campo, o cavandole fuori dalla roccia, che sporge dal terreno coltivabile. Quindi si stabilisce la pianta del nuovo edificio. Nelle antiche *caseddwe* era di forma circolare, come nei *truddwi* del Leccese; nelle moderne invece è rettangolare. Su questa pianta si innalza un muro perimetrale della grossezza di uno a due metri con le pietre più grosse, squadrate grossolanamente, e collocate le une sulle altre senza cemento di sorta. E qui noterò che i con-

tadini di Martina e quelli di Locorotondo, di Ceglie, di Ostuni, di Cisternino sono abilissime in queste costruzioni a secco, colle quali ora formano i muri di cinta dei poderi ed ora delle dighe e degli scaglioni per evitare la discesa molto precipitosa delle acque nei terreni messi a pendio.

Ad una certa altezza dal suolo, che varia da uno a tre metri, si imposta sui muri perimetrali una volta circolare, qualunque sia la pianta della casa. Se questa dovrà contenere dieci o quindici stanze, su ciascuna si costruisce e si innalza un tetto accuminato che ne forma la volta. E bisogna vedere con quanta arte questi costruttori modernolitici inalzano queste volte senza centine e senza cemento di sorta. Vanno su su digradando in forma spirale, e situando le pietre in guisa da chiudere in alto la stanza a mo' di cono più o meno elevato, secondo l'estensione del vano sottoposto. In generale se sono molte le stanze, quella di mezzo che mette sulla porta di ingresso, e che è la più vasta, ha pure il più alto padiglione di pietra che torreggia su tutti gli altri. Nella costruzione lasciano poi i vuoti per le porte di comunicazione da una stanza all'altra, per le alcove, pel camino, per la dispensa, per gli armadi, e via via. Tutte le stanze ricevono la luce dalla porta principale d'ingresso e dalle porte laterali; solo nelle *caseddwe* più moderne anche da piccole finestre.

In tal modo formato tutto insieme della *caseddwa*, coprono d'intonaco le pareti interne e la volta e lastricano di calcare compatto il pavimento. Il tetto invece è ricoperto di quelle lastrine summentovate, che in alcune contrade di Martinese abbondano, e che qui appellano *chiancore* o *chiancarelle*. Queste sono disposte le une sulle altre, ed inclinate come gli embrici di un tetto, e restano in sito per proprio peso e senza cemento. Solo verso la punta dei coni, per semplice abbellimento, vi si aggiunge un cono rovescio che termina in alto a mo' di coppa, dal centro della quale sorge una palla di pietra che corona il comignolo, oppure una croce. Un solo cono ha il vertice troncato e serve da fumajuolo. Ordinariamente è di forma parallelepipedica, e non differisce punto da quelli delle nostre abitazioni.

La forma e la disposizione dei comignoli è la stessa tanto nel Leccese che nel Barese: varia soltanto la parte inferiore. Nel Fasanese le *caseddwe* hanno spesso la facciata costruita con pietra squadrata e cementata, una porta rettangolare nel mezzo e due o più finestre nei lati. Non di rado questa fronte è coronata in alto da una balastrata di pietra coronata in rosso, in blu o in giallo. Si direbbe che è il passaggio dalle forme preistoriche alle forme classiche. Il color bianco è però quello che domina in tutte: e vedendo un centinaio di questi casolari, aggruppati sul dorso di una collinetta, sembrano le tende di un accampamento militare. Esse invece contengono un esercito di bravi e robusti agricoltori!

¹³⁴ Arkkitechdin ja insinöörin rooleja ei voi vielääkään kuvata eriytyneeksi; vasta viimeaikainen lainsäädäntö edellyttää historiallisesti arvokkaiden kohteiden restaurointiin arkkitechdin tutkintoa - eli ainakin pakollista vähimmäismäärää historian opintoja - ja tämänkin vaatimuksen voi kiertää konsulenttiavulla, osterulla nimikirjoituksella paperin kulmassa. Vastaavasti arkkitechdilta edellytetään rakennelaskelmien tuntemusta, usein yli todellisten kykyjen.

KIRJALLISUUSLUETTELO

- Abbatantuono, Anna** 1931. I Saraceni in Puglia. "Japigia", II, 1931, pp. 318-39.
- Alexander et al.** 1977. *A Pattern Language*. New York: Oxford University Press.
- Antonaci A.** 1992. *Otranto*. Galatina: Panico.
- Ardener, Shirley** 1981 (ed.). *Women and Space. Ground Rules and Social Maps*. New York: St. Martin's Press.
- Arditi, Carlo Luigi** 2003 (1894). L'Architetto in Famiglia. Uusintapainos teoksessa *Arte e lavoro. Teoria e pratica nell'edilizia di Terra d'Otranto fra Otto e Novecento*. Galatina: Congedo.
- Augé, Marc** 1995. Non-places: introduction to an anthropology of supermodernity. London: Verso, 1995.
- Barberis, C.** 1980. *La società contadina in Salento. Il riflesso delle origini e le prospettive attuali*. Lecce: Milella.
- Barletta, Rossella** 1994. *Tabacco tabaccari e tabacchine nel Salento. Vicende storiche, economiche e sociali*. Fasano di Brindisi: Schena editore.
- Belmonte, Thomas** 1979. *The Broken Fountain*. New York: Columbia University Press.
- Benevolo, Leonardo** 1975. *Storia della città*. Bari: Laterza.
- Bevilacqua, Piero** 1993. *Breve storia dell'Italia meridionale*. Roma: Donzelli.
- Booth, Sally S.** 1997. *Changing Geographies of Class and Gender: Earthquake Reconstruction in Western Sicily after 1968*. Thesis (Ph. D.) New York: City University of New York.
- Booth, Sally S.** 1999. Reconstructing Sexual Geography: Gender and Space in Changing Sicilian Settlements. Teoksessa *House Life: space, place and family in Europe*. Toimittaneet Donna Birdwell-Pheasant and Denise Lawrence-Zúñiga. Oxford: Berg.
- Borrello, Teresa ja Rauzi, Pier Giorgio** 1981. *Il velo bianco. Saggio sulla dote matrimoniale della donna in un paese agricolo del Meridione*. Milano: Franco Angeli Editore.
- Bourdieu, Pierre** 1990. *The Logic of Practice*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Campa, Luci** 2006 (a cura di). *Nardò: nella sostenibilità il suo futuro. Ricerca scolastica realizzata dagli alunni del I Circolo*. Nardò: Ideemultimediali edizioni
- Casciato, Manistella** 1988. L'abitazione e gli spazi domestici. Teoksessa *La famiglia italiana dall'ottocento a oggi*. Toim. Melograni, Piero. Bari: Laterza.
- Ceva Grimaldi, Giuseppe** 1818 (2007). *Itinerario da Napoli a Lecce e nella Provincia di Terra d'Otranto, nell'anno 1818*. Toimittanut ja esipuheella varustanut Fabiana Fago - Edizioni digitali del CISVA
- Colamonico, Carmelo** 1970. *La casa rurale nella Puglia*. Firenze: Olschki
- Costantini, Antonio** 1979. *La casa a corte nel Salento leccese*. Lecce: Adriatico.
- Costantini, Antonio** 1995. *La casa a corte e il mignano: edilizia domestica nel Salento*. Calimera: Ghetonia.
- Costantini, Antonio ja Novembre, Domenico** 1984. Le masserie fortificate del salento meridionale. Lecce: Adriatica editrice salentina.
- Croce, Benedetto** 1925. *Storia del Regno di Napoli*. Bari: Laterza.
- Delille, Gérard** 1988. *Famiglia e proprietà nel regno di Napoli*. Torino: Einaudi.
- Davis, John** 1976. An account of changes in the rules for transmission of property in Pisticci 1814-1961. Teoksessa *Mediterranean Family Structures* (s. 287-304). Toimittanut J. G. Peristiany. Cambridge, Cambridge University Press.
- De Giorgi, Cosimo** 1882 (1975). *La provincia di Lecce. Bozzetti di viaggio*. Uusintapainos Galatina: Congedo Editore.
- De Giorgi, Cosimo** 1901 (1981): *Note e ricerche sui materiali edilizi adoperati nella provincia di Lecce*. Uusintapainos Galatina: Congedo Editore.
- De Martino, Ernesto** 1961 (1996). *La terra del rimorso*. Milano: Est.
- De Martino, Ernesto** 1959 (1998). *Sud e magia*. Milano: Feltrinelli.
- De Pascalis, Donato Giancarlo** 1999. *Nardò. Il centro storico*. Nardò: Besa.
- De Seta, Cesare** 1997. *Città, Territorio e Mezzogiorno in Italia*. Torino: Einaudi.
- De Spirito, Angelomichele** 1983. *Antropologia della famiglia meridionale*. Roma: Editrice Iauna.
- Di Sivo, Michele** 1981. *Normativa e tipologia dell'abitazione popolare*. Firenze: Alinea.
- Fagiolo, Marcello ja Cazzato, Vincenzo** 1984. *Lecce*. Bari: Laterza.
- Fiore, Tommaso** 1978 (1951). *Un popolo di formiche*. Bari: Laterza.
- Gaballo, Marcello** (a cura di) 2001. *Civitas neritonensis - la storia di Nardò di Emanuele Pignatelli ed altri contributi*. Galatina: Congedo Editore.
- Gabrieli, Francesco** 1956. Il Salento e l'Oriente islamico. "Studi salentini", II, 1956, pp. 17-31.
- Gallini e Faeta** (a cura di) 1999. *I viaggi nel Sud di Ernesto de Martino*. Collana «Nuova Cultura» Torino: Bollati Boringhieri
- Galt, Anthony H.** 1991. *Far from the Church Bells: Settlement and Society in an Apulian Town*. Cambridge: Cambridge University Press. (SKS)
- Geertz, Clifford** 1973 (1993). *The Interpretation of Cultures*. London: Fontana Press.
- Guidoni, Enrico** 1980. *L'architettura popolare italiana*. Bari: Laterza.
- Guidoni, Enrico** 1979 (1985). La componente urbanistica islamica nella formazione delle città italiane. Teoksessa *Gli arabi in Italia*. Toimittaneet Gabrieli, Francesco & Scerrato, Umberto. Milano: Libri Scheiwiller.
- Herzfeld, Michael** 1991. *A Place in History. Social and Monumental Time in a Cretan Town*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kaila, Panu** 1997. *Talotohtori: rakentajan pikkujättiläinen*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Lugli, Piero Maria** 1967. *Storia e cultura della città italiana*. Bari: Laterza.
- Mantovano, Andrea** 2003. *Arte e lavoro. Teoria e pratica nell'edilizia di Terra d'Otranto fra Otto e Novecento*. Galatina: Congedo.
- Mazzarella, Emilio** 1999. *Nardò Sacra*. A cura di Marcello Gaballo. Galatina: Congedo Editore.

- Mc Corry, Patricia 1986. Onore perduto, onore vendicato: la condizione della donna in Terra di Bari, 1860-1910. Teoksessa *Profili di donne. Mito immagine realtà*. Toimittaneet Benedetto Vetere ja Paolo Renzi. Galatina: Congedo.
- Melograni, Piero 1988 (toim.). *La famiglia italiana dall'ottocento a oggi*. Bari: Laterza.
- Mennonna, Mario 1993. *Un secolo di vicende a Nardò (1860-1960)*. Galatina: Congedo editore.
- Mennonna, Mario 1997 (toim.). *Nardò Sparita. Storia e iconografia (secc. XI-XVIII)*. Galatina: Congedo editore.
- Merisio, Pepi 1977. *Puglia. Con un'intervista sulla Puglia a Vito Laterza*. Bologna: Zanichelli.
- Mero, Pia 1995. *Ruudun takaa. Kulttuurin kuvia Etelä-Italiassa*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Minicuci, Maria 1981. *Le strategie matrimoniali in una comunità calabrese*. Soveria Mannelli (CZ): Rubbettino Editore.
- Morton, H. V. 1969. *A Traveller in Southern Italy*. New York: Dodd, Mead & Company.
- Odenhal, Dagmar ja Willemssen, Carl Arnold 1978. *Puglia – Terra dei Normanni e degli Svevi*. Bari: Laterza.
- Peristiniy, J. G. 1976 (toim.). *Mediterranean Family Structures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pitt-Rivers, Julian 1977. *The Fate of Shechem, or the Politics of Sex. Essays in the Anthropology of the Mediterranean*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rajanti, Taina 1999. *Kaupunki on ihmisen koti*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Resta, Patrizia 1996. *Un popolo in cammino. Migrazioni albanesi in Italia*. Nardò: Besa.
- Rivera, Annamaria 1984. *Vita di Amelia. Un'autobiografia tra oralità e scrittura*. San Marco in Lamis, Manduria: Quaderni del Sud / Editrice Lacaita.
- Saarikangas, Kirsi 1998: Tila, konteksti ja käyttäjä. Arkkitehtonisen tilan, vallan ja sukupuolen suhteista. Teoksessa *Kuvasta tilaan – taidehistoria tänään*. Tampere: Vastapaino.
- Saarikangas, Kirsi 2002. *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden esteetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sant Cassia, Paul 1991. Authors in Search of a Character: Personhood, Agency and Identity in the Mediterranean. *Journal of Mediterranean Studies* 1(1): 1-17
- Santoro, Vincenzo ja Torsello, Sergio 2002 (toim.). *Tabacco e tabacchine nella memoria storica. Una ricerca di storia orale a Tricase e nel Salento*. Lecce: Piero Manni s.r.l.
- Schneider, Jane & Schneider, Peter 1976. *Culture and Political Economy in Western Sicily*. New York: Academic Press.
- Sciama, Lidia 1981. The Problem of Privacy in Mediterranean anthropology. Teoksessa *Women and Space*. Toimittanut Shirley Ardener. New York: St. Martin's Press.
- Tapaninen, Anna-Maria 1996. *Kansan kodit ja kaupungin kadut*. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- TCI = Guida d'Italia del Touring Club Italiano. Puglia.
- Tentori, Tullio 1976. Social classes and family in a Southern Italian town: Matera. Teoksessa *Mediterranean Family Structures* (s.273-286). Toimittanut J. G. Peristiniy. Cambridge, Cambridge University Press.
- Vetere, Benedetto 1987. La città, il quartiere, la casa: Mezzogiorno d'Italia. Teoksessa *Ambienti, mentalità e nuovi spazi umani tra medioevo e età moderna*. Toimittanut Cosimo Damiano Fonseca. Milano: Electa.
- Zacchino, Vittorio 1991. *Storia e cultura in Nardò fra Medioevo ed età contemporanea*. Galatina: Congedo.
- Zacchino, Vittorio (a cura di) 1993. *Sancta Maria de Balneo*. Nardò: Edizioni della pro loco S. Maria al Bagno.
- Zevi, Bruno 1996. *Dialetti architettonici*. Roma: Newton & Compton.
- Zevi, Bruno 1995. *Paesaggi e città*. Roma: Newton & Compton.

SANASTO

architettura minore – vähäisempi arkkitehtuuri, monumentaalirakentamisen vastakohtana.

bella figura – hyvä vaikutelma

bomboniera – vieraille lahjoitettava pieni muistoesine (häissä, kastetilaisuudessa tms.)

bottega; casa con bottega – puoti, verstaas; asuinrakennus, jonka kaduntasokerroksessa on saman omistajan työtila.

casa a corte – sisäpihallinen kaupunkitalo

casa ad appartamenti – huoneistoihin jaettu talo

casa civile -

casale – talorypäs keskellä avointa maaseutua

casalinga – (fem.) päätoimenaan kodista huolehtiva henkilö ikään ja siviilisäätyn katsomatta. Italian tilastotieteen laitoksen, ISTAT:n väestölaskennoissa kategoria oli varattu yksinomaan naisille vuoteen 1991 saakka, jolloin ensimmäistä kertaa tarjottiin myös miehille mahdollisuus ilmoittaa kodinhoito pääasiallisesti toimenkuvakseen. Tilaisuuteen tarttui koko maassa kolme miestä, kaikki näistä Toscanassa.

catasto – *catasto fabbricati*: kiinteistörekisteri; *catasto terreni*: maarekisteri

centro storico – vanhakaupunki

civiltà – sivistys

circolo – kerho

decenza - säädylisyys

decoro – koristelu, kaunistus, koristeellisuus

furberia – oveluus (yleensä myönteiseen sävyyn käytetty)

furnieddhu – Nardòssa: kivistä ilman laastia koottu maja, jota on käytetty pelloilla säänsuojana ja työkalujen säilyttämiseen. Synonyymejä salentolaismurteissa *pajaru, paiaru, pagghiaru, furnu, truddu, chipuru*.

geometra – opistoasteen rakennussuunnittelijan ja maanmittarin tutkinto.

Guglia – koristeellinen pylväs, jonka huipulla on pyhäinkuva.

latifondo – (Latin. *latus*, tilava + *fundus*, maatila) suurmaatila, jota viljelijät orjat tai maattomat päivätyöläiset, maan omistajan asuessa yleensä toisaalla.

macchia mediterranea – Välimeren ilmastovyöhykkeessä viljelemättömille, metsättömille alueille tyypillinen pensas- ja varpukasvusto

masseria – suurmaatilien rakennus, usein linnoitettu (*masseria fortificata*)

mezzadro – vuokraviljelijä

mignano – sisäpihallisen kaupunkitalon porttikaaren ylle rakennettu koristeltu avoparveke Salentossa

palazzo – palatsi

popolino – ”pikkuväki”, rahvas

pranzo – lounas; pohjapiirustuksessa: ruokailuhuone

Regno – Regno di Napoli: Napolin kuningaskunta

salotto – edustuhuone

signore – herra; adjektiivi *signorile*: *palazzo signorile* = herraspalatsi

strapiombo – pystysuora äkkipudotus, vrt. englannin *cliff*

studio – työhuone, kirjastuhuone

sventramento – kaupunkisuunnittelussa usein käytetty termi, joka kirjaimellisesti tarkoittaa sisäelinten poistamista teuraseläimellä.

